

Załącznik do uchwały nr
Rady Miejskiej w Wyrzysku
z dnia 2026

GMINNY
PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI
DLA GMINY WYRZYSK
NA LATA 2026 – 2029

październik 2025

Spis treści

1.	WSTĘP.....	4
1.1.	Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami	4
1.2.	Cele gminnego programu opieki nad zabytkami	5
2.	UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY ZABYTKÓW I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE	6
2.1.	Konstytucja RP	6
2.2.	Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.....	6
2.3.	Inne ustawy oraz rozporządzenia	10
2.4.	Zadania i kompetencje gminy w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.....	12
3.	UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY ZASOBÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	18
3.1.	Krajowa polityka w dziedzinie ochrony dziedzictwa kulturowego	18
3.1.1.	Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023 – 2026	18
3.1.2.	Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2030	20
3.1.3.	Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030.....	21
3.2.	Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa.....	22
3.2.1.	Program opieki nad zabytkami Województwa Wielkopolskiego na lata 2021 - 2024	22
3.2.2.	Strategia rozwoju województwa wielkopolskiego do 2030 roku	26
3.2.3.	Plan zagospodarowania przestrzennego województwa wielkopolskiego.....	27
3.2.4.	Audyt krajobrazowy województwa wielkopolskiego	29
3.2.5.	Program Fundusze Europejskie dla Wielkopolski 2021 - 2027.....	31
3.3.	Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu	32
3.3.1.	Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami dla Powiatu Pilskiego na lata 2025 – 2028.	32
3.3.2.	Strategia Rozwoju Powiatu Pilskiego do 2030 roku	35
4.	ZASOBY DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO GMINY WYRZYSK.....	36
4.1.	Położenie i zarys historii gminy.....	36
4.2.	Zabytki nieruchome	41
4.2.1.	Charakterystyka zabytków nieruchomych na terenie gminy	41
4.2.2.	Krajobraz kulturowy	53
4.2.3.	Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków – wykaz.....	56
4.2.4.	Zabytki nieruchome ujęte w gminnej ewidencji zabytków	58
4.3.	Zabytki ruchome	73
4.4.	Zabytki archeologiczne	74
4.4.1.	Wykaz stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków.....	76
4.4.2.	Wykaz stanowisk o własnej formie krajobrazowej.....	76
4.4.3.	Wykaz stanowisk archeologicznych ujętych w gminnej ewidencji zabytków archeologicznych łącznie z ich funkcją oraz krótką analizą chronologiczną	77
4.5.	ZABYTKI W ZBIORACH MUZEALNYCH	85

5.	UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY ZASOBÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	86
5.1.	Stan zachowania i obszary największego zagrożenia zabytków	86
5.1.1.	Stan zachowania zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków.....	86
5.1.2.	Stan zachowania zabytków ruchomych.....	90
5.1.3.	Stan zachowania dziedzictwa archeologicznego	91
5.1.4.	Obszary największego zagrożenia dla zabytków na terenie gminy	93
5.2.	Uwarunkowania wynikające z miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego..	95
5.3.	Uwarunkowania wynikające z dokumentów wykonanych przez Gminę Wyrzysk	109
5.3.1.	Strategia Rozwoju Gminy Wyrzysk na lata 2016 - 2025	109
5.3.2.	Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych.....	111
5.4.	Uwarunkowania wynikające z ochrony przyrody. Chronione wartości przyrodnicze krajobrazu kulturowego	111
5.4.1.	Program Ochrony Środowiska dla Gminy Wyrzysk na lata 2021 – 2024 z perspektywą na lata 2025 – 2028	111
5.4.2.	Rezerwat przyrody.....	111
5.4.3.	Obszary chronionego krajobrazu.....	112
5.4.4.	Obszary NATURA 2000	113
5.4.5.	Pomniki przyrody	114
5.5.	Uwarunkowania wewnętrzne ochrony zabytków archeologicznych.....	115
6.	SPRAWOZDANIE Z REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY WYRZYSK NA LATA 2017 - 2020	115
7.	KIERUNKI DZIAŁAŃ DLA REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	117
7.1.	Gminna ewidencja zabytków	117
7.2.	Gminny plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych	118
7.3.	Udostępnianie i promocja zabytków nieruchomych	118
7.4.	Edukacja w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego.....	119
7.5.	Działania zmierzające do poprawy stanu zachowania dziedzictwa kulturowego	119
7.6.	Określenie zasad ochrony zabytków archeologicznych.....	120
7.7.	Realizacja zadań wynikających z obowiązku opieki nad zabytkami sprawowanej przez właściciela.....	120
7.7.1.	Obiekty wpisane do rejestru zabytków stanowiące własność Gminy Wyrzysk	121
7.7.2.	Obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków stanowiące własność Gminy Wyrzysk ..	121
7.7.3.	Obiekty wpisane do rejestru zabytków niebędące własnością Gminy Wyrzysk	123
8.	INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	124
9.	MONITORING DZIAŁANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	125
10.	WEWNĘTRZNE ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI...	125
11.	NIKTÓRE ZEWNĘTRZNE ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.....	125
12.	BIBLIOGRAFIA	127

1. WSTĘP

Dziedzictwo kulturowe to tworzony przez pokolenia dorobek materialny i duchowy, nośnik tradycji oraz wartości historycznych, artystycznych, naukowych, religijnych, patriotycznych, który buduje i utrwala tożsamość zbiorową w różnych wymiarach: lokalnym, regionalnym, narodowym, kulturowym czy społecznym. Jednym z najważniejszych elementów tego dziedzictwa są **zabytki** będące materialnym świadectwem przeszłości. Stanowią one **zasób ograniczony, nieodnawialny i narażony na zniszczenie**. Zachowanie dziedzictwa kulturowego ma fundamentalne znaczenie dla utrzymania ciągłości rozwoju społecznego oraz kształtowania więzi społecznych, a także utrzymania poczucia przynależności do wspólnoty narodowej, religijnej, obyczajowej i cywilizacyjnej. Ochrona i opieka nad zabytkami jest dobrem samym w sobie i wartością wykraczającą poza kategorie użyteczne.

Programy opieki nad zabytkami upowszechniają wiedzę o dziedzictwie kulturowym i definiują kierunki działań mających na celu zachowanie, ochronę, a także w miarę możliwości poprawę jego stanu. Są dokumentami polityki administracyjnej o charakterze strategicznym w zakresie podejmowanych zadań dotyczących inicjowania, wspierania i koordynowania prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego.

Przedmiotowy program jest trzecim programem opieki nad zabytkami opracowanym dla Gminy Wyrzysk. Poprzednie programy obejmowały lata 2010 – 2013 oraz 2017 – 2020.

1.1. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami

Opracowanie programu opieki nad zabytkami jest zadaniem własnym samorządu terytorialnego. Przepis **art. 87 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1292) określa podstawę prawną obowiązku wykonania przedmiotowego programu:

- zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami (art. 87 ust. 1).
- wojewódzki, powiatowy i gminny program opieki nad zabytkami przyjmuje odpowiednio sejmik województwa, rada powiatu lub rada gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 87 ust. 3 ustawy).
- ww. programy są ogłaszane w wojewódzkim dzienniku urzędowym (art. 87 ust. 4).
- z realizacji programów zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawia się odpowiednio sejmikowi województwa, radzie powiatu lub radzie gminy (art. 87 ust. 5).

1.2. Cele gminnego programu opieki nad zabytkami

Zgodnie z art. 87 ust. 2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1292) gminny program opieki nad zabytkami ma na celu w szczególności:

- 1) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 2) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 3) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 4) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 5) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 6) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Przedmiotem opracowania niniejszego programu jest dziedzictwo kulturowe w granicach administracyjnych gminy Wyrzysk. Główny cel stanowi zachowanie zasobów tego dziedzictwa oraz poprawa jego stanu poprzez określenie warunków organizacyjnych i finansowych w zakresie leżącym w kompetencjach gminy, a także promocja i wytworzenie szeroko rozumianej świadomości obszaru gminy jako miejsca atrakcyjnego turystycznie oraz wykorzystanie jako czynnika lokalnego rozwoju społecznego i gospodarczego. Ważnym zadaniem w ramach realizacji założeń programowych jest również organizacja działań edukacyjnych promujących lokalne dziedzictwo kulturowe i upowszechniających wiedzę na jego temat oraz mających na celu podniesienie świadomości potrzeby, zasadności i sposobów ochrony zabytków. Podstawą do ustalenia kierunków działań w tej sferze jest określenie uwarunkowań dziedzictwa kulturowego obecnego na terenie gminy z uwzględnieniem zasobu zabytków, ich lokalizacji oraz krajobrazu kulturowego.

Formułując niniejszy program opieki nad zabytkami przyjęto zadania należące z mocy ustawy do obowiązków gminy, między innymi opieki nad zabytkami, do których gmina Wyrzysk posiada tytuł prawny oraz zarysowano ogólną politykę gminy w dziedzinie opieki nad zabytkami.

2. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY ZABYTKÓW I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE

W polskim ustawodawstwie zagadnienia związane z ochroną zabytków i opieką nad zabytkami regulują następujące akty prawne:

2.1. Konstytucja RP

Konstytucja RP z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. z 1997 r. poz. 483 ze zm.) - ustawa zasadnicza definiuje fundament systemu ochrony dziedzictwa kulturowego nakładając obowiązek ochrony zabytków. Art. 5 i 6 stanowią, że Rzeczpospolita Polska strzeże dziedzictwa narodowego oraz stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, która jest źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju.

2.2. Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1292) w sposób kompleksowy reguluje kwestie związane z prawną ochroną zabytków. Akt ten określa przedmiot, zakres i formy ochrony zabytków oraz opieki nad nimi, zasady finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach, a także organizację organów ochrony zabytków. Ustawa nakłada na organy administracji rządowej i samorządowej obowiązek zapewnienia warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych dla ochrony dóbr kultury.

- art. 3 niniejszej ustawy podaje definicje następujących określeń:
 - ❖ **zabytek** – nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;
 - ❖ **zabytek nieruchomy** – nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, będąca dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;
 - ❖ **zabytek ruchomy** – rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będąca dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;
 - ❖ **zabytek archeologiczny** – zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy będący tym wytworem;
 - ❖ **prace konserwatorskie** – działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań;

- ❖ **prace restauratorskie** – działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części, oraz dokumentowanie tych działań;
 - ❖ **roboty budowlane** – roboty budowlane w rozumieniu przepisów ustawy Prawo budowlane, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku;
 - ❖ **badania konserwatorskie** – działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeżeli istnieje taka potrzeba, również programu prac restauratorskich;
 - ❖ **badania architektoniczne** – działania ingerujące w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń;
 - ❖ **badania archeologiczne** – działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego;
 - ❖ **historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny** – przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;
 - ❖ **historyczny zespół budowlany** – powiązana przestrzennie grupa budynków wyodrębniona ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;
 - ❖ **krajobraz kulturowy** – postrzegana przez ludzi przestrzeń zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka;
 - ❖ **otoczenie** – teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.
- art. 4 określa kwestię ochrony zabytków rozumianą jako działania podejmowane przez organy administracji publicznej, polegające na:
 - 1) zapewnieniu warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
 - 2) zapobieganiu zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
 - 3) udaremnianiu niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
 - 4) przeciwdziałaniu kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
 - 5) kontroli stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
 - 6) uwzględnianiu zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz kształtowaniu środowiska.
 - art. 5 definiuje pojęcie opieki nad zabytkiem rozumianej jako działania realizowane przez jego właściciela lub posiadacza, polegające na zapewnieniu warunków:

- 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;
 - 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
 - 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
 - 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
 - 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.
- art. 6 określa zabytki, jakie podlegają ochronie i opiece bez względu na ich stan zachowania:
- 1) zabytki nieruchome będące w szczególności:
 - krajobrazami kulturowymi,
 - układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
 - dziełami architektury i budownictwa,
 - dziełami budownictwa obronnego,
 - obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
 - cmentarzami,
 - parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
 - miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.
 - 2) zabytki ruchome będące w szczególności:
 - dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
 - kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
 - numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
 - wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
 - materiałami bibliotecznymi,
 - instrumentami muzycznymi,
 - wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
 - przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.
 - 3) zabytki archeologiczne będące w szczególności:
 - pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
 - cmentarzyskami,
 - kurhanami,

- relikdami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ponadto zgodnie z art. 6 pkt 2 ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy, jednostki osadniczej.

- art. 7 wymienia następujące **formy ochrony zabytków**:
 - 1) wpis do rejestru zabytków,
 - 2) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa,
 - 3) uznanie za pomnik historii,
 - 4) utworzenie parku kulturowego,
 - 5) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.
- art. 9 stanowi, że do rejestru zabytków wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. Do rejestru może być również wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, a także nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku.
- art. 28 zakłada, że niezależnie od obowiązków wynikających z opieki nad zabytkami, właściciel lub posiadacz zabytku wpisanego do rejestru lub zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków zawiadamia wojewódzkiego konserwatora o:
 - uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku, nie później niż w terminie 14 dni od dnia powzięcia wiadomości o wystąpieniu zdarzenia;
 - zagrożeniu dla zabytku, nie później niż w terminie 14 dni od dnia powzięcia wiadomości o wystąpieniu zagrożenia;
 - zmianie miejsca przechowania zabytku ruchomego w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tej zmiany;
 - zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku, nie później niż w terminie miesiąca od dnia ich wystąpienia lub powzięcia o nich wiadomości.
- zgodnie z art. 36 ust. 1 **pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków** wymaga:
 - 1) prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, w tym drzewa lub krzewu z nieruchomości lub jej części będącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem lub inną formą zaprojektowanej zieleni;
 - 2) wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku;
 - 3) prowadzenie badań konserwatorskich zabytku wpisanego do rejestru;
 - 4) prowadzenie badań architektonicznych zabytku wpisanego do rejestru;

- 5) prowadzenie badań archeologicznych;
 - 6) przemieszczanie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
 - 7) trwałe przeniesienie zabytku ruchomego wpisanego do rejestru, z naruszeniem ustalonego tradycją wystroju wnętrza, w którym ten zabytek się znajduje;
 - 8) dokonywanie podziału zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
 - 9) zmiana przeznaczenia zabytku wpisanego do rejestru lub sposobu z korzystania tego zabytku;
 - 10) umieszczanie na zabytku wpisanym do rejestru zabytków: urządzeń technicznych, tablic reklamowych lub urządzeń reklamowych w rozumieniu art. 2 pkt 16b i 16c ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz napisów, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1;
 - 11) prowadzenie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku wpisanego do rejestru, z wyłączeniem działań polegających na usuwaniu drzew lub krzewów z terenu nieruchomości lub jej części niebędącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem lub inną formą zaprojektowanej zieleni;
 - 12) poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania.
- art. 89 określa organy ochrony zabytków, którymi są:
 - minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków,
 - wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków.

2.3. Inne ustawy oraz rozporządzenia

➤ Ustawy:

- 1) Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. - Prawo budowlane (t.j. Dz. U. z 2025 r. poz. 418)
- 2) Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1130)
- 3) Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1145)
- 4) Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (t.j. Dz. U. z 2025 r. poz. 647)
- 5) Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1478)
- 6) Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu (Dz. U. z 2015 r. poz. 774)

- 7) Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 278)
- 8) Ustawa z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 576)
- 9) Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 87)
- 10) Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 385)
- 11) Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 2393)

➤ **Rozporządzenia:**

- 1) Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 81)
- 2) Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 56)
- 3) Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 2425)
- 4) Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne (Dz. U. z 2014 r. poz. 110)
- 5) Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 czerwca 2012 r. w sprawie zakresu zadań objętych mecenatem państwa w dziedzinie kultury, na które jednostki samorządu terytorialnego mogą otrzymywać dotacje, oraz sposobu i trybu przyznawania tych dotacji (Dz. U. z 2012 r. poz. 737)
- 6) Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz. U. z 2011 r. poz. 510)
- 7) Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2004 r. poz. 2153)

- 8) Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Dz. U. z 2004 r. poz. 259)
- 9) Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz. U. z 2004 r. poz. 650)

Inne:

- 1) Europejska konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego (poprawiona), sporządzona w La Valetta dnia 16 stycznia 1992 r. (Dz. U. z 1996 r. poz. 564)
- 2) Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjęta w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r. (Dz. U. z 1976 r. poz. 190 i 191)

2.4. Zadania i kompetencje gminy w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Zakres zadań i kompetencji samorządu gminnego w odniesieniu do problematyki ochrony dóbr kultury został uregulowany przede wszystkim w niżej wymienionych aktach prawnych:

- 1) Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t.j. Dz. U. z 2025 r. poz. 1153)
Art. 7 ust. 1 pkt 9 stanowi, że do zadań własnych gminy należy zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty, w szczególności zadania te obejmują m. in sprawy kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.
- 2) Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1292)
 - **art. 16** stanowi, że rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej; uchwała określa nazwę parku kulturowego, jego granice, sposób ochrony, a także zakazy i ograniczenia; wójt (burmistrz, prezydent miasta), w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, sporządza plan ochrony parku kulturowego, który wymaga zatwierdzenia przez radę gminy; dla obszarów, na których utworzono park kulturowy, sporządza się obowiązkowo miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego.
 - zgodnie z **art. 17** na terenie parku kulturowego lub jego części mogą być ustanowione zakazy i ograniczenia dotyczące:
 - prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej;
 - zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych;

- umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych oraz innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego oraz znaków umieszczanych przez starostę na zabytkach nieruchomości wpisanych do rejestru informujących o tym, że zabytki te podlegają ochronie;
 - zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury;
 - składowania lub magazynowania odpadów.
- **art. 18** zakłada obowiązek uwzględniania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami przy określaniu ustaleń strategii rozwoju gmin, planów ogólnych gmin, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, miejscowych planów odbudowy albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego oraz decyzji o warunkach zabudowy.
- zgodnie z **art. 19**:
- określając ustalenia planu ogólnego gminy, miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowego planu odbudowy, uwzględnia się w szczególności ochronę zabytków nieruchomości:
 - 1) objętych formami ochrony, o których mowa w art. 7, wraz z ich otoczeniem;
 - 2) ujętych w wojewódzkiej lub gminnej ewidencji zabytków.
 - w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego i decyzji o warunkach zabudowy uwzględnia się w szczególności ochronę:
 - 1) zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
 - 2) innych zabytków nieruchomości znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.
 - w uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń uwzględnia się w szczególności:
 - 1) ochronę zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
 - 2) ochronę zabytków nieruchomości innych niż wymienione w pkt 1, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
 - 3) wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych.
 - w przypadku gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się przy określaniu ustaleń planu ogólnego gminy, miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowego planu odbudowy.
 - w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

- **art. 20** wskazuje, że projekty i zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego podlegają uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu.
- **art. 21** stanowi, że podstawą do sporządzenia programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy jest ewidencja zabytków.
- zgodnie z **art. 22 ust. 4 i 5**:
 - wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomości z terenu gminy.
 - w gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:
 - 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków;
 - 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
 - 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków - przepis ten utracił moc z dniem 18.05.2023 r. w zakresie, w jakim ogranicza prawo własności nieruchomości przez dopuszczenie ujęcia nieruchomości jako zabytku nieruchomego w gminnej ewidencji zabytków, bez zapewnienia właścicielowi gwarancji ochrony prawnej przed dokonaniem takiego ograniczenia, na podstawie wyroku TK z dnia 11.05.2023 r. sygn. akt P 12/18 (Dz. U. poz. 951).
- **art. 32 ust. 1 pkt 3 i ust. 2** stanowi o przyjmowaniu przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) zawiadomień o znalezieniu w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem i obowiązku przekazania przyjętego zawiadomienia właściwemu wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków (niezwłocznie, nie dłużej niż w terminie 3 dni).
- **art. 33 ust. 1 i 2** stanowi o przyjmowaniu przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) zawiadomień o przypadkowym znalezieniu przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem archeologicznym i obowiązku przekazania przyjętego zawiadomienia właściwemu wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków (niezwłocznie, nie dłużej niż w terminie 3 dni).
- **art. 71 ust. 2** wskazuje, że sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich, prac restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, do którego tytuł prawny wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego albo stosunku zobowiązanego posiada jednostka samorządu terytorialnego, jest zadaniem własnym tej jednostki.
- zgodnie z **art. 73** osoba fizyczna, jednostka samorządu terytorialnego lub inna jednostka organizacyjna, będąca właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadająca taki zabytek w trwałym zarządzie albo będąca właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa, może ubiegać się o udzielenie dotacji celowej z budżetu państwa na dofinansowanie prac

konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo prac konserwatorskich lub restauratorskich przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa.

- zgodnie z **art. 77** dotacja może obejmować nakłady konieczne na:
 - 1) sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
 - 2) przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych;
 - 3) wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
 - 4) opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
 - 5) wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami prawa budowlanego;
 - 6) sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz;
 - 7) zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;
 - 8) stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;
 - 9) odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki;
 - 10) odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności;
 - 11) odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych odrzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
 - 12) modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności;
 - 13) wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
 - 14) uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomości o własnych formach krajobrazowych;
 - 15) działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;
 - 16) zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt 7 – 15;
 - 17) zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.
- **art. 81 ust. 1 i 2** wprowadza możliwość udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków przez organ stanowiący gminy, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale. Dotacja może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie przez wnioskodawcę prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków.
- zgodnie z **art. 82 ust. 1 i 3** łączna kwota dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru, udzielonych

przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, wojewódzkiego konserwatora zabytków bądź organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, nie może przekraczać wysokości 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót. W celu zapewnienia realizacji tych postanowień organy uprawnione do udzielania dotacji prowadzą wykazy udzielonych dotacji oraz informują się wzajemnie o udzielonych dotacjach.

- na mocy **art. 87** wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat gminny program opieki nad zabytkami, który przyjmuje rada gminy po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Program ogłaszany jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym, a z jego realizacji wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawia się radzie gminy.

3) Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1145)

- zgodnie z art. 13 ust. 4 i 5:
 - sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków, stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, a także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek, wymaga pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.
 - sprzedaż, zamiana, darowizna lub dzierżawa nieruchomości stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, będących cmentarzami ujętymi w wojewódzkiej ewidencji zabytków, a także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek wymagają uzyskania pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.
- na podstawie art. 29 ust. 2 – jeżeli przedmiotem umowy o oddanie nieruchomości gruntowej w użytkowanie wieczyste jest nieruchomość wpisana do rejestru zabytków, przy określaniu sposobu korzystania z tej nieruchomości można nałożyć, w razie potrzeby, na nabywcę obowiązek odbudowy lub remontu położonych na niej zabytkowych obiektów budowlanych, w terminie określonym w umowie.

4) Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1130)

- zgodnie z art. 13b pkt 3 lit. j oraz art. 13i ust. 3 pkt 5 lit. b:
 - ustalenia planu ogólnego określa się uwzględniając znajdujące się na obszarze gminy zabytki objęte formami ochrony, o których mowa w ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zabytki ujęte w wojewódzkiej lub gminnej ewidencji zabytków oraz dobra kultury współczesnej;
 - wójt, burmistrz albo prezydent miasta, po podjęciu przez radę gminy uchwały o przystąpieniu do sporządzania planu ogólnego, występuje o uzgodnienie

projektu planu m. in. z właściwym wojewódzkim konserwatorem zabytków w odniesieniu do wskaźników i parametrów zabudowy i zagospodarowania terenu w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

- zgodnie z art. 15 ust. 1 i ust. 2 pkt 4 oraz art. 17 pkt 6 lit. b:
 - wójt, burmistrz albo prezydent miasta sporządza projekt planu miejscowego, w którym określa się obowiązkowo zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, w tym krajobrazów kulturowych oraz dóbr kultury współczesnej; następnie, po podjęciu przez radę gminy uchwały o przystąpieniu do sporządzania planu miejscowego, występuje o uzgodnienie projektu planu m. in. z właściwym wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.
- zgodnie z art. 37a ust. 1 oraz 37b ust. 2 pkt 4 - rada gminy może ustalić w formie uchwały zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic reklamowych i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń, ich gabaryty, standardy jakościowe oraz rodzaje materiałów budowlanych, z jakich mogą być wykonane; wójt (burmistrz, prezydent miasta) uzgadnia projekt uchwały z wojewódzki konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu.

5) Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1478)

- na podstawie art. 83a ust. 1 zezwolenie na usunięcie drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości wydaje wójt, burmistrz albo prezydent miasta, a w przypadku gdy zezwolenie dotyczy usunięcia drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków – wojewódzki konserwator zabytków.

6) Ustawa z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 576)

- w myśl art. 7 ust. 5 jest wzbronione użycie do ponownego pochowania grobów mających wartość pamiątek historycznych (ze względu na swą dawność lub osoby, które są w nich pochowane, lub zdarzenia, z którymi mają związek) albo wartość artystyczną.

7) Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2004 r. poz. 2153)

Zgodnie z niniejszym dokumentem organizację i sposób ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych planuje się w jednostkach organizacyjnych posiadających zabytki oraz na poszczególnych stopniach administracji, ujmując stan zasobu podlegającego ochronie, określając zagrożenia i kierunki działania, sposób realizacji, niezbędne siły, środki oraz czas i koszty wykonania w sporządzanych w tym celu dokumentach: planie ochrony zabytków jednostki organizacyjnej oraz w gminnym, powiatowym, wojewódzkim i krajowym planie ochrony zabytków. Gminny

plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych opracowuje wójt (burmistrz, prezydent miasta). Podlega on uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków oraz właściwym terenowym organem obrony cywilnej na obszarze powiatu. Plan ten jest integralną częścią planów obrony cywilnej i podlega corocznej aktualizacji w terminie do dnia 31 marca każdego roku, według stanu na dzień 31 grudnia roku poprzedniego.

3. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY ZASOBÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

3.1. Krajowa polityka w dziedzinie ochrony dziedzictwa kulturowego

3.1.1. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023 – 2026

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023 – 2026 został przyjęty Uchwałą nr 242 Rady Ministrów z dnia 8 grudnia 2023 r. (M.P. z 2023 r. poz. 1470). Przedmiotowy program utworzono na podstawie przepisów art. 84 i art. 85 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Jest on głównym dokumentem strategicznym określającym cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także środki służące do realizacji wyznaczonych celów. Organem odpowiedzialnym za koordynację, monitorowanie i ewaluację realizacji programu jest minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego.

W ww. programie dokonano diagnozy stanu ochrony zabytków w Polsce w trzech podstawowych obszarach: 1) organizacji i zadań organów ochrony zabytków, 2) stanu zachowania zabytków, w tym roli i znaczenia form ochrony zabytków oraz systemów informacji o zabytkach, 3) komunikacji, partycypacji, porozumienia i współpracy w obszarze ochrony zabytków.

Głównym celem programu 2023 – 2026 jest zwiększenie odporności zasobu zabytkowego w Polsce, poszukiwanie nowych lub wzmacnianie istniejących narzędzi i metod przeciwdziałania degradacji dziedzictwa, dla którego zagrożenie stanowi m.in. intensyfikacja procesów budowlanych, modernizacyjnych i adaptacyjnych, destabilizacja klimatyczna oraz aktualna sytuacja geopolityczna. Cel ten będzie realizowany przez trzy cele szczegółowe podzielone na kierunki działań strategicznych wskazujące konkretne zadania priorytetowe w obszarze ochrony zabytków.

Cel szczegółowy 1: Weryfikacja wybranego zasobu zabytków i wzmocnienie narzędzi ochrony dziedzictwa o wyjątkowej wartości.

1. Podnoszenie wiedzy o wybranych grupach zasobu zabytkowego kraju:
 - ochrona zasobu wielkoobszarowych i wieloelementowych zespołów architektury obronnej;

- weryfikacja i klasyfikacja zasobu, stanu zachowania z waloryzacją zabytków techniki kolejowej i zaplecza kolejowego;
 - weryfikacja i klasyfikacja zasobu, stanu zachowania z waloryzacją zabytków techniki związanych z przemysłem wydobywczym/górnictwem/kopalnianym, węgla kamiennego i innych paliw kopalnych;
 - weryfikacja i klasyfikacja zasobu, stanu zachowania z waloryzacją zabytków w zakresie zabytkowej architektury osad służbowych związanych z gospodarką leśną Lasów Państwowych.
2. Ochrona zabytków i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości:
- model i system wartościowania zabytków;
 - plany zarządzania dla pomników historii;
 - wsparcie procesu tworzenia planów ochrony parków kulturowych;
 - system bezpieczeństwa zabytków;
 - projektowanie konserwatorskie.
3. Realizacja międzynarodowych zobowiązań:
- implementacja konwencji UNESCO z 1972 r. do ustawy o ochronie zabytków;
 - wdrożenie konwencji UNESCO z 2001 r.;
 - współpraca międzynarodowa z UNESCO – ICOMOS – ICCROM – UE;
 - wsparcie procesu tworzenia planów zarządzania dla miejsc światowego dziedzictwa w Polsce.

Cel szczegółowy 2: Wzmocnienie potencjału organizacyjnego systemu ochrony zabytków.

1. Cyfryzacja procesów administracyjnych:
- cyfryzacja procesu inwestycyjno-budowlanego w zakresie ochrony zabytków;
 - opracowanie i realizacja programu szkoleń specjalistycznych dla pracowników wojewódzkich urzędów ochrony zabytków.
2. Wzmacnianie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków:
- wdrożenie i rozwój programu AZP+;
 - digitalizacja i udostępnianie zasobu archiwalnego;
 - rozwój zasobu dokumentacyjnego 3D;
 - rozwój portalu Zabytek.pl.
3. Reforma finansowania ochrony i opieki nad zabytkami:
- premia zabytkowa;
 - wprowadzenie alternatywnego sposobu finansowania opieki nad zabytkami – crowdfunding.

Cel szczegółowy 3: Rola zabytków w zrównoważonym rozwoju (edukacja i partycypacja).

1. Wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych:

- strategia przeciwdziałania skutkom zmian klimatycznych dla zachowania zabytków;
 - wsparcie procesu tworzenia gminnych programów opieki nad zabytkami;
 - twój dom – dialog z tradycją;
 - upowszechnianie tradycyjnych, neutralnych dla środowiska metod i technik rzemieślniczych – „Szkoła rzemiosł CAD”;
 - warsztaty konserwatorskie – praktyka prac konserwatorskich;
 - wzmacnianie kompetencji zawodów rzemieślniczych;
 - proces prowadzenia inwestycji w obiektach zabytkowych – szkolenia dla samorządów.
2. Edukacja i podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego:
- włączenie edukacji ochrony zabytków do programów nauczania w szkołach;
 - badania społeczne i statystyczne dotyczące dziedzictwa kulturowego;
 - pomiar wpływu kultury i dziedzictwa na rozwój społeczny;
 - kampanie społeczno-edukacyjne dotyczące zagrożeń dziedzictwa kulturowego;
 - wsparcie merytoryczne służb mundurowych oraz organów wymiaru sprawiedliwości w sprawach dotyczących przestępczości przeciwko zabytkom;
 - edukacja o dziedzictwie kulturowym, z uwzględnieniem dostępności dla osób ze szczególnymi potrzebami;
 - utworzenie i rozwój działalności Forum Posiadaczy Zabytków przy Generalnym Konserwatorze Zabytków.

Do realizacji wszystkich ww. celów i zadań opracowano szczegółowy harmonogram wraz z planem finansowym programu. Dokument jest uzupełniony o projekt systemu wdrażania, monitoringu i ewaluacji oraz analizę ryzyka.

3.1.2. Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2030

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030 została przyjęta Uchwałą Nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020 r. (M. P. z 2020 r. poz. 1060). Główny cel strategii - wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków - realizowany będzie przez trzy cele szczegółowe:

1. zwiększenie zaangażowania obywateli w życie publiczne,
2. wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich,
3. zwiększenie wykorzystania potencjału kulturowego i kreatywnego dla rozwoju.

W ramach celu szczegółowego nr 2 SRKS wyróżniono następujące priorytety:

- tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze;
- ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dóbr kultury;
- digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury;
- wzmocnienie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę;

- wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.

Fundamentalnym warunkiem umożliwiającym aktywne uczestnictwo w kulturze jest dostępność szeroko rozumianego dziedzictwa. Z jednej strony dziedzictwo to wymaga odpowiedniej ochrony i zachowania, z drugiej zaś stanowi potencjał, który należy efektywnie wykorzystać na potrzeby budowania kapitału społecznego, poczucia tożsamości i wspólnoty, a także wzrostu ekonomicznego, m.in. przez różnorodne inwestycje w jego elementy: dobra kultury, nauki i sztuki, zabytki, rozwój sieci muzeów, wspieranie i promocję dziedzictwa kulturowego wpisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO oraz uznanego przez Prezydenta RP za Pomniki Historii, a także rozwój turystyki kulturowej. Jednym z kluczowych zadań państwa w tym obszarze jest dalsze inwestowanie w zachowanie obiektów zabytkowych oraz usprawnianie systemu ochrony zabytków.

3.1.3. Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030

Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030 została przyjęta Uchwałą nr 102 Rady Ministrów z dnia 17 września 2019 r. (M.P. z 2019 r. poz. 1060). Jest to podstawowy dokument strategiczny polityki regionalnej państwa. W przedmiotowej strategii wskazano nowy model rozwoju regionalnego Polski, oparty na społecznie i terytorialnie zrównoważonym rozwoju kraju, dzięki któremu efektywnie będą rozwijane oraz wykorzystywane miejscowe zasoby i potencjały wszystkich regionów.

Głównym celem strategii jest efektywne wykorzystanie endogenicznych potencjałów terytoriów i ich specjalizacji dla osiągnięcia zrównoważonego rozwoju kraju, co tworzyć będzie warunki do wzrostu dochodów mieszkańców Polski przy jednoczesnym osiągnięciu spójności w wymiarze społecznym, gospodarczym, środowiskowym i przestrzennym.

Główny cel strategii realizowany będzie przez trzy cele szczegółowe:

1. Zwiększenie spójności rozwoju kraju w wymiarze społecznym, gospodarczym, środowiskowym i przestrzennym.
2. Wzmacnianie regionalnych przewag konkurencyjnych.
3. Podniesienie jakości zarządzania i wdrażania polityk ukierunkowanych terytorialnie.

Jednym z kierunków inwestycji wyznaczonym w ramach celu szczegółowego nr 1 jest modernizacja i rozbudowa infrastruktury społecznej poprzez poprawę dostępności przestrzeni publicznej, dóbr i usług w wymiarze architektonicznym, informacyjnym i komunikacyjnym, obejmującą służbę zdrowia oraz edukację, a także obiekty turystyczne, sportowe, tereny rekreacyjne, zabytki i miejsca kultury. Szczególnie istotne będzie realizowanie działań w tym zakresie na obszarach małych miast i na wsi, gdzie poziom dostępności przestrzennej jest zdecydowanie niższy niż w pozostałej części kraju.

Ponadto w ramach celu szczegółowego nr 2 wskazano jako jeden z ważnych obszarów rozwoju kapitału społecznego pełniejsze wykorzystanie zasobów kultury i dziedzictwa narodowego. W tym zakresie wspierane będą następujące działania: promocja i kultywowanie niematerialnego dziedzictwa kulturowego na obszarach wiejskich, zwiększanie dostępu mieszkańców tych obszarów do dóbr i usług kultury, rozwijanie przemysłu kreatywnego,

zwiększanie wykorzystania technik teleinformatycznych w dostępie do dóbr kultury oraz promocja turystyczna mająca na celu wzrost atrakcyjności turystycznej obszarów o wysokich walorach kulturowych, przyrodniczych i krajobrazowych. Inwestycje w kulturę poprzez wspomaganie lokalnych inicjatyw i form twórczego uczestnictwa w przedsięwzięciach kulturalnych, wspieranie organizacji czasu wolnego, imprez kulturalnych i turystyki kulturowej, współpraca z organizacjami pozarządowymi przyczyni się do podniesienia jakości życia, poczucia zakorzenienia i tożsamości kulturowej oraz przełoży się na wzrost atrakcyjności turystycznej i rozwój gospodarczy.

3.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa

3.2.1. Program opieki nad zabytkami Województwa Wielkopolskiego na lata 2021 - 2024

Program opieki nad zabytkami Województwa Wielkopolskiego na lata 2021-2024 przyjęty został uchwałą nr XXXVII/714/21 Sejmiku Województwa Wielkopolskiego z dnia 20.12.2021 r. (Dz. Urz. Woj. Wielkopolskiego z 04.01.2022 r. poz. 58).

Głównym zamierzeniem niniejszego programu jest określenie warunków organizacyjnych i finansowych w zakresie leżącym w kompetencjach Samorządu Województwa Wielkopolskiego, służących polepszeniu stanu zachowania zasobów lokalnego dziedzictwa kulturowego oraz krajobrazu kulturowego Wielkopolski. Celem działania Samorządu Województwa jest zharmonizowanie polityki ochrony przestrzeni kulturowej z polityką rozwoju regionalnego i strategią zrównoważonego zagospodarowania województwa. Prowadzenie spójnej polityki i zintegrowanej ochrony dziedzictwa kulturowego oraz współdziałanie wszystkich szczebli jednostek samorządu terytorialnego w województwie z instytucjami rządowymi i organizacjami pozarządowymi, podmiotami gospodarczymi, posiadaczami i użytkownikami zabytków umożliwi osiągnięcie wyznaczonych celów i zamierzeń określonych w ww. dokumencie.

Celem głównym *Programu opieki nad zabytkami Województwa Wielkopolskiego na lata 2021 – 2024* jest stworzenie przez Samorząd Województwa Wielkopolskiego warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami oraz dbanie o materialne i niematerialne dziedzictwo kulturowe regionu dla dobra jego obecnych oraz przyszłych pokoleń. Cel ten będzie realizowany poprzez cele szczegółowe podzielone na kierunki działania, w ramach których zostały wyznaczone i opisane planowane do realizacji zadania. Cel szczegółowy 1. Zahamowanie procesów degradacji zabytków, poprawa ich stanu zachowania oraz optymalizacja skuteczności systemu ochrony dziedzictwa materialnego i niematerialnego województwa wielkopolskiego:

- podjęcie działań mających na celu poprawę stanu zachowania zabytków:
 - monitorowanie i aktualizacja wiedzy na temat stanu zachowania, potrzeb remontowych i inwestycji w obiektach zabytkowych znajdujących się w posiadaniu

- i użytkowaniu Samorządu Województwa Wielkopolskiego lub jego jednostek organizacyjnych;
- planowanie i podejmowanie zadań w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami ruchomymi i nieruchomymi będącymi w posiadaniu lub użytkowaniu Samorządu Województwa Wielkopolskiego lub jego jednostek organizacyjnych;
- zapewnienie w budżecie samorządu województwa środków finansowych na prowadzenie prac konserwatorskich lub robót budowlanych zabytków nieruchomych i ruchomych, będących własnością różnych podmiotów a znajdujących się na terenie województwa wielkopolskiego.
- wspieranie ochrony zabytków archeologicznych:
 - kontynuacja oraz planowanie badań archeologicznych przez instytucje podległe Samorządowi Województwa Wielkopolskiego.
- popularyzowanie działań w zakresie opieki i ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego:
 - organizacja konkursów upowszechniających wiedzę na temat regionalnego niematerialnego dziedzictwa kulturowego;
 - wspieranie działalności edukacyjnej, upowszechnieniowej i kulturalnej obejmującej niematerialne dziedzictwo Wielkopolski;
 - wspieranie badań nad historią i dziedzictwem niematerialnym Wielkopolski;
 - wspieranie tworzenia repozytoriów wiedzy o lokalnym dziedzictwie niematerialnym Wielkopolski ze szczególnym zwróceniem uwagi na wykorzystanie technik cyfrowych;
 - promowanie regionalnych zespołów muzycznych i folklorystycznych, rzemieślników oraz artystów ludowych.
- monitoring i aktualizacja uregulowań prawnych w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami:
 - uwzględnianie w wojewódzkich dokumentach strategicznych i planistycznych wytycznych zapewniających ochronę wartościowych elementów krajobrazu kulturowego;
 - uwzględnianie dziedzictwa kulturowego w obrębie planowania rozwoju powiązań komunikacyjnych również w wymiarze międzywojewódzkim;
 - zapobieganie zagrożeniu dla cennych krajobrazów kulturowych poprzez nadmierną ekspansję inwestycyjną.

Cel szczegółowy 2. Budowanie tożsamości regionalnej i narodowej oraz świadomości społecznej mieszkańców Wielkopolski w oparciu o wartości dziedzictwa kulturowego:

- wspieranie programów i projektów edukacyjnych popularyzujących dziedzictwo kulturowe oraz wzmacniających kompetencje kulturowe:
 - wsparcie nowoczesnej oferty edukacyjnej kształtującej świadomość regionalną, opartej na wykorzystaniu zabytków, tradycji i dziedzictwa kulturowego;

- stwarzanie warunków współpracy pomiędzy szkołami a instytucjami kultury Samorządu Województwa;
 - wspieranie konkursów adresowanych do młodzieży, dających możliwość poznania regionalnego dziedzictwa kulturowego;
 - wspieranie wydarzeń cyklicznych związanych z lokalnymi historiami Wielkopolski lub kulturą ludową;
 - wspieranie publikacji regionalnych oraz wydawnictw popularyzujących dziedzictwo kulturowe jako element wzmacniający poczucie tożsamości.
- wspieranie inicjatyw związanych z upamiętnianiem Powstania Wielkopolskiego oraz popularyzacji i upowszechniania wiedzy na jego temat:
 - podejmowanie działań zmierzających do wyeksponowania obiektów związanych z Powstaniem Wielkopolskim;
 - podejmowanie i wspieranie inicjatyw związanych z ochroną miejsc pamięci dotyczących Powstania Wielkopolskiego;
 - wspieranie publikacji związanych z Powstaniem Wielkopolskim;
 - wspieranie projektów edukacyjnych w tym konkursów oraz wydarzeń cyklicznych i jednorazowych związanych z Powstaniem Wielkopolskim.
 - stwarzanie warunków dla opieki nad dziedzictwem materialnym i niematerialnym w duchu partycypacji społecznej:
 - wspieranie projektów zgłaszanych przez stowarzyszenia, fundacje, organizacje pozarządowe i inne podmioty, które prowadzą działania popularyzatorskie i edukacyjne w zakresie materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego;
 - popularyzowanie idei społecznej opieki nad zabytkami i jej znaczenia w kształtowaniu kapitału społecznego wspólnot lokalnych.

Cel szczegółowy 3. Włączenie materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego w rozwój społeczny, kulturowy i ekonomiczny województwa:

- wsparcie zagospodarowywania, adaptacji i wykorzystania zabytków i dziedzictwa niematerialnego na cele kulturalne, turystyczne lub społeczne:
 - propagowanie rozwoju turystyki w obiektach zabytkowych poprzez wspieranie turystyki kulturowej i rekreacyjnej;
 - promowanie istniejących szlaków kulturowych (Szlak Piastowski) oraz tworzenie nowych (Szlak Pracy Organicznej) jako istotnych działań dla promocji regionu;
 - wspieranie działań prowadzonych dla rozszerzenia listy miejsc objętych statusem Pomnika Historii oraz promowanie miejsc posiadających taki status;
 - propagowanie idei tworzenia parków kulturowych jako zintegrowanych form ochrony krajobrazu i lokalnych wartości kulturowych;
 - wspieranie rozwoju turystyki związanej z pamięcią o Powstaniu Wielkopolskim w tym w szczególności przedsięwzięć zmierzających do tworzenia szlaków i miejsc pamięci o Powstaniu Wielkopolskim.

- wzmocnienie działań związanych z rozwojem usług turystycznych:
 - promowanie zabytków poprzez wsparcie dla publikacji i wydawnictw popularyzujących szlaki kulturowe oraz obiekty zabytkowe znajdujące się na szlakach lub w ich pobliżu;
 - wspieranie publikacji dotyczących dziedzictwa niematerialnego;
 - promowanie rozwoju gospodarstw agroturystycznych w zabytkowych obiektach budownictwa wiejskiego.
- wspieranie dawnych rzemiosł, ginących zawodów i form twórczości charakterystycznych dla Wielkopolski:
 - promowanie twórczości, wytworów, dzieł i aktywności lokalnych rzemieślników, artystów ludowych, muzyków oraz zespołów muzycznych i folklorystycznych, a także twórców inspirowanych się twórczością lokalną i regionalną;
 - wsparcie dla inicjatyw związanych z pokazami dawnych rzemiosł, technik, działań twórczych;
 - zaangażowanie instytucji kultury Samorządu Wielkopolskiego w działania edukacyjne, popularyzatorskie, upowszechnieniowe obejmujące niematerialne dziedzictwo Wielkopolski poprzez tworzenie kolekcji muzealnych w oparciu o kulturowe dziedzictwo regionu oraz organizowanie wystaw i programów poświęconych lokalnemu dziedzictwu z udziałem twórców regionalnych.

Cel szczegółowy 4. Rozwijanie przedsięwzięć ułatwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami:

- włączanie zabytków w procesy gospodarcze:
 - wzmocnianie infrastruktury kultury poprzez rozwój instytucji kultury oraz rozwój i promocję produktów turystyki kulturowej ze szczególnym uwzględnieniem Szlaku Piastowskiego i innych szlaków kulturowych;
 - wspieranie inicjatyw gospodarczych związanych z wytwarzaniem produktów regionalnych oraz wprowadzaniem ich do obrotu;
 - wspieranie powstawania miejsc pracy związanych z udostępnianiem zabytków, edukacją kulturową oraz interpretacją dziedzictwa;
 - popularyzowanie działalności związanej z konserwacją, restauracją oraz dokumentacją zabytków.
- włączanie cyfryzacji do ochrony i opieki nad zabytkami:
 - wspieranie cyfryzacji i digitalizacji zasobów dziedzictwa kulturowego poprzez realizację projektów im poświęconych, a także poprzez rozwijanie kompetencji cyfrowych i upowszechnianie dobrych praktyk.

Cel szczegółowy 5. Podejmowanie i określanie warunków współpracy z właścicielami obiektów zabytkowych:

- udostępnianie obiektów zabytkowych:

- popularyzowanie wśród właścicieli obiektów zabytkowych idei powszechnej dostępności obiektów zabytkowych z uwzględnieniem dostępności osób ze szczególnymi potrzebami;
- prowadzenie działalności wydawniczej, mającej na celu wzrost społecznej świadomości znaczenia obiektów zabytkowych jako powszechnie dostępnego dobra wspólnego.
- wskazywanie potencjalnych źródeł finansowania:
 - publikowanie na stronach internetowych Urzędu Marszałkowskiego Województwa Wielkopolskiego informacji o możliwościach ubiegania się o dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach;
 - publikacja informacji o funduszach ze środków Unii Europejskiej;
 - publikowanie informacji o możliwościach dotacji w Monitorze Wielkopolskim.

Ponadto w przedmiotowym programie opisano zasoby dziedzictwa kulturowego województwa wielkopolskiego z uwzględnieniem zabytków nieruchomych, ruchomych i archeologicznych, pomników historii, parków kulturowych, dóbr kultury współczesnej, instytucji kultury podległych Samorządowi Województwa Wielkopolskiego, parków narodowych i krajobrazowych oraz niematerialnego dziedzictwa kultury. Dokonano również charakterystyki i analizy stanu zachowania zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków będących w posiadaniu Województwa Wielkopolskiego i wojewódzkich samorządowych jednostek organizacyjnych.

3.2.2. Strategia rozwoju województwa wielkopolskiego do 2030 roku

Strategia rozwoju województwa wielkopolskiego do 2030 roku jest dokumentem opracowanym przez Samorząd Województwa Wielkopolskiego i przyjętym przez Sejmik Województwa Wielkopolskiego uchwałą nr XVI/287/20 dnia 27 stycznia 2020 r.

Strategia określa nowy model rozwoju regionalnego. Celem generalnym jest kreowanie wzrostu gospodarczo-społecznego województwa z uwzględnieniem dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego w celu zapewnienia swoim mieszkańcom dobrych warunków życia, pracy i wypoczynku na całym obszarze.

Jednym z celów operacyjnych Strategii jest rozwój kapitału społecznego i kulturowego regionu realizowany poprzez kształtowanie i wzmacnianie postaw prospołecznych, równościowych, innowacyjnych, w tym innowacji społecznych, wzmacnianie potencjału kulturowego i infrastruktury kultury oraz rozwój przemysłu czasu wolnego, w którym dużą rolę odgrywać ma odpowiednie wykorzystanie potencjału obszarów wiejskich oraz szlaków turystyki kulturowej.

Wielkopolskę wyróżnia bogactwo dziedzictwa kulturowego. Dla zachowania tradycji i tożsamości kulturowej mieszkańców oraz utrzymania materialnego dorobku kultury i dziedzictwa regionu, ale także dla zwiększenia udziału mieszkańców w kulturze oraz wzmocnienia atrakcyjności inwestycyjnej i turystycznej województwa niezbędne jest wsparcie inwestycji w obszarze kultury m. in. poprzez:

- rozwój wielkopolskich instytucji kultury – celem działań w ramach projektu będzie wsparcie funkcjonowania wielkopolskich instytucji kultury na jak najwyższym poziomie (inicjatywy związane z rozwojem m. in. wielkopolskich teatrów, muzeów i bibliotek);
- rozwój i promocja produktów turystyki kulturowej w Wielkopolsce ze szczególnym uwzględnieniem Szlaku Piastowskiego – celem projektu jest zachowanie, ochrona, promowanie i dalszy rozwój znaczącego potencjału turystyki kulturowej Wielkopolski, opartej głównie na szczególnej roli regionu w historii Polski, w tym szlaków turystyki kulturowej, zwłaszcza Szlaku Piastowskiego ze względu na jego rangę i znaczenie historyczne.

3.2.3. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa wielkopolskiego

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Wielkopolskiego. Wielkopolska 2020+ uchwalony został przez Sejmik Województwa Wielkopolskiego uchwałą nr V/70/19 z dnia 25 marca 2019 r. (Dz. Urz. Woj. Wielkopolskiego z 2019 r. poz. 4021).

Niniejszy plan jest najważniejszym dokumentem Samorządu Województwa Wielkopolskiego określającym politykę przestrzenną w granicach administracyjnych regionu. Określa on model rozwoju przestrzennego, cele polityki przestrzennej i kierunki zagospodarowania przestrzennego województwa oraz rozmieszczenie inwestycji celu publicznego o znaczeniu ponadlokalnym, a także zasady zagospodarowania obszarów funkcjonalnych.

Nowym wymiarem polityki przestrzennej jest wprowadzenie planowania funkcjonalnego na obszarach charakteryzujących się wspólnymi uwarunkowaniami i celami rozwoju. Wyznaczenie granic obszarów funkcjonalnych oraz określenie zasad ich zagospodarowania służyć ma przede wszystkim koordynacji działań podejmowanych przez różne podmioty na terenie występowania szczególnych zjawisk i problemów przestrzennych. Podstawowym celem *Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Wielkopolskiego. Wielkopolska 2020+* jest stworzenie podstaw dla zachowania lub przywracania ładu przestrzennego i zapewnienia zrównoważonego rozwoju Wielkopolski.

Określone w planie zasady zagospodarowania przestrzennego obszarów funkcjonalnych, stanowiące uszczegółowienie kierunków zagospodarowania przestrzennego dla całego obszaru województwa, powinny być uwzględnione w dokumentach planistycznych szczebla lokalnego.

Realizacja polityki przestrzennej i kierunków zagospodarowania przestrzennego na poziomie regionalnym prowadzona będzie poprzez działania samorządu województwa polegające w szczególności na:

1. określeniu preferencji dla zróżnicowanych form rozwoju społeczno-gospodarczego;
2. wdrożeniu zasad ochrony i kształtowania środowiska przyrodniczego, kulturowego i krajobrazu;
3. zabezpieczeniu możliwości realizacji inwestycji celu publicznego o znaczeniu ponadlokalnym, zwłaszcza w zakresie systemów transportowych i infrastrukturalnych;

4. uwzględnieniu wymagań wynikających z potrzeb obronności i bezpieczeństwa publicznego.

Plan zawiera charakterystykę zasobów dziedzictwa kulturowego z uwzględnieniem obiektów uznanych za najbardziej wartościowe w skali kraju i Europy (obiekty z Listy Dziedzictwa Europejskiego i Pomniki Historii), zabytków nieruchomych, ruchomych oraz archeologicznych, obszarów cennych kulturowo, szlaków kulturowych, obiektów kultu religijnego, miejsc pamięci narodowej, instytucji kultury, wydarzeń kulturalnych i niematerialnego dziedzictwa kultury. W planie opisano również zjawiska zagrażające zachowaniu zabytków i utrudniające dostęp do dziedzictwa kulturowego.

Model rozwoju przestrzennego województwa oparto na koncepcji zakładającej wspieranie biegunów wzrostu, czyli obszarów o najwyższym potencjale społeczno-gospodarczym, które stanowią źródło czynników rozwoju, wraz z równoczesnym wzmacnianiem obszarów otaczających. Dla realizacji ww. modelu rozwoju sformułowano osiem celów polityki przestrzennej:

1. Kształtowanie spójnej przestrzeni osadniczej.
2. Ochrona walorów przyrodniczych.
3. Kształtowanie i racjonalne gospodarowanie zasobami środowiska przyrodniczego.
4. Ochrona potencjału kulturowego i krajobrazu oraz rozwój konkurencyjnych form turystyki i rekreacji.
5. Zrównoważony rozwój rolnictwa.
6. Poprawa dostępności komunikacyjnej województwa.
7. Rozwój efektywnej i innowacyjnej infrastruktury technicznej.
8. Zapewnienie bezpieczeństwa publicznego i przeciwdziałanie zagrożeniom.

Plan zakłada, że potencjał kulturowy i charakterystyczny krajobraz regionu stanowią istotne elementy rozwoju i wzrostu identyfikacji Wielkopolski w skali kraju i Europy, są również ważnym czynnikiem kształtowania poczucia tożsamości narodowej i regionalnej mieszkańców. Działania w tym zakresie wpływać będą na podniesienie jakości przestrzeni, a tym samym na poprawę warunków życia mieszkańców i wymierne korzyści społeczno-gospodarcze. Priorytetem polityki przestrzennej w zakresie środowiska kulturowego będzie kształtowanie głównego obszaru kulturotwórczego w oparciu o strategiczne pasmo kulturowe Wielkopolski – Szlak Piastowski wraz z głównymi punktami węzłowymi w Poznaniu, Gnieźnie i Kaliszu, ze szczególnym podkreśleniem roli miejscowości, które uznaje się za pierwsze stolice wczesnopiastowskiej Polski w Poznaniu, Gnieźnie, na Ostrowie Lednickim oraz w Gieczu i Grzybowie. Niemniej istotnym aspektem działań będzie zachowanie innych obiektów i obszarów cennych kulturowo oraz wzmacnianie działań ochronnych w ich obrębie. Dotyczyć one będą zarówno ochrony pojedynczych obiektów, jak i całych układów przestrzennych miast i wsi oraz innych obszarów cennych kulturowo, a także poprawy jakości całej przestrzeni kulturowej regionu. Bogactwo przestrzeni Wielkopolski wymaga ponadto podjęcia działań na rzecz kompleksowej ochrony terenów najcenniejszych pod względem przyrodniczym i kulturowym oraz kształtowania harmonijnego krajobrazu na całym obszarze województwa.

Polityka przestrzenna ukierunkowana zostanie zatem na zachowanie i utrzymanie naturalnych i kulturowych walorów środowiska. Priorytetem zagospodarowania przestrzennego województwa w zakresie krajobrazu będzie ochrona obszarów o najwyższych walorach środowiska przyrodniczego i kulturowego. Kluczowym elementem określenia działań ochronnych będzie identyfikacja krajobrazów priorytetowych, które zostaną określone w ramach audytu krajobrazowego dla województwa wielkopolskiego. Audyt krajobrazowy przeprowadzony zostanie w celu zinwentaryzowania zasobów krajobrazowych regionu. Na podstawie ich oceny wyznaczone zostaną krajobrazy priorytetowe, które ze względu na swoje walory powinny zostać zachowane i chronione. Bogactwo kulturowe i przyrodnicze Wielkopolski stwarza możliwość rozwoju konkurencyjnych form turystyki i rekreacji w oparciu o wyjątkowe i specyficzne potencjały.

Dla osiągnięcia przedmiotowego celu polityki przestrzennej określono następujące kierunki zagospodarowania przestrzennego województwa wraz ze szczegółowym opisem działania w celu ich realizacji:

- wzmacnianie tożsamości narodowej i regionalnej (poprzez kształtowanie głównego obszaru kulturotwórczego – Szlaku Piastowskiego, zachowanie zasobów dziedzictwa kulturowego, poprawę jakości przestrzeni kulturowej i krajobrazu, rozwój instytucjonalnej działalności kulturalnej);
- rozwój zróżnicowanych form turystyki i rekreacji (poprzez zwiększenie atrakcyjności obszarów wizerunkowych dla rozwoju zróżnicowanych form turystyki, rozwój turystyki kulturowej, kwalifikowanej, wypoczynkowej, biznesowej, poprawę obsługi ruchu turystycznego).

W ramach terytorializacji polityki rozwoju plan wyznacza obszary funkcjonalne. Dokument zawiera ich charakterystykę oraz określa sformułowane w stosunku do nich cele polityki przestrzennej i zasady zagospodarowania przestrzennego.

W planie wskazano „Pradolinę Noteci” jako jeden z obszarów o najwyższych walorach środowiska kulturowego i przyrodniczego, wymagający zachowania i wzmocnienia działań ochronnych, proponowany do wpisania na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego UNESCO oraz posiadający duży potencjał rozwoju turystyki kulturowej. Gminę Wyrzysk wymieniono jako jedną z gmin, na terenie której występuje obszar pradoliny.

3.2.4. Audyt krajobrazowy województwa wielkopolskiego

Audyt krajobrazowy województwa wielkopolskiego został opracowany przez Samorząd Województwa Wielkopolskiego i uchwalony przez Sejmik Województwa Wielkopolskiego Uchwałą Nr LI/1000/23 z dnia 27 marca 2023 r. Ww. dokument jest narzędziem polityki przestrzennej w zakresie krajobrazu ukierunkowanym na jego ochronę, gospodarkę i planowanie. Stanowi podstawę do podejmowania działań związanych z ochroną i kształtowaniem krajobrazu w procesie planowania i zagospodarowania przestrzennego, poprzez uwzględnianie wniosków i rekomendacji w dokumentach planistycznych na poziomie regionalnym i lokalnym.

Obok zasobów przyrodniczych elementem wyróżniającym się i wpływającym na charakter krajobrazu jest dziedzictwo kulturowe, będące obrazem historii rozwoju przestrzennego regionu. Szczególne znaczenie dla krajobrazu Wielkopolski mają: układy przestrzenne miast i wsi o zachowanych walorach historycznych i kompozycyjnych, obiekty sakralne, zespoły rezydencjonalno-parkowe i folwarczne, cmentarze, aleje drzew i pasy zadrzewień śródpolnych, a także obszary tradycyjnego osadnictwa wiejskiego.

Audyt krajobrazowy województwa wielkopolskiego określa w szczególności:

- krajobrazy występujące na terenie województwa;
- lokalizację krajobrazów priorytetowych;
- lokalizację i granice obszarów prawnie chronionych:
 - parków narodowych, rezerwatów przyrody, parków krajobrazowych, obszarów chronionego krajobrazu;
 - parków kulturowych;
- zagrożenia dla możliwości zachowania krajobrazów priorytetowych oraz krajobrazów w obrębie obszarów lub obiektów objętych formami ochrony;
- rekomendacje i wnioski dotyczące kształtowania i ochrony krajobrazów priorytetowych oraz krajobrazów w obrębie obszarów lub obiektów objętych formami ochrony;
- lokalne formy architektoniczne zabudowy w obrębie krajobrazów priorytetowych.

Sformułowane w audycie rekomendacje i wnioski dotyczą m.in.:

- form ochrony przyrody;
- form ochrony zabytków:
 - wskazania obiektów proponowanych do uznania za pomnik historii;
 - wskazania obszarów, które powinny być objęte ochroną za pomocą ustaleń miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego (ustanowienie w mpzp stref ochrony konserwatorskiej);
- kierunków i zasad kształtowania zabudowy, zagospodarowania i użytkowania terenów, w odniesieniu do poziomu regionalnego i lokalnego, dla którego można określić szerokie spektrum zasad zagospodarowania terenu oraz kształtowania zabudowy, z uwzględnieniem lokalnych form architektonicznych;
- wykonywania zadań mających na celu co najmniej zachowanie dotychczasowego stanu krajobrazu.

Audyt ma charakter opisowy i waloryzacyjny (poprzez identyfikację krajobrazów, określenie typologii i ich wartości), ochronny (poprzez ustalenie zagrożeń dla krajobrazów priorytetowych i narzędzi ich ochrony) oraz kształtujący (poprzez wpływ na kształtowanie polityki przestrzennej za pośrednictwem innych aktów realizowanych przez jednostki samorządu terytorialnego). Dokument ten bezpośrednio wpływa na akty dotyczące planowania przestrzennego jakimi są: plan zagospodarowania przestrzennego województwa, studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego. Audyt krajobrazowy wpływa również na zapisy uchwały

reklamowej określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowanych oraz ogrodzeń poprzez regulacje zawarte w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (art. 19 ust. 1b pkt 3).

3.2.5. Program Fundusze Europejskie dla Wielkopolski 2021 - 2027

Program Fundusze Europejskie dla Wielkopolski 2021 – 2027 został zatwierdzony przez Komisję Europejską w dniu 5 grudnia 2022 r. Decyzją Wykonawczą C(2020) 9044. W ramach ww. programu, wdrażanego w perspektywie finansowej w latach 2021 - 2027, wyznaczono trzynaście priorytetów, z których dwa dotyczą dziedzictwa kulturowego i zabytków:

- **Priorytet 5. Fundusze europejskie wspierające społeczną infrastrukturę dla Wielkopolan.**
 Cel szczegółowy: wzmacnianie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu społecznym i innowacjach społecznych.
 Typy projektów:
 - inwestycje w infrastrukturę służącą rozwojowi i zwiększaniu dostępności infrastruktury do prowadzenia ważnej dla edukacji i aktywności działalności kulturalnej (m.in. teatry, zespoły artystyczne, galerie, biblioteki, centra kultury);
 - zachowanie i modernizacja obiektów dziedzictwa kulturowego obejmująca m.in. renowację, modernizację, ochronę i rozwój infrastruktury zabytkowej w celu podniesienia jej atrakcyjności turystycznej i/lub kulturalnej;
 - konserwacja zabytków ruchomych oraz zabytkowych muzealiów, starodruków, księgozbiorów, materiałów bibliotecznych, archiwalnych i zbiorów audiowizualnych (w tym filmowych) oraz ich ochrona i digitalizacja;
 - inwestycje w rozwój turystycznych szlaków tematycznych oraz produktów turystycznych (projekty odwołujące się do walorów historycznych, kulturowych, przyrodniczych).

- **Priorytet 7. Fundusze europejskie na wielkopolskie inicjatywy lokalne**
 Cel szczegółowy: Wspieranie zintegrowanego i sprzyjającego włączeniu społecznemu rozwoju społecznego, gospodarczego i środowiskowego, kultury, dziedzictwa naturalnego, zrównoważonej turystyki i bezpieczeństwa na obszarach miejskich oraz innych niż miejskie.
 Kierunek działania: rewitalizacja.
 Typy projektów:
 - działania niekomercyjne na rzecz rewitalizacji obszarów zdegradowanych, przemysłowych i powojennych obejmujące m.in. budowę, przebudowę, rozbudowę, adaptację lub remonty: budynków (w tym: budynków znajdujących się w rejestrze zabytków, budynków położonych w strefie ochrony konserwatorskiej oraz budynków o wartości architektonicznej i znaczeniu historycznym niebędących w rejestrze zabytków), obiektów i przestrzeni wraz z przyległym otoczeniem znajdujących się na obszarach rewitalizacji w celu przywrócenia i/lub nadania im nowych funkcji społecznych, gospodarczych, edukacyjnych, kulturalnych lub rekreacyjnych.

Kierunek działania: kultura i turystyka.

Typy projektów:

- działania na rzecz dziedzictwa kulturowego i usług w dziedzinie kultury:
 - a) zachowanie i modernizacja obiektów dziedzictwa kulturowego:
 - rewitalizacja, rewaloryzacja, konserwacja, renowacja, restauracja, zachowanie, zabezpieczenie, adaptacja na cele kulturalne obiektów dziedzictwa kulturowego, obszarów i obiektów zabytkowych oraz zespołów pałacowo-ogrodowych czy zespołów folwarcznych ulegających degradacji;
 - przebudowa, modernizacja i adaptacja na cele kulturalne obiektów użyteczności publicznej wpisanych do rejestru zabytków lub gminnej ewidencji zabytków;
 - zabezpieczenie zabytków przed kradzieżą i zniszczeniem;
 - zagospodarowanie otoczenia ww. obiektów;
 - ochrona i rozwój infrastruktury zabytkowej w celu podniesienia jej atrakcyjności turystycznej;
 - b) udostępnienie i ułatwianie dostępu do dóbr kultury oraz zastosowanie nowoczesnych technologii:
 - konserwacja zabytków ruchomych oraz zabytkowych muzealiów, starodruków, księgozbiorów, materiałów bibliotecznych, archiwalnych i zbiorów audiowizualnych (w tym filmowych) oraz ich ochrona i udostępnienie (głównie za pomocą digitalizacji);
 - ułatwienie dostępu do zabytków, instytucji kultury:
- działania związane z wykorzystaniem i rozwijaniem aplikacji i usług teleinformatycznych;
- rozwój kultury związany z treściami cyfrowymi i zwiększeniem znaczenia oferty on-line;
- tworzenie warunków sprzyjających nieograniczonemu, integracyjnemu i świadomemu uczestniczeniu w kulturze poprzez udostępnienie i ułatwienie dostępu do dóbr kultury i zastosowaniu nowoczesnych technologii poszerzających krąg odbiorców oferty.

3.3. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu

3.3.1. Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami dla Powiatu Pileckiego na lata 2025 – 2028

Program został przyjęty Uchwałą Nr XI.83.2024 Rady Powiatu Pile z dnia 28 listopada 2024 r. (Dz. Urz. Woj. Wielkopolskiego z 2024 r. poz. 10644). Głównym celem określonym w niniejszym dokumencie jest poprawa stanu zasobów lokalnego dziedzictwa kulturowego wraz z wykorzystaniem jego potencjału, zachowanie krajobrazu kulturowego, działania

edukacyjne w tym zakresie oraz skuteczne włączanie problemów ochrony zabytków do zadań strategicznych powiatu, a także gmin z jego terenu.

W programie sformułowano trzy priorytety, w ramach których zostały wyznaczone kierunki działań i zadania.

1. Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego.

- Polepszenie stanu obiektów zabytkowych:
 - prowadzenie prac remontowo-konserwatorskich, rewaloryzacyjnych przy zabytkach własnych powiatu (dwór w Nieżychowie i jego zagospodarowanie na cele społeczne, park dworski w Nieżychowie, oficyna pałacowa i park w Chlebnie, dwór w Falmierowie, obiekty w zespole kolejki wąskotorowej w Białosłiwie, budynek Liceum Ogólnokształcącego im. Marii Skłodowskiej-Curie w Pile, budynek Starostwa w Pile).
- Dofinansowania:
 - podjęcie działań mających na celu udzielanie dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy obiektach zabytkowych z terenu powiatu;
 - informowanie zainteresowanych podmiotów o możliwości uzyskania dotacji celowych z budżetu powiatu na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy obiektach zabytkowych z terenu powiatu;
 - pozyskiwanie funduszy zewnętrznych na renowację zabytków stanowiących własność powiatu.

2. Poprawa krajobrazu kulturowego oraz dokumentacja.

- Współpraca z gminami:
 - polepszenie komunikacji, współpracy oraz przesyłu informacji związanej z zabytkami i kulturą pomiędzy Starostwem Powiatowym a urzędami gmin;
 - współorganizowanie imprez, dożynek, festynów oraz pozostałych uroczystości związanych ze wspólnym dziedzictwem kulturowym z gminami z terenu powiatu;
 - informowanie o nowych ofertach pracy związanych z dziedzictwem kulturowym;
 - podjęcie współpracy z gminami z terenu powiatu w zakresie oznakowania niebiesko-białą tarczą wszystkich obiektów wpisanych do rejestru zabytków w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków;
 - wspieranie gminnych inicjatyw na rzecz rozwoju bazy turystycznej, w tym gospodarstw agroturystycznych.
- Dokumentacja:
 - opracowanie i przyjęcie uchwały dotyczącej dotacji na prace remontowe i konserwatorskie przy obiektach zabytkowych;
 - opracowanie powiatowego planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych oraz jego coroczna aktualizacja;

-
- opracowanie sprawozdań z realizacji powiatowego programu opieki nad zabytkami;
 - weryfikacja gminnych planów ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych.
- Ochrona dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego:
 - wspieranie organizacji pozarządowych, kół gospodyń wiejskich, zespołów folklorystycznych krzewiących lokalne tradycje i zwyczaje;
 - prowadzenie bieżących prac pielęgnacyjno-porządkowych w parkach dworskich i pałacowych;
 - ustanowienie nowych społecznych opiekunów zabytków w konsultacji z wojewódzkim konserwatorem zabytków oraz bieżące prowadzenie listy społecznych opiekunów zabytków;
 - wspieranie działań mających na celu wpis na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego UNESCO „Pradoliny Noteci”.
3. Edukacja mieszkańców i promocja powiatu.
- Edukacja:
 - organizacja konkurów wiedzy historycznej, fotograficznych, malarskich, rzeźbiarskich, itp. nawiązujących do dziedzictwa kulturowego i historii powiatu;
 - realizacja konkursu na najlepszą konserwację/renowację obiektu zabytkowego z terenu powiatu;
 - udział w szkoleniach, prelekcjach i wykładach związanych z rolą i ochroną dziedzictwa kulturowego dla pracowników Starostwa Powiatowego;
 - wyodrębnienie osobnego stanowiska służbowego w Starostwie Powiatowym dot. kultury i zabytków.
 - Promocja:
 - wyeksponowanie najważniejszych zabytków powiatu w oparciu o spoty, reklamy, filmy promocyjne;
 - opracowanie koncepcji produktu regionalnego będącego marką i produktem turystycznym powiatu – nawiązanie do historii, tradycji i zabytków powiatu;
 - opracowanie i wydanie monografii Powiatu Pilskiego ze szczególnym uwzględnieniem jego historii, zabytków archeologicznych oraz architektury i budownictwa regionu;
 - dalsza organizacja imprez związanych z dziedzictwem kulturowym powiatu, w tym zwiększenie rangi zlotu miłośników kolejki wąskotorowej w Białośliwiu.

Ponadto ww. program zawiera charakterystykę zasobów dziedzictwa kulturowego powiatu pilskiego z uwzględnieniem krajobrazu kulturowego, zabytków nieruchomych, ruchomych i archeologicznych oraz analizę stanu ich zachowania.

3.3.2. Strategia Rozwoju Powiatu Pilskiego do 2030 roku

Strategia Rozwoju Powiatu Pilskiego do 2030 roku została przyjęta Uchwałą Nr LXXV.531.2024 Rady Powiatu w Pile z dnia 25 stycznia 2024 r. Dokument koncentruje się na koordynacji i moderowaniu działań rozwojowych realizowanych przez struktury organizacyjne Powiatu Pilskiego, wspierających aktywność gospodarczą, ekonomiczną oraz podnoszących potencjał do inwestowania. W strategii została sformułowana następująca wizja: „Powiat pilski to konkurencyjna w skali kraju przestrzeń do życia i działalności gospodarczej. Powiat charakteryzuje się nowoczesnym systemem edukacji, który daje szansę na dobry start młodym mieszkańcom oraz przyczynia się do budowy konkurencyjnej gospodarki. Mieszkańcy powiatu są osobami aktywnymi ekonomicznie i społecznie. Instytucje powiatu wspierają rozwój rynku pracy. Ważną rolę w rozwoju lokalnym pełnią organizacje społeczne, które Powiat wspiera. Powiat dysponuje profesjonalnym systemem pomocy społecznej oraz dobrą jakością opieki zdrowotnej. Instytucje Powiatu są otwarte, nowoczesne i dostępne dla mieszkańców. Powiat Pilski pełni rolę moderatora rozwoju lokalnego. Integruje działania we współpracy z partnerami samorządowymi, społecznymi i gospodarczymi. Szczególne kompetencje dotyczą wymiaru bezpieczeństwa publicznego. Powiat wspiera rozwój gospodarczy, w tym turystykę, usługi czasu wolnego oraz rolnictwo. Wnosi wkład w rozwój lokalny poprzez inwestycje komunikacyjne oraz wspieranie bezpieczeństwa publicznego”. Misją powiatu jest wzmocnienie potencjału gospodarczego, przyrodniczego i społecznego na rzecz zrównoważonego rozwoju i poprawy jakości życia jego mieszkańców.

Strategia została opracowana przede wszystkim dla instytucji powiatowych wskazując im kierunki działań zawarte w trzech obszarach strategicznych, w ramach których wyznaczono priorytety i zadania:

- 1) Kadry dla rynku pracy oraz usług publicznych:
 - nowoczesny system edukacji;
 - wysoka aktywność na rynku pracy.
- 2) Moderowanie i wspieranie rozwoju lokalnego:
 - rozpoznawalne produkty, usługi, przedsiębiorcy i oferta czasu wolnego;
 - funkcjonalny system komunikacji;
 - wysoki poziom bezpieczeństwa.
- 3) Dostosowane do wyzwań, dostępne i nowoczesne instytucje powiatu:
 - dostosowany do wyzwań system pomocy społecznej;
 - wysokiej jakości opieka zdrowotna;
 - aktywna wspólnota lokalna;
 - dostępne i nowoczesne instytucje publiczne;
 - przygotowane na wyzwania środowiskowe instytucje powiatu.

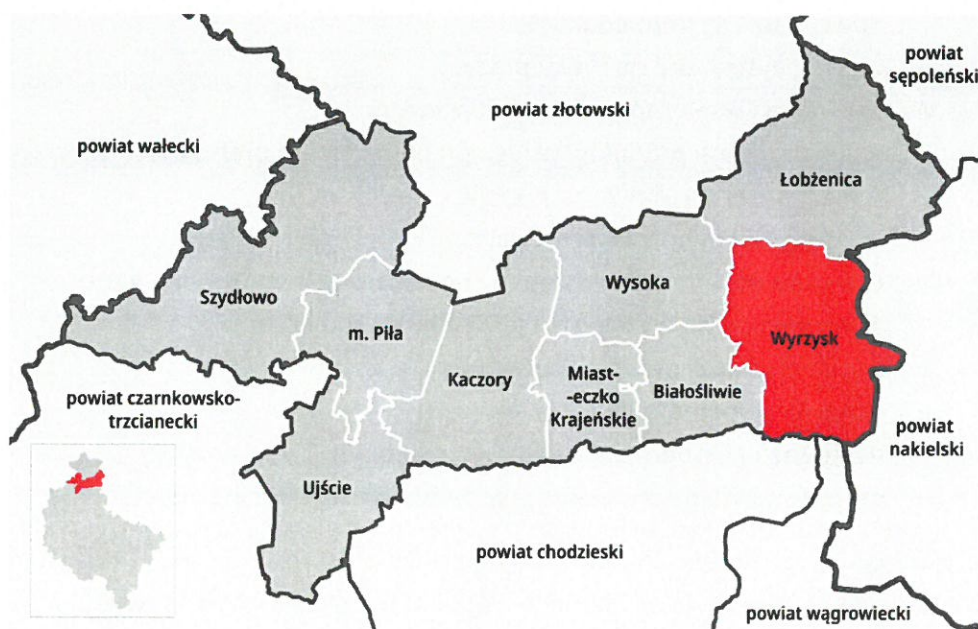
W strategii uwzględniono intensyfikację działań w zakresie promocji turystycznej oraz wskazano Kolejkę Wyrzyską jako element podnoszący atrakcyjność powiatu i sprzyjający rozwojowi turystyki na jego terenie. W celu strategicznym nr 2, w ramach priorytetu „rozpoznawalne produkty, usługi, przedsiębiorcy i oferta czasu wolnego” wyznaczono następujące zadania:

- zintegrowana promocja turystyczna w ujęciu funkcjonalnym całego powiatu pilskiego, w tym regionu turystycznego Krajny, uwzględniająca potencjał przyrodniczy powiatu pilskiego;
- organizacja targów gospodarczych i turystycznych;
- wspieranie rozwoju turystyki senioralnej;
- pozyskiwanie środków zewnętrznych na projekty wspierające zintegrowany rozwój gospodarczy i turystyczny;
- wspieranie rewitalizacji wpisanej do rejestru zabytków Kolejki Wyrzyskiej, która jest lokalną atrakcją turystyczną oraz wzmocnienie jej potencjału.

4. ZASOBY DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO GMINY WYRZYSK

4.1. Położenie i zarys historii gminy

Wyrzysk to gmina miejsko - wiejska położona w północnej części województwa wielkopolskiego, w powiecie pilskim. Jest jedną z 9 gmin powiatu. Zajmuje powierzchnię 159 km². Sąsiaduje z gminami: Łobżenica, Wysoka i Białośliwie w powiecie pilskim, Szamocin w powiecie chodzieskim, Gołańcz w powiecie wągrowieckim oraz Kcynia i Sadki w powiecie nakielskim w województwie kujawsko-pomorskim. Sieć osadniczą gminy tworzy miasto Wyrzysk oraz 32 miejscowości, które zgrupowane są w 19 sołectwach: Auguścin, Bąkowo, Dąbki, Dobrzyniewo, Falmierowo, Glesno, Gromadno, Karolewo-Wiernowo, Konstantynowo, Kosztowo, Kościerzyn Wielki, Młotkówko, Osiek nad Notecią, Polanowo, Ruda, Rzęszkowo, Wyrzysk Skarbowy, Żelazno, Żuławka.

Gmina Wyrzysk na mapie powiatu pilskiego

źródło: [https://pl.wikipedia.org/wiki/Wyrzysk_\(gmina\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Wyrzysk_(gmina))

lp.	nazwa sołectwa	nazwa miejscowości wchodzących w skład sołectwa
1	Auguścin	Auguścin
2	Bąkowo	Bąkowo, Komorowo
3	Dąbki	Dąbki
4	Dobrzyniewo	Dobrzyniewo
5	Falmierowo	Falmierowo, Polinowo
6	Glesno	Bagdad, Bielawy Nowe, Glesno, Gleszczonek, Marynka
7	Gromadno	Gromadno
8	Karolewo - Wiernowo	Karolewo, Wiernowo
9	Konstantynowo	Konstantynowo
10	Kościierzyn Wielki	Kościierzyn Wielki, Masłowo
11	Kosztowo	Kosztowo
12	Młotkówko	Młotkówko
13	Osiek nad Notecią	Osiek nad Notecią, Ostrówek, Wyciąg, Zielona Góra
14	Polanowo	Polanowo
15	Rzęszkowo	Anusin, Rzęszkowo
16	Ruda	Ruda
17	Wyrzysk Skarbowy	Kławek, Wyrzysk Skarbowy
18	Żelazno	Żelazno
19	Żuławka	Żuławka

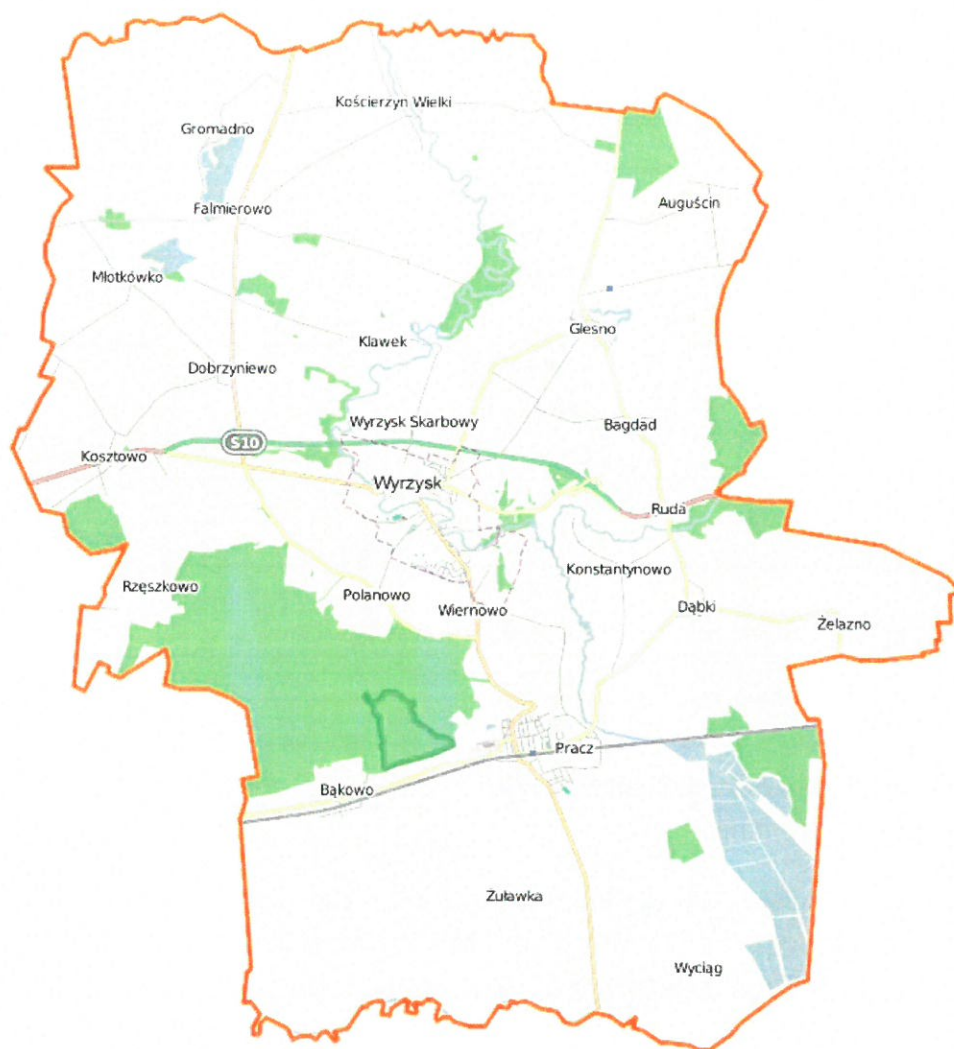
Wykaz sołectw i miejscowości gminy Wyrzysk

źródło: wyrzysk.biuletyn.net

Przez gminę przebiega droga krajowa nr 10 z Warszawy do Szczecina, łącząca Wyrzysk z Piłą (37 km) i Bydgoszczą (55 km) oraz droga wojewódzka nr 242 z Więcborka przez Łobżenicę, Wyrzysk, Gołańcz do Morakowa. Zlokalizowana jest tu również linia kolejowa nr 18 z Kutna do Piły przez Włocławek, Toruń i Bydgoszcz. Stacja kolejowa znajduje się w Osieku nad Notecią. Odcinek linii: Piła – Nakło nad Notecią – Bydgoszcz powstał w 1851 r. jako część Pruskiej Kolei Wschodniej (tzw. Ostbahn) łączącej Berlin z Królewcem.

Obszar gminy Wyrzysk wyróżnia się walorami krajobrazowymi. Zgodnie z podziałem fizycznogeograficznym Polski położona jest ona w obrębie dwóch mezoregionów: Pojezierza Południowokrajowego i Doliny Środkowej Noteci. Rzeźba tego terenu została ukształtowana podczas ostatniego zlodowacenia trwającego do 13 500 – 12 000 lat p.n.e. Charakteryzuje się falistą lub płaską powierzchnią z zespołami pagórków, wzgórz i wałów morenowych, urozmaiconą rzeką Łobżonką płynącą przez obszar gminy z północy na południowy wschód oraz jej dopływami: Orlą i Lubczą, a także jeziorami (Falmierowskim, Młotkowieckim, Gleśnieńskim, Gleszczoneckim i Glesnem). Południową granicę gminy wytycza rzeka Noteć z szeroką, płaską doliną ograniczoną na krawędzi wzniesieniami morenowymi. W pobliżu miejscowości Osiek nad Notecią znajduje się najwyższe wzgórze w morenie czołowej

na południowym skraju Pojezierza Południowokrajeńskiego – Dębowa Góra o wysokości 192 m. n.p.m. Większą część, tj. 73% powierzchni gminy zajmują grunty rolne, natomiast 12% stanowią lasy (głównie mieszane z przewagą sosny, dębu, świerku i jodły oraz bory i olsy).

Mapa gminy Wyrzysk

źródło: [https://pl.wikipedia.org/wiki/Wyrzysk_\(gmina\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Wyrzysk_(gmina))

Gmina Wyrzysk znajduje się na obszarze Krajny, regionu etnograficzno - historycznego obejmującego ziemie na pograniczu Wielkopolski i Pomorza, pokrywającego się z zasięgiem przedrozbiorowego powiatu nakielskiego, którego granice, utrwalone u schyłku średniowiecza, wyznaczały rzeki: Gwda na zachodzie, Brda na wschodzie, Noteć na południu oraz Kamionka i Debrzynka na północy. W źródłach historycznych region ten wzmiankowany jest po raz pierwszy w 1286 r. w dokumencie wydanym przez księcia wielkopolskiego Przemysła II. Jego specyfika jako terenu przejściowego zawarta jest w etymologii nazwy – słowo „kraj” oznacza brzeg, krawędź, skraj, granicę czegoś. Nazwa pochodzi więc od położenia

na rubieżach – najpierw państwa Polan, następnie Królestwa Polskiego zjednoczonego przez króla Władysława Łokietka. Podział Krajny na dwa subregiony: Krajnę Złotowską i Krajnę Nakielską, nastąpił po Traktacie Wersalskim, kiedy to jej zachodnia część ze Złotowem pozostała w granicach państwa pruskiego, a wschodnią część z Nakłem i również z Wyrzyskiem przyłączono do II Rzeczypospolitej.

Mapa Krajny

źródło: muzeum.naklo.pl

Pierwsze grupy ludzi pojawiły się na opisywanym terenie w mezolicie (środkowej epoki kamienia, trwającej do ok. 4500 lat p.n.e.). Intensywniejsze zasiedlanie tego obszaru miało miejsce w neolicie (młodszej epoce kamienia, trwającej do 2300 - 1800 lat p.n.e.). We wczesnym średniowieczu pas nadnotecki był naturalną granicą między plemionami Polan i Pomorzan. Na linii Noteci funkcjonowały grody obronne w Santoku, Drezdenku, Wieleniu, Czarnkowie i Nakle. Na obszarze obecnej gminy Wyrzysk mieszkało wówczas kilka wspólnot, w tym trzy wokół grodów w Wyrzysku, Gleśnie i Gromadnie, inne egzystowały w Osieku, Rzęszkowie – Kosztowie i Dąbkach – Rudzie.

W związku z wprowadzonym za panowania Kazimierza Wielkiego nowym podziałem administracyjnym państwa polskiego, od 2 połowy XIV w. do 1768 r. teren obecnej gminy Wyrzysk należał do powiatu nakielskiego położonego w województwie kaliskim. W 1768 r. powiat nakielski znalazł się w granicach nowo powstałego województwa gnieźnieńskiego. Wyrzysk i okolice stanowiły własność szlachecką m. in. Wyrzyskich, Smoguleckich, Bnińskich i Rydzyńskich.

Nadgraniczne usytuowanie Krajny, trudna do przebycia dolina Noteci oddzielająca ją od Wielkopolski, najazdy Pomorzan, a w XV w. Krzyżaków, skutkowały słabszym zaludnieniem tych terenów. W dniu 13 września 1431 r. pod Dąbkami koło Wyrzyska odbyła się jedna z bitew polsko – krzyżackich, w której wojska zakonu nadciągające z Tucholi i Czulchowa w celu najazdu na Kujawy, zostały rozgromione przez połączone oddziały rycerstwa i chłopstwa z Krajny i Pałuk, dowodzone przez Jana Jarogniewskiego herbu Orla, Dobrogosta Koleńskiego z Kolna oraz Bartosza III Wezenborga herbu Nałęcz. Dopiero po tej bitwie i drugim pokoju toruńskim w 1466 r. nastąpił spokojny rozwój Krajny. Na początku XVI w. okolice Wyrzyska, Miasteczka Krajeńskiego, Wysokiej, Łobzenicy i Dźwierszna zaliczały się do najgęściej zaludnionych na tym obszarze. Wówczas rozwinięta już była także sieć parafialna.

Pierwsza wzmianka źródłowa dotycząca wsi Wyrzysk pochodzi z 1326 r. Lokacja miasta nastąpiła przed 1450 r., jednakże nie powiodła się i Wyrzysk został zdegradowany już w 4 ćwierci XVI w. (w 1578 r. wspomniany jako wieś). Na skutek konkurencji Łobzenicy i Nakła, nie mógł rozwijać się prawidłowo i tracił stopniowo miejskie funkcje. W 1717 r. dobra wyrzyskie wykupił od Bnińskich Mikołaj Rydzyński, którego syn, Wojciech Rydzyński doprowadził do przywrócenia Wyrzyskowi statusu miasta. Ponowna lokacja nastąpiła prawdopodobnie w 1772 r.

Po I rozbiorze Polski Wyrzysk i okolice przeszły pod panowanie Królestwa Prus. Według nowego podziału administracyjnego tereny te weszły w skład powiatu kamieńskiego należącego do Okręgu Nadnoteckiego z siedzibą w Bydgoszczy. Wówczas rozpoczęła się intensywna kolonizacja niemiecka i działania germanizacyjne. Wykupowano majątki polskiej szlachty i tworzone z nich domeny państwowe lub przekazywano je w dzierżawę czy wieczyste użytkowanie zasłużonym urzędnikom i oficerom. Na przełomie XVIII i XIX w. w ramach osadnictwa fryderycjańskiego została założona wieś Żutawka zasiedlona osadnikami wyznania protestanckiego. Ludność niemiecką sprowadzano również do pracy przy regulacji Noteci, którą prowadzono równolegle z budową Kanału Bydgoskiego oraz do obsługi nowego szlaku żeglugowego. W Osieku powstał niewielki port rzeczny wykorzystywany głównie do spławu drewna.

W latach 1807 – 1815 tereny obecnej gminy Wyrzysk znalazły się w Księstwie Warszawskim, następnie po klęsce jego twórcy - Napoleona Bonaparte, ponownie zostały przejęte przez Prusy. Po Kongresie Wiedeńskim wprowadzającym nowy podział administracyjny weszły one w skład Wielkiego Księstwa Poznańskiego. W 1816 r. został utworzony powiat wyrzyski, który należał do rejencji bydgoskiej. W 1818 r., po ostatecznym ukształtowaniu się granic powiatu, objął on swym zasięgiem sześć miast: Wyrzysk, Łobzenicę, Wysoką, Miasteczko Krajeńskie, Nakło i Mrocze.

W XIX w. ożywienie gospodarcze Wyrzyska i okolic nastąpiło z chwilą uruchomienia linii kolejowej z Krzyża przez Piłę do Bydgoszczy, zbudowanej w latach 1848 – 1851 jako część Pruskiej Kolei Wschodniej łączącej Berlin z Królewcem. Do rozwoju gospodarki rolnej, hodowli i handlu przyczyniła się również budowa w latach 1894 – 1905 sieci wąskotorowej kolei dojazdowej – Wyrzyskiej Kolejki Powiatowej, zainicjowana przez miejscowych ziemian oraz władze powiatu.

W 1920 r. na mocy postanowień traktatu pokojowego w Wersalu tereny obecnej gminy znalazły się w granicach odrodzonej Polski. Powiat Wyrzyski należał w tym czasie do województwa poznańskiego, w latach 1938 – 1950 do województwa pomorskiego, w latach 1950 – 1975 do województwa bydgoskiego. W 1975 r. został zdegradowany. Powstała wówczas gmina Wyrzysk, która weszła w skład województwa pilskiego, a w 1999 r. dzisiejszego powiatu pilskiego.

Uwarunkowania historyczne kształtują krajobraz kulturowy gminy, który tworzą powstałe na przestrzeni wieków układy osadnicze – układ urbanistyczny Wyrzyska i układy ruralistyczne, a także kościoły i cmentarze, dwory wraz z założeniami parkowymi, zespoły folwarczne, szkoły, zabytki techniki oraz miejska i wiejska zabudowa mieszkalna i gospodarcza.

4.2. Zabytki nieruchome

4.2.1. Charakterystyka zabytków nieruchomych na terenie gminy

Na terenie gminy Wyrzysk znajduje się 7 obiektów architektury sakralnej, z których 4 wpisane są do rejestru zabytków.

Kościół parafialny p.w. św. Jadwigi w Gleśnie został zbudowany jako katolicki w latach 1924 - 1925 r. w stylu neobarokowym według projektu poznańskiego architekta Rogera Sławskiego, z fundacji parafian oraz Mieczysława i Emilii Chłapowskich – ówczesnych właścicieli wsi. Jest to obiekt orientowany, murowany i otynkowany. Do trzyprzęsłowej nawy, w połowie jej długości przylegają pięciobocznie zamknięte kaplice, od wschodu nieco węższe, jednoprzęsłowe, prosto zamknięte prezbiterium z symetrycznie usytuowanymi przybudówkami – zakrystią i składzikiem, od zachodu czworoboczna wieża. Elewacje artykułowane są pilastrami, w tym pilastrami o kapitelach jońskich w partii kaplic, wspierającymi belkowanie z gładkim fryzem i profilowanym gzymsem, a także lizenami oraz otworami okiennymi – owalnymi i zamkniętymi łukiem pełnym. Dostawione do prezbiterium przybudówki mają zaokrąglone naroża i ściany o lekko wypukłym zarysie, ponadto zwieńczone są pełnymi attykami z łukowo wygiętym, przerwany pośrodku gzymsem. Portal głównego wejścia ma formę półowalnego frontonu wspartego na pilastrach. Wieża nakryta jest hełmem cebulastym z latarnią, kaplice wysokimi, dwukrotnie łamanymi dachami namiotowymi. Sklepienia - krzyżowe nad środkowym przęsłem nawy, kolebkowe w jej części wschodniej i zachodniej oraz w prezbiterium, konchowe w kaplicach, wydzielone są półkolistymi gurtami spływającymi na przyściennie filary. Kościół w Gleśnie wpisany jest do rejestru zabytków pod numerem A-797 decyzją z dnia 03.11.1997 r.

Kościół parafialny p.w. św. Jakuba w Gromadnie został zbudowany jako katolicki w 1873 r. w stylu neoromańskim. Jest to budynek orientowany, murowany, o trójnawowym korpusie nakrytym dachem dwuspadowym, do którego od wschodu przylega węższe, trójbocznie zamknięte prezbiterium, od południa kruchta, od zachodu centralnie usytuowana wieża, częściowo wtopiona w bryłę i ryzalitowo wysunięta przed lico ściany szczytowej. Elewacje z cegły ceramicznej wzniesione na podmurówce z ciosów granitowych, artykułowane są otworami okiennymi i wejściowymi zamkniętymi łukiem pełnym, lizenami połączonymi

fryzem zygzakowym oraz gzymsem wieńczącym ozdobionym ząbkami. Wieża ujęta jest schodkowymi półszczytami o uskokach zakończonych łukowo. Wnętrze nakrywa strop drewniany, nad nawą główną mający formę pseudokolebki. Nawy wydzielone są prostokątnymi filarami. Kościół wpisany jest do rejestru zabytków pod numerem 964/Wlkp/A decyzją z dnia 19.06.2015 r.

Kościół parafialny p.w. św. Marcina w Wyrzysku został wzniesiony jako katolicki w latach 1858 – 1861 w stylu neogotyckim, następnie rozbudowany po 1948 r. Pierwotna świątynia stanowiąca część obecnej budowli jest obiektem murowanym, jednokondygnacyjnym, z węższym, trójbocznie zamkniętym prezbiterium ujętym dwoma symetrycznymi aneksami oraz wieżą na planie kwadratu przechodzącą na poziome ostatnich dwóch kondygnacji w ośmiobok, zwieńczoną ośmioboczną ceglana iglicą. Ceglane elewacje artykułują ostrołukowe otwory okienne i drzwiowe, szkarpy, sterczyny i fryz arkadkowy. Rozbudowa kościoła polegała na poszerzeniu nawy i dostawieniu prezbiterium z zakrystią i pomieszczeniem gospodarczym. Część XX-wieczna jest otynkowana i opięta szkarpami, między którymi umieszczone są zamknięte łukiem pełnym oraz okrągłe otwory okienne. Obecna świątynia ma nawę o rzucie zbliżonym do kwadratu oraz kaplicę w miejscu dawnego prezbiterium. Obiekt wpisany jest do rejestru zabytków pod numerem 653/Wlkp/A decyzją z dnia 05.02.2008 r.

Do zabytkowych obiektów sakralnych zalicza się również **bóżnica w Wyrzysku** zbudowana dla gminy żydowskiej ok. 1860 r. w stylu neoromańskim. Jest to niewielki obiekt usytuowany kalenicowo w pierzei ulicy Pocztowej, wzniesiony na rzucie prostokąta, murowany i nakryty dachem dwuspadowym. Jego ceglane elewacje artykułowane są skromnym detałem architektonicznym w formie pilastrów i szerokiego gzymsu wieńczącego ozdobionego ząbkami. Na środkowej osi elewacji szczytowej zachodniej znajduje się portal ujęty pilastrami wspierającymi trójkątnie wyłamany gzyms imitujący tympanon. W elewacji frontowej, od ulicy umieszczone są otwory okienne zamknięte łukiem pełnym. W 1922 r. z powodu braku wiernych rozwiązano gminę żydowską i bóżnica przeszła na własność Skarbu Państwa. Po 1945 r. budynek pełnił funkcję magazynu. Po remoncie generalnym przeprowadzonym w 2013 r. nastąpiła zmiana sposobu użytkowania obiektu z przeznaczeniem na rodzinny park zabaw pod nazwą „Arka Noego”. Obiekt wpisany jest do rejestru zabytków pod numerem A-761 decyzją z dnia 30.12.1994 r.

Historycznymi obiektami sakralnymi niewpisanymi do rejestru zabytków są kościoły w Kosztowie i Osieku nad Notecią oraz kaplica przedpogrzebowa, obecnie zakrystia kościoła w Żelaźnie.

Kościół parafialny p.w. św. Anny w Kosztowie został zbudowany jako katolicki w 1888 r. Sporządzenie projektu zlecono budowniczemu Bauerowi z Nakła. Jest to obiekt o cechach stylistycznych neogotyku i eklektyzmu, orientowany, murowany z cegły i otynkowany, jednonawowy z węższym, trójbocznie zamkniętym prezbiterium ujętym od południa i północy dwoma symetrycznymi, prostokątnymi aneksami oraz prostokątną kruchtą od zachodu. Nad nawą nadbudowana jest czworoboczna, jednokondygnacyjna wieża nakryta hełmem baniastym z latarnią. Elewacje artykułuje profilowany gzyms wieńczący, fryz arkadkowy, lizeny, ostrołukowe otwory okienne i drzwiowe oraz nisza ujęta pilastrami wspierającymi

trójkątnie wyłamany gzyms, w której umieszczona jest rzeźba NMP Niepokalanie Poczętej. Wnętrze nakrywa drewniany strop belkowy z ozdobnie wyciętymi kroksztynami.

Kościół parafialny p.w. św. Józefa w Osieku nad Notecią został zbudowany jako katolicki w latach 1936 – 1937 według projektu architekta Stefana Cybichowskiego z Poznania. Parafię erygował w 1925 r. biskup kardynał Edmund Dalbor. Po nieudanej próbie przejęcia kościoła ewangelickiego, udało się zakupić budynek po dawnej szkole katolickiej i adaptować go na kaplicę. Podczas wizytacji w 1935 r. biskup Antoni Laubitz polecił przebudować kaplicę na kościół. Świątynia w czasie wojny zamieniona na magazyn i zdewastowana, została odnowiona w drugiej połowie lat 40-tych XX w. Jest to budynek murowany i otynkowany, o trójnawowym korpusie z nawą główną wyższą od bocznych, do którego przylega półkoliście zamknięte prezbiterium i wieża usytuowana centralnie w elewacji frontowej, ujęta schodkowymi półszczytami, czworoboczna, na poziomie ostatniej kondygnacji ośmioboczna, zwieńczona dachem namiotowym.

Kaplica przedpogrzebowa, obecnie zakrystia kościoła parafialnego p.w. Przenajdroższej Krwi Pana Naszego Jezusa Chrystusa w Żelaźnie została zbudowana w latach 1906 – 1907 z fundacji Bnińskich, właścicieli okolicznych dóbr. Jest to obiekt murowany, wzniesiony na rzucie prostokąta, nakryty dachem dwuspadowym. Jego ceglane elewacje artykułowane są lizenami połączonymi fryzem arkadkowym, ostrołukowymi otworami okiennymi oraz umieszczonymi w narożach sterczynami. Od momentu powstania kaplica spełniała podwójną rolę – domu przedpogrzebowego i miejsca modlitwy. Od 1931 r. msza święta była w niej odprawiana raz w miesiącu, od lat 60-tych w każdą niedzielę i święta. Parafię w Żelaźnie erygowano w 1978 r. W latach 1988 – 1993 wzniesiono nowy kościół. Dobudowano go do frontowej elewacji kaplicy, która wkomponowana w bryłę powstającej świątyni stała się częścią ściany prezbiterialnej i oprawą dla ołtarza.

W Wyrzysku do zespołu kościoła należy plebania z ogrodem zbudowana w 1844 r., w Gleśnie kaplica grobowa Chłapowskich datowana na początek XX w., w Gromadnie brama-dzwonnica z 1859 r., w Kosztowie kaplica grobowa Sikorskich i dzwonnica z połowy XIX w.

Na terenie gminy Wyrzysk znajduje się 5 zespołów rezydencjonalnych, które wpisane są do rejestru zabytków: w Bagdadzie, Dąbkach, Gleśnie, Kościerzynie Wielkim i Rzęszkowie.

Zespół dworsko - parkowy w Bagdadzie. Dwór został zbudowany w 2 połowie XIX w. w stylu neogotyckim. Jest to obiekt murowany, otynkowany, na rzucie prostokąta, parterowy z poddaszem użytkowym, nakryty dachem dwuspadowym, do którego od wschodu przylega ustawione prostopadle dwukondygnacyjne skrzydło również na rzucie prostokąta, nakryte dachem dwuspadowym. W części głównej, w elewacji frontowej usytuowany jest portyk filarowy poprzedzony schodami, wspierający balkon z ażurową balustradą zakomponowaną z czteroliści. Nad portykiem znajduje się facjata zwieńczona schodkową attyką krenelażową, w szczycie której widnieje reliefowy kartusz z herbem Chłapowskich, właścicieli rezydencji na początku XX w. W elewacji tylnej umieszczony jest murowany ganek z balkonem i analogiczna facjata. Prostokątne otwory okienne ujmują profilowane opaski. Całość dopełniają gzymsy i sterczynki. Park ma charakter krajobrazowy i pochodzi z czasu budowy dworu.

Zespół pałacowo – parkowy w Dąbkach. Pałac został zbudowany w 1872 r. przez architekta Mariana Cybulskiego z Poznania dla hrabiego Ignacego Bnińskiego w stylu klasycyzującego neobaroku. Jest to obiekt murowany, otynkowany, na rzucie prostokąta, dwukondygnacyjny, nakryty dachem mansardowym z lukarnami, flankowany czworobocznymi wieżami, z pseudoryzalitem usytuowanym na środkowej osi fasady, zwieńczonym półwalnym przyczółkiem oraz portykiem kolumnowym wspierającym balkon. Elewacje artykułowane są prostokątnymi, zamkniętymi łukiem odcinkowym lub łukiem pełnym otworami okiennymi, boniowaniem, profilowanymi gzymsami, pilastrami oraz półwalnymi przyczółkami nadokiennymi. Park krajobrazowy został założony przy pałacu pod koniec XIX w.

Zespół dworsko – parkowy w Gleśnie. Dwór wzniesiony pod koniec XVIII w., w 2 połowie XIX w. został rozbudowany w stylu neogotyckim prawdopodobnie przez ówczesnego dziedzica Glesna, hrabiego Konstantego Bnińskiego. Jest to obiekt murowany i otynkowany, na planie prostokąta, parterowy z poddaszem użytkowym, nakryty dachem naczółkowym, z dostawionymi do elewacji bocznych przybudówkami nakrytymi dachem płaskim i zwieńczonymi attykami krenelażowymi. W fasadzie umieszczony jest murowany ganek z balkonem, ponad którym znajduje się facjata z trójkątnym szczytem wyłamanym na osi, ujęta po bokach wieżyczkami sterczynowymi i ozdobiona fryzem z rozetkami. Park dworski został prawdopodobnie założony jeszcze w XVIII w.

Zespół dworsko – parkowy „Hercowo” w Kościerzynie Wielkim. Dwór został zbudowany po 1911 r. dla radcy Paula Ramma ze Szczecina, ówczesnego właściciela majątku. Jest to obiekt w typie willi, murowany z cegły i otynkowany, na planie prostokąta, dwukondygnacyjny, nakryty dachem czterospadowym, z trójbocznym ryzalitem na osi fasady poprzedzonym prostokątnym gankiem kolumnowym i z nieznacznie cofniętą środkową częścią elewacji ogrodowej poprzedzoną półkolistym gankiem kolumnowym. Architektura budowli utrzymana jest w stylistyce wczesnego modernizmu, przejawiającej się w zwartej bryle, uproszczonym detalu i braku ornamentyki. Park otaczający dwór powstał w 2 połowie XIX w.

Zespół pałacowo – parkowy w Rzęszkowie. Pałac został zbudowany około połowy XIX w. w stylu eklektycznym z przewagą motywów neorenesansowych i klasycystycznych. Jest to obiekt murowany i otynkowany, wzniesiony na planie prostokąta, o bryle urozmaiconej ryzalitami, loggią, ośmioboczną wieżą oraz usytuowanym w fasadzie arkadowym portykiem na filarach, zwieńczonym pełną attyką i trójkątnym przyczółkiem. Elewacje artykułują gzymsy, pilastry oraz prostokątne i półkoliście zamknięte otwory okienne. Park ma charakter krajobrazowy i pochodzi z czasów budowy pałacu.

Poza wyżej wymienionymi obiektami architektury rezydencjonalnej zachowały się **dwory w Auguście** (ok. poł. XIX w., przebudowany na przełomie XIX/XX w.), **Auguście – Marynce** (ok. 1870 r.), **Dobrzyniewie** (2 poł. XIX w., rozbudowany na przełomie XIX/XX w.), **Komorowie** (poł. XIX w.), **Kosztowie** (1 poł. XIX w., rozbudowany w 1 ćw. XX w.), **Wyrzysku** (2 poł. XIX w.) oraz **pałac w Falmierowie (ok. 1926 r.)**. Ciekawą formą architektoniczną wyróżnia się dwór w Dobrzyniewie i pałac w Falmierowie. Dwór w Dobrzyniewie został wzniesiony przed 1878 r. prawdopodobnie przez Eduarda Christopha Kujath i rozbudowany na przełomie XIX/XX w. przez jego syna Ernsta. Obiekt składa się z głównej części, parterowej

z poddaszem użytkowym, nakrytej wysokim dachem mansardowym, do której od strony tylnej elewacji przylega dwukondygnacyjne skrzydło nakryte dachem naczółkowym. W fasadzie usytuowany jest murowany ganek z otworem arkadowym zamkniętym od góry łukiem koszowym, ponad którym znajduje się balkon i facjata. Poza tym bryłę urozmaica ryzalit, okrągła wieża oraz okna o różnych wykrojach – prostokątne, zamknięte łukiem pełnym, koszowym i wklęsło-wypukłym. Budynek ten utrzymany jest w stylistyce neobarokowej. Pałac w Falmierowie został wzniesiony ok. 1926 r. w stylu neorenesansowym. W obiekcie usytuowane są ryzality boczne, murowane ganki i taras. Ceglane elewacje zdobi tynkowany detal architektoniczny w postaci pilastrów, opasek okiennych, boniowania na narożach oraz profilowanych gzymsów, w tym gzymsu wieńczącego z ornamentem kostkowym i modylionami.

Ważnym elementem krajobrazu kulturowego gminy są **parki**. Zewidencjonowanych jest 10 założeń, spośród których 8 to parki usytuowane przy pałacach i dworach (w Auguście, Bagdadzie, Dąbkach, Falmierowie, Gleśnie, Kosztowie, Kościerzynie Wielkim – Hercowie i Rzęszkowie). Powstały one w większości na przestrzeni XIX w. Metrykę wcześniejszą, prawdopodobnie XVIII-wieczną ma park w Gleśnie. Wszystkie wyżej wymienione kompleksy zieleni wpisane są do rejestru zabytków. Oprócz nich w ewidencji zabytków ujęty jest park miejski w Wyrzysku oraz ogród wiejski, użytkowo – ozdobny w Kościerzynie Wielkim, założony pod koniec XIX w. przy zespole młyńskim.

Na terenie gminy Wyrzysk zewidencjonowanych jest **11 zespołów folwarcznych**, w większości przestrzennie ukształtowanych i zabudowanych w 2 połowie XIX w. i na początku XX w. **Glesno, Bagdad i Bielawy** wchodziły w skład majątku należącego na przełomie XIX i XX w. do Bnińskich, a następnie Chłapowskich. Mieczysław Chłapowski, właściciel od 1910 r., był uznanym hodowcą koni dla stad państwowych. Folwark **Auguścin - Marynka** związany był z ordynacją Liszkowo, następnie w 1832 r. przejęty przez adiutanta ministra wojny króla Fryderyka Wilhelma III – Joba Friedricha Wilhelma von Witzlebena, pozostawał własnością tej rodziny do 1945 r. **Dąbki i Żelazno** stanowiły w tym czasie własność Bnińskich. Przeważnie mieszkali tu rządcy klucza samostrzelskiego. **Dobrzyniewo** należało do rodziny Kujath-Dobbertin, **Falmierowo** – do rodziny Ramm, **Kosztowo** – Buttnerów. **Wyrzysk** (dawniej Wyrzysk Skarbowy) i **Pracz** w XIX/XX w. wchodziły w skład majątku państwowego – najpierw pruskiego, później polskiego. Zajmowano się tu głównie hodowlą koni na potrzeby wojska. W ramach folwarków funkcjonowały gorzelnie, cegielnie, mleczarnia, młyn parowy, fabryka cementu (Glesno, Dobrzyniewo, Falmierowo, Kosztowo). Wszystkie ww. zespoły składały się z trzech elementów: dworu lub pałacu z parkiem, podwórza gospodarczego oraz kolonii mieszkalnej robotników folwarcznych. Podwórze gospodarcze miało najczęściej kształt prostokątny z zabudową rozstawioną wokół wolnego placu, zwykle zwartą, zakomponowaną geometrycznie, czasem o swobodnym rozmieszczeniu obiektów. Kolonie mieszkalne zorganizowane były w układach osiowych lub rozproszonych.

W krajobraz kulturowy gminy wpisują się również **obiekty architektury gospodarczej i przemysłowej oraz zabytki techniki**. Na uwagę zasługują zachowane budynki młynów w Wyrzysku, Klawku i Rudzie. Najstarszą metrykę posiada młyn w Wyrzysku przy ul. Staszica 8, który powstał prawdopodobnie w 1827 r., następnie został przebudowany

w 1 połowie XX w. Młyn wodny w Klawku wzniesiono w 1915 r. jako obiekt na planie prostokąta, trzykondygnacyjny, nakryty niskim dachem dwuspadowym, o ścianach w konstrukcji murowanej z cegły ceramicznej i wapienno-piaskowej, na wyższych kondygnacjach częściowo w konstrukcji drewnianej szkieletowej oszalowanej pionowo ułożonymi deskami. Do ww. młyna przylega dom młynarza z 1920 r. Młyn wodny w Rudzie został zbudowany w 1934 r. przez Mieczysława Chłapowskiego. Jest to budynek na rzucie trapezu, trzykondygnacyjny z poddaszem użytkowym, nakryty niskim dachem dwuspadowym. Jego ceglane elewacje artykułują lizeny i otwory okienne zamknięte łukiem odcinkowym. W **Kościerczynie Wielkim** usytuowana jest **zagroda młyńska**, z której zachował się dom młynarza, spichlerz konstrukcji ryglowej oraz budynek gospodarczy. Sam młyn nie istnieje – spłonął w 1943 r. Na jego fundamentach powstała szkoła i remiza strażacka.

Na terenie gminy znajdują się również historyczne budynki **gorzelni**: w **Rudzie** – zbudowana w 1928 r. przez Mieczysława Chłapowskiego, z cegły ceramicznej i z charakterystycznymi elementami w postaci drewnianego wykusza oraz ślusarki okiennej złożonej z prostokątnych, romboidalnych i ćwierćkolistych kwater zakomponowanych w geometryczne wzory, w **Dobrzyniewie** z 1907 r. i **Falmierowie** z 1864 r.

W **Wyrzysku przy ul. Bydgoskiej 19** zachował się **browar** zbudowany w 1880 r. przez Erich Kunza. Jest to obiekt z cegły ceramicznej, o rozczłonkowanej bryle ze zróżnicowaną liczbą kondygnacji, nakryty niskimi dachami dwuspadowymi i pulpitowymi, z pseudoryzalitem zwieńczonym trójkątnym naczółkiem i sterczynkami, lizenami połączonymi fryzem ząbkowym oraz attyką. Przy browarze usytuowany jest dawny dom jego właściciela.

W **Wyrzysku przy ul. Bydgoskiej 58** znajduje się **budynek centrali energetycznej** z willą dyrektora oraz domem pracowników. Zespół ten powstał na początku XX w.

Na terenie gminy zlokalizowany jest również **zespół stacji kolejowej w Osieku nad Notecią**, w skład którego wchodzi **dworzec** wzniesiony w 1851 r. podczas budowy linii Pruskiej Kolei Wschodniej z Berlina do Królewca, **poczta** z ok. 1860 r., **wodociągowa wieża ciśnień i pompownia** z ok. 1912 r., **nastawnia** z ok. 1910 r. i **domy pracowników kolei**. Dworzec jest budynkiem murowanym i otynkowanym, złożonym z dwukondygnacyjnej części głównej i przylegającego do jej ściany bocznej jednokondygnacyjnego skrzydła. Elewacje pokryte są boniowaniem, ozdobione w partii szczytu reliefowym ornamentem w formie liści akantu, artykułowane gzymsami oraz otworami okiennymi i drzwiowymi zamkniętymi łukiem odcinkowym i ujętymi w profilowane obramienia.

Do zabytkowych obiektów użyteczności publicznej należy budynek **sądu, urzędu miejskiego (dawnego starostwa) i poczty w Wyrzysku**. Budynek sądu wzniesiony na początku XX w. jest obiektem założonym na planie prostokąta, murowanym, dwukondygnacyjnym, nakrytym dachem mansardowym. Pośrodku siedmioosiowej, artykułowanej lizenami elewacji frontowej usytuowany jest trójosiowy pseudoryzalit zwieńczony półowalnym przyczółkiem ozdobionym owalną płyciną ujętą motywami rocaille. Równie okazałym gmachem jest budynek dawnego Starostwa Powiatowego wzniesiony w 4 ćwierci XIX w., na planie prostokąta, trójkondygnacyjny z dwukondygnacyjnym murowanym gankiem w elewacji szczytowej oraz dziesięcioosiową elewacją frontową z ryzalitami bocznymi, ozdobioną fryzem plecionkowym, gzymsem ząbkowym oraz płycinami podokiennymi wypełnionymi reliefową

dekoracją z wici roślinnej. Poczta zbudowana pod koniec XIX w. ma tynkowane elewacje wydzielone szerokimi pasami belkowania i ozdobne obramienia otworów okiennych zwieńczone odcinkami gzymsu.

Zachowana na terenie gminy Wyrzysk historyczna **zabudowa mieszkalna** pochodzi w większości z 2 połowy XIX w. i 1 połowy XX w., z czego największą grupę stanowią domy z 1 tercji XX w. Są to głównie obiekty na rzucie prostokąta, usytuowane kalenicą równolegle do ulicy, parterowe, nakryte dachem dwuspadowym, o otynkowanych lub ceglanych elewacjach i prostokątnych lub zamkniętych odcinkowo otworach okiennych i drzwiowych, czasem ze skromnym detałem architektonicznym w postaci opasek okiennych, fryzów ząbkowych i gzymsów. Nieliczne posiadają bardziej urozmaiconą bryłę poprzez wprowadzenie facjaty lub dachu naczółkowego. Na tym tle wyróżniała się zabudowa Żuławki, obecnie zachowana w stanie szczątkowym. Były to obiekty XIX-wieczne, w większości drewniane, w konstrukcji ryglowej i zrębowej. Odrębną grupę stanowią poniatówki w Polinowie zbudowane ok. 1936 r. Związane były z reformą rolną realizowaną przez ówczesnego ministra rolnictwa Juliusza Poniatowskiego, w ramach której w wyniku parcelacji ziemi państwowej i majątków wykupywanych od ziemiaństwa, głównie w Wielkopolsce i na Pomorzu, tworzone gospodarstwa zwane poniatówkami i zasiedlano je osadnikami – małorolnymi lub bezrolnymi mieszkańcami wsi z przeludnionych terenów Polski, zwłaszcza dawnego zaboru rosyjskiego i Galicji, rzadziej ludnością miejscową czy służbą z dzielonych folwarków. Są to obiekty konstrukcji drewnianej, o elewacjach oszalowanych deskami, nakryte charakterystycznymi dachami półszczytowymi z naczółkami.

W Wyrzysku w zabudowie parterowej dominują wyżej opisane domy występujące na terenie całej gminy. W centrum miasta i przy głównych ulicach zlokalizowana jest zabudowa wyższa, głównie dwukondygnacyjna. Są to w większości obiekty bez detalu architektonicznego lub ze skromnym zdobieniem w formie opasek okiennych i gzymsów. Rzadziej elewacje posiadają bardziej zróżnicowane formy i wystrój w postaci pseudoryzalitów, wykuszy, boniowania, pilastrów, trójkątnych lub półowałnych przyczółków nadokiennych czy płycin z reliefową dekoracją ornamentalną.

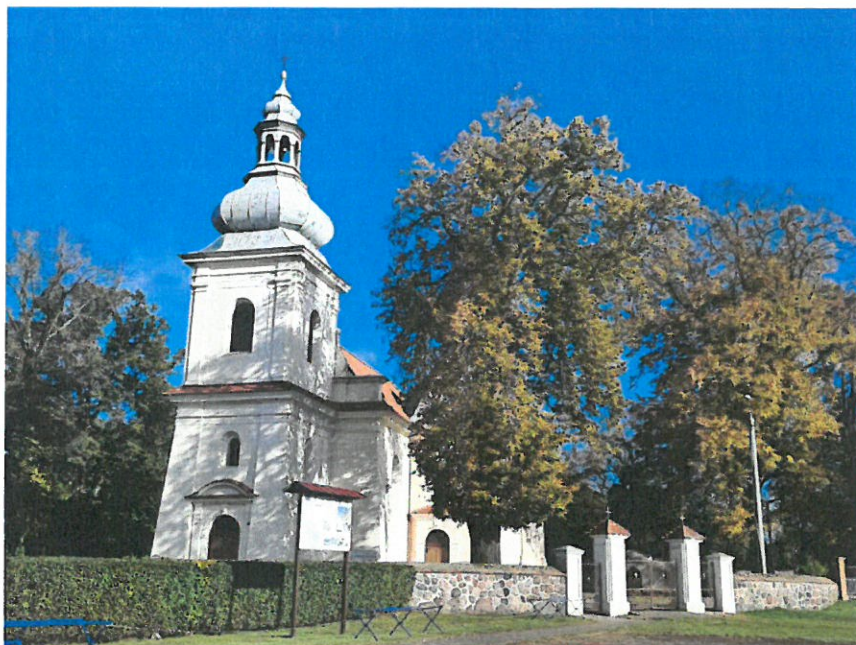
Na terenie gminy Wyrzysk zewidencjonowanych jest **28 cmentarzy**: 12 ewangelickich, 6 katolickich, 4 katolickie przykościelne, 4 epidemiczne, 1 żydowski i 1 wojenny. Nekropolie te zostały założone w większości w XIX lub na początku XX w. Starszą metrykę mają cmentarze przykościelne, co jest związane z faktem, że istniejące kościoły były zazwyczaj budowane na miejscu poprzednich. W XVIII w. powstał cmentarz żydowski, jego teren jest obecnie zabudowany. Spośród ww. nekropolii do rejestru zabytków wpisane są 2 cmentarze przykościelne – w Gleśnie i Wyrzysku.

lp.	miejsowość	nazwa cmentarza	data założenia	użytkowanie	wpis do rejestru
1	Bąkowo Górne	ewangelicki	poł. XIX w.	nieczynny	–
2	Dąbki	ewangelicki	poł. XIX w.	zlikwidowany	–
3	Falmierowo	ewangelicki	poł. XIX w.	nieczynny	–

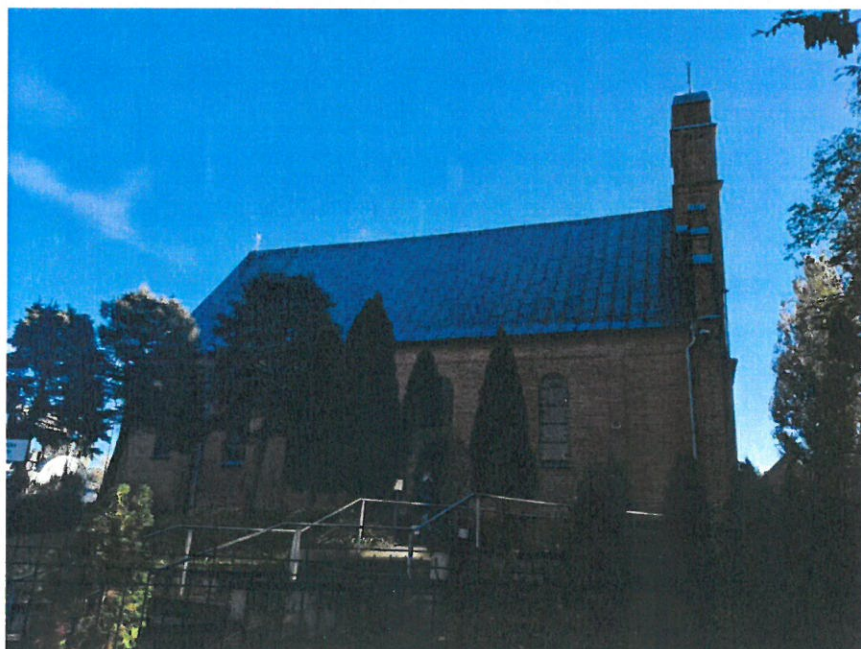
4	Glesno	katolicki przykościelny	XV w. (?)	nieczynny	+
5	Glesno	katolicki	poł. XIX w.	czynny	–
6	Gromadno	katolicki przykościelny	XVIII w. (?)	nieczynny	–
7	Gromadno	katolicki	pocz. XX w.	czynny	–
8	Konstantynowo	epidemiczny	poł. XIX w.	nieczynny	–
9	Kosztowo	katolicki przykościelny	1733 r. (?)	nieczynny	–
10	Kosztowo	katolicki	poł. XIX w.	czynny	–
11	Kosztowo	ewangelicki	pocz. XX w.	nieczynny	–
12	Kościeryn Wielki	ewangelicki	poł. XIX w.	nieczynny	–
13	Młotkówko	ewangelicki	ok. 1880 r.	nieczynny	–
14	Osiek n. Notecią	katolicki	1920 r.	czynny	–
15	Osiek n. Notecią	epidemiczny	poł. XIX w.	zlikwidowany	–
16	Osiek n. Notecią	ewangelicki	1 poł. XIX w.	nieczynny	–
17	Osiek n. Notecią	ewangelicki	poł. XIX w.	nieczynny	–
18	Polanowo	epidemiczny	poł. XIX w.	nieczynny	–
19	Polanowo	ewangelicki	poł. XIX w.	zlikwidowany	–
20	Rzęszkowo	epidemiczny	1912 r.	nieczynny	–
21	Wyrzysk	katolicki przykościelny	XVII w. (?)	nieczynny	+
22	Wyrzysk	katolicki	poł. XIX w.	czynny	–
23	Wyrzysk	katolicki	1922 r.	czynny	–
24	Wyrzysk	ewangelicki	poł. XIX w.	nieczynny	–
25	Wyrzysk	żydowski	k. XVIII w.	zlikwidowany	–
26	Wyrzysk	wojenny	1946 r.	zamknięty	–
27	Żuławka	ewangelicki	pocz. XIX w.	nieczynny	–
28	Żuławka	ewangelicki	poł. XIX w.	nieczynny	–

Wykaz zabytkowych cmentarzy z terenu gminy Wyrzysk

Ważnym elementem krajobrazu kulturowego gminy są kapliczki i krzyże przydrożne. Wśród zewidencjonowanych obiektów na uwagę zasługują kapliczki kolumnowe: z rzeźbą św. Jana Nepomucena w Falmierowie oraz z rzeźbą św. Wawrzyńca w Dobrzyniewie, poza tym krzyż z figurą Chrystusa w Osieku nad Notecią.

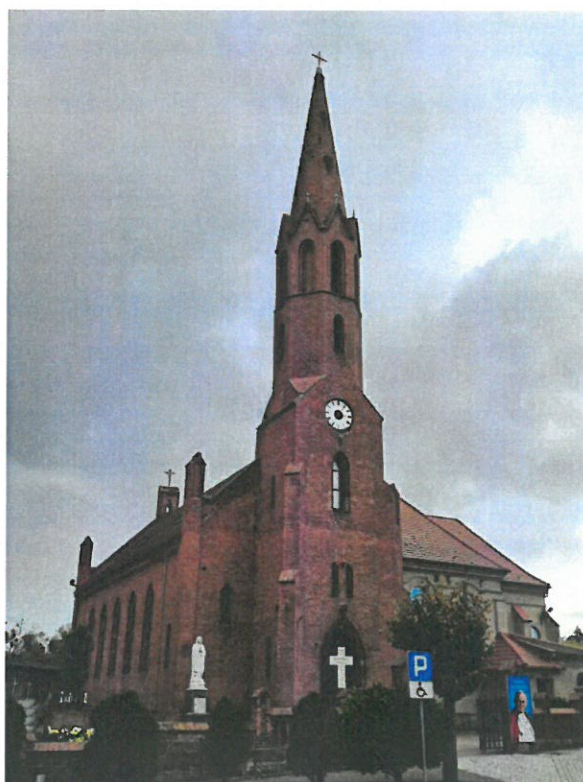
Kościół parafialny p.w. św. Jadwigi w Gleśnie

Kościół parafialny p.w. św. Jakuba Większego w Gromadnie

Kosztowo, kościół parafialny p.w. św. Anny

Kościół parafialny p.w. św. Marcina Bpa w Wyrzysku

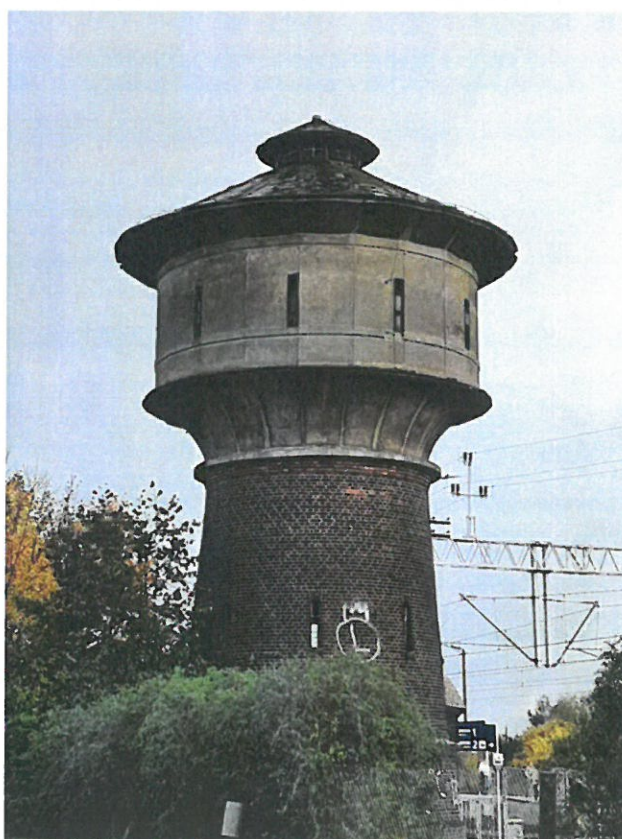
Pałac w Dąbkach

Pałac w Rzęszkowie

Dwór w Bagdadzie

Wieża ciśnień w zespole stacji kolejowej w Osieku nad Notecią

Urząd Miejski, d. Starostwo Powiatowe w Wyrzysku

4.2.2. Krajobraz kulturowy

Krajobraz kulturowy gminy Wyrzysk tworzą przede wszystkim historyczne układy przestrzenne: układ urbanistyczny Wyrzyska oraz układy ruralistyczne wraz z licznie występującymi tu zespołami dworsko – parkowymi, pałacowo–parkowymi oraz folwarcznymi. Charakterystycznym elementem tego krajobrazu jest również zespół stopnia wodnego „Krostkowo nr 11” na rzece Noteć (częściowo zlokalizowany na terenie gminy) oraz szlak kolejki wąskotorowej.

▪ układ urbanistyczny Wyrzyska

Najstarsza wzmianka źródłowa o wsi Wyrzysk pochodzi z 1326 r. Wówczas należał on do Pałuków. W latach 1403 – 1429 jako właściciele wymieniani są małżonkowie Katarzyna i Marcin z Wyrzyska. Pod koniec XV w. pojawia się nazwisko Wyrzyski. W posiadaniu tej rodziny miejscowość pozostała do lat 30-tych XVII w. Następnie stanowiła własność Smoguleckich, w końcu XVII w. Tuczyńskich, a w pierwszych dziesięcioleciach XVIII w. Bnińskich. Około 1717 r. sprzedano go rodzinie Rydzyńskich z Werbna. Lokacja miasta miała miejsce ok. połowy XV w., jednakże nie powiodła się i Wyrzysk został zdegradowany już w 4 ćwierci XVI w. (w 1578 r. wspomniany jako wieś). Wojciech Rydzyński doprowadził do przywrócenia statusu miasta. Ponowna lokacja nastąpiła prawdopodobnie ok. 1772 r. Po I rozbiórce Polski Wyrzysk znalazł

się na terenie zaboru pruskiego. W 1784 r. został kupiony przez Fryderyka Wielkiego i stał się królewską domeną państwową. Od 1816 r. do 1975 r. był siedzibą powiatu.

Pierwotna zabudowa miała kształt wydłużonego prostokąta zlokalizowanego przy rzece. Parafię założono najprawdopodobniej w XIV w. Od początku wchodziła ona w skład archidiecezji poznańskiej. W 1440 r. w źródłach pojawia się pierwszy znany z imienia proboszcz. Najstarsza drewniana świątynia nosiła wezwanie św. Marcina. Wizytacja z lat 1652 – 1653 wzmiankuje drewniany kościół św. Anny. W 1738 r. na miejscu poprzedniego został wzniesiony ryglowy kościół św. Mikołaja z fundacji Mikołaja Rydzińskiego. W 1861 r. został on zastąpiony nowym - murowanym, istniejącym do chwili obecnej.

Po drugiej lokacji miasta jeden z dwóch placów targowych przekształcono w rynek, gdzie wzniesiono ratusz. W tym czasie społeczność żydowska miała drewnianą synagogę przy obecnej ulicy Pocztowej, a ewangelicy zbór. W 1 połowie XIX w. układ przestrzenny Wyrzyska przedstawiał zwartą zabudowę rozciągającą się wzdłuż osi północny zachód – południowy wschód. Domy mieszczan skupiały się głównie przy drodze z Bydgoszczy do Piły.

W obecnym zachowanym rozplanowaniu Wyrzyska czytelne są dwa elementy – wydłużony, trapezoidalny plac rynkowy z najbliższym otoczeniem i teren na północ od niego, ukształtowany w formie wrzeciona, będący prawdopodobnie pozostałością dawnego układu wiejskiego. Podstawą całości jest przebieg głównego traktu, który łączy oba organizmy przedzielone ciekim wodnym. W północnej pierzei placu rynkowego zlokalizowany jest kościół.

▪ historyczne układy ruralistyczne

Wsie Glesno i Gromadno zaliczają się do najstarszych ośrodków osadnictwa w gminie Wyrzysk. Glesno istniało już we wczesnym średniowieczu, o czym świadczy gród typu nizinnego usytuowany na półwyspie nad jeziorem, na wschód od dworu. Najstarsza wzmianka o Gleśnie pochodzi z 1418 r. Była to wieś szlachecka – w XV w. należąca do Tuchołków z Mrozowa i Dąbrówki, w XVI w. do Gliszczyńskich i Słupskich, w XVII w. do Smoguleckich i Gosławskich, w XVIII w. Korytowskich i Trąpczyńskich, w XIX w. do Bnińskich z Samostrzela. W 1899 r. Glesno drogą spadku przejęła wnuczka hrabiego Bnińskiego – Izabella z Kalksteinów Chłapowska. Ostatnimi właścicielami wsi przed II wojną światową byli Emilia i Mieczysław Chłapowscy. Kościół w Gleśnie został prawdopodobnie wzniesiony w końcu XIII w. z fundacji książąt wielkopolskich. W XV w. był budowlą murowaną z cegły, jednonawową, z zamkniętym trójbocznie prezbiterium. W 1747 r. został powiększony o dwie boczne kaplice, wieżę i zakrystię. W 1923 r. późnogotycka świątynia została rozebrana, a w latach 1924 – 1925 na jej miejscu wzniesiona nowa według projektu architekta Rogera Sławskiego.

Gromadno położone jest nad Jeziorem Falmierowskim. Na południowy wschód od wsi usytuowany jest półwysep, na którym znajduje się wczesnośredniowieczne grodzisko stożkowe z VII – IX w. W XIII w. Gromadno należało do rodu Pałuków. W XV w. było wzmiankowane jako miasto w posiadaniu Małgorzaty z Gołaszewa i jej męża Macieja z Gródka. Lokacja jednak się nie powiodła. W XVI w. stanowiło własność Grudzińskich. Kościół według tradycji został erygowany i uposażony przez Pałuków po 1214 r. W źródłach po raz pierwszy został odnotowany w 1511 r. Obecny kościół wzniesiono w 1873 r. na miejscu poprzedniego

drewnianego, zbudowanego w 1746 r. z fundacji Jana Seweryna Kitnowskiego, chorążego pomorskiego i dziedzica Falmierowa. Układ przestrzenny wsi to owalnica.

Kosztowo jest wsią o metryce średniowiecznej, stanowiącej własność szlachecką – Gorzewskich, Wyrzyskich, Smoguleckich, Tuczyńskich i Trąmpczyńskich. W XIX w. dobra przeszły w ręce rodziny Sikorskich, następnie Buttnerów. Pierwsza wzmianka źródłowa o Parafii pochodzi z 1372 r. Obecny kościół został wzniesiony na miejscu poprzedniego, zbudowanego w 1745 r. w konstrukcji szkieletowej.

Żuławka powstała najprawdopodobniej w drugim dziesięcioleciu XIX w. w wyniku kolonizacji bagiennych terenów doliny Noteci rozpoczętej za czasów Fryderyka II. Wieś założona została na surowym korzeniu przez osadników sprowadzonych z Niemiec. Pod względem układu przestrzennego stanowiła typową rzędówkę bagienią z zabudową po północnej stronie regularnie wytyczonej drogi. Wcześniej, w 1784 r. w ramach ww. kolonizacji fryderycjańskiej powstało Bąkowo.

Wsie gminy Wyrzysk to w większości ulicówki i wielodrożnice. Ich strukturę kształtuje przede wszystkim historyczna zabudowa mieszkalna i gospodarcza, obiekty sakralne i cmentarze.

▪ **Stopień wodny „Krostkowo nr 11” na rzece Noteć.**

Stopień wodny „Krostkowo 11” zlokalizowany jest w granicach administracyjnych gminy Wyrzysk (Bąkowo) i Szamocin (Lipia Góra). Stanowi elementem drogi wodnej Wisła – Odra, powstałej w wyniku wybudowania w latach 1773 – 1775 Kanału Bydgoskiego, łączącego Noteć z Brdą, którą żegluga prowadzona była do Wisły. Łącznie na całej trasie przebiegającej Brdą, Kanałem Bydgoskim oraz Notecią Leniwą i Bystrą funkcjonują 22 stopnie wodne. W latach 1875 – 1879 skanalizowano Brdę, w latach 1878 – 1882 Górną Noteć (istnieje do dzisiaj bez zmian), w latach 1873 – 1882 Dolną Noteć. Korektę regulacji Dolnej Noteci rozpoczęto w 1891 r. Wówczas wyprostowano bieg rzeki i wybudowano część śluz w materiałach trwałych. Dalsze usprawnienia drogi wodnej przeprowadzono na początku XX w. Zespół stopnia wodnego „Krostkowo nr 11” powstał w latach 1912 – 1914. Składa się ze śluzy skarpowej oraz jazu kozłowo – iglicowego. Do zespołu należy również dom śluzowego wraz z budynkiem gospodarczym. Z uwagi na unikalne wartości historyczne i techniczne obiekt ten stanowi cenny element krajobrazu kulturowego doliny Noteci.

▪ **Zespół Wyrzyskiej Kolei Powiatowej.**

Inicjatorami budowy kolei wąskotorowej w powiecie wyrzyskim byli właściciele majątków rolnych, zakładów przemysłowych i kupcy, którzy potrzebowali taniego i dogodnego środka transportu. W 1894 r. władze powiatu wyrzyskiego zawarły umowę z firmą Wschodni Niemiecką Kolejka S. A. z Bydgoszczy na budowę zaplanowanych odcinków kolei wąskotorowej o rozstawie torów 600 mm. Na terenie obecnej gminy Wyrzysk szlak przebiega przez miejscowości Kosztowo – Młotkówko - Falmierowo – Polinowo i stanowi fragment linii pierwotnie poprowadzonej dalej przez Kościerzyn Wielki i Glesno do Radzicza. Wyrzyska Kolej Powiatowa w 1914 r. osiągnęła długość ok. 144 km stając się jedną z najdłuższych sieci

wąskotorowych w Prusach Wschodnich. Przedmiotowy zespół jest zabytkiem techniki będącym świadectwem procesu cywilizacyjnego wiążącego się z ważnym etapem postępu technicznego i rozwoju gospodarczego.

4.2.3. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków – wykaz

lp.	miejsowość	obiekt	datowanie	nr rejestru zabytków i data wpisu
1	Auguścin	park dworski	k. XIX w.	A-389 decyzja z dnia 28.03.1981 r.
2	Bagdad	dwór w zespole dworskim	2 poł. XIX w.	A-325 decyzja z dnia 13.01.1981 r.
3	Bagdad	park w zespole dworskim	2 poł. XIX w.	A-325 decyzja z dnia 13.01.1981 r.
4	Bąkowo	stopień wodny „Krostkowo nr 11” na rzece Noteć	I. 1912 - 1914	588/Wlkp/A decyzja z dnia 15.01.2008 r.
5	Dąbki	pałac w zespole pałacowym	1872 r.	A-387 decyzja z dnia 14.01.1981 r.
6	Dąbki	park w zespole pałacowym	k. XIX w.	A-387 decyzja z dnia 14.01.1981 r. oraz A-401 decyzja z dnia 07.05.1981 r.
7	Falmierowo	park dworski	poł. XIX w.	A-314 decyzja z dnia 19.08.1977 r.
8	Glesno	kościół parafialny p.w. św. Jadwigi	I. 1924 - 1925	A-797 decyzja z dnia 03.11.1997 r.
9	Glesno	kaplica grobowa Chłapowskich w zespole kościoła parafialnego p.w. św. Jadwigi	pocz. XX w.	A-797 decyzja z dnia 03.11.1997 r.
10	Glesno	cmentarz przykościelny w zespole kościoła parafialnego p.w. św. Jadwigi	XV w.	A-797 decyzja z dnia 03.11.1997 r.
11	Glesno	dwór w zespole dworskim	k. XVIII w. 2 poł. XIX w.	A-382 decyzja z dnia 30.12.1980 r.
12	Glesno	park w zespole dworskim	XVIII - XIX w.	A-382 decyzja z dnia 30.12.1980 r. oraz A-400

				decyzja z dnia 07.05.1981 r.
13	Gromadno	kościół parafialny p.w. św. Jakuba Większego	1873 r.	964/Wlkp/A decyzja z dnia 19.06.2015 r.
14	Gromadno	brama – dzwonnica w zespole kościoła parafialnego p.w. św. Jakuba Większego	1859 r.	964/Wlkp/A decyzja z dnia 19.06.2015 r.
15	Kosztowo	park dworski	poł. XIX w.	A-315 decyzja z dnia 19.08.1977 r.
16	Kościerzyn Wielki	dwór w zespole dworskim „Hercowo”	po 1911 r.	937/Wlkp/A decyzja z dnia 08.08.2014 r.
17	Kościerzyn Wielki	park w zespole dworskim „Hercowo”	2 poł. XIX w.	937/Wlkp/A decyzja z dnia 08.08.2014 r.
18	Rzęszkowo	pałac w zespole pałacowym	poł. XIX w.	A-525 decyzja z dnia 27.08.1985 r.
19	Rzęszkowo	park w zespole pałacowym	poł. XIX w.	A-525 decyzja z dnia 27.08.1985 r. oraz A-798 decyzja z dnia 15.12.1997 r.
20	Wyrzysk	kościół parafialny p.w. św. Marcina Bpa	I. 1858 – 1861 rozbudowany po 1948 r.	653/Wlkp/A decyzja z dnia 05.02.2008 r.
21	Wyrzysk	cmentarz przykościelny w zespole kościoła parafialnego p.w. św. Marcina	XVII (?)	653/Wlkp/A decyzja z dnia 05.02.2008 r.
22	Wyrzysk	plebania z ogrodem w zespole kościoła parafialnego p.w. św. Marcina	1844 r.	653/Wlkp/A decyzja z dnia 05.02.2008 r.
23	Wyrzysk	bóżnica	ok. 1860 r.	A-761 decyzja z dnia 30.12.1994 r.
24		szlak kolejowy Wyrzyskiej Kolei Powiatowej na odcinku od przystanku NIEŻYCHOWO Zakłady Przemysłowe, gm. Białośliwie, do mostu na rzece Łobzonka koło przystanku POLINOWO, gm. Wyrzysk, włącznie ze szlakiem przebiegającym przez most	1896 r.	1168/Wlkp/A decyzja z dnia 30.06.2023 r.

Wykaz zabytków nieruchomych z terenu gminy Wyrzysk wpisanych do rejestru zabytków

Prace prowadzone przy zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków - zgodnie z art. 36 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1292) wymagają uzyskania pozwolenia Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

4.2.4. Zabytki nieruchome ujęte w gminnej ewidencji zabytków

Zgodnie z art. 21 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1292) gminna ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzenia gminnego programu opieki nad zabytkami.

Na podstawie art. 22 ust. 4 i 5 wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy. W ewidencji tej powinny być ujęte:

- zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków,
- inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków,
- inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków - przepis ten utracił moc z dniem 18.05.2023 r. w zakresie, w jakim ogranicza prawo własności nieruchomości przez dopuszczenie ujęcia nieruchomości jako zabytku nieruchomego w gminnej ewidencji zabytków, bez zapewnienia właścicielowi gwarancji ochrony prawnej przed dokonaniem takiego ograniczenia, na podstawie wyroku TK z dnia 11.05.2023 r. sygn. akt P 12/18 (Dz. U. poz. 951).

Wzór karty adresowej gminnej ewidencji zabytków został określony w Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 56).

Gminna ewidencja zabytków jest zbiorem otwartym. Liczba zabytków ujętych w ewidencji nie jest stała. Może ona ulec zmianie poprzez wyłączenie lub włączanie obiektów w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Powodem wykreślenia zabytku z ewidencji jest utrata jego wartości zabytkowych spowodowana złym stanem technicznym, przekształceniem historycznego wyglądu lub jego złe rozpoznanie historyczno – artystyczne.

Ujęcie obiektu w gminnej ewidencji zabytków nie jest formą prawnej ochrony zabytków. Jednakże ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (art. 19) nakłada obowiązek uwzględnienia ochrony zabytków nieruchomych, m. in. znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków, w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego oraz decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego czy decyzji o warunkach zabudowy.

Ponadto dla obiektu znajdującego się w gminnej ewidencji zabytków istnieje obowiązek uzgodnienia przez właściwy organ architektoniczno - budowlany z organem ochrony zabytków decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego oraz decyzji o warunkach zabudowy - zgodnie art. 53 i 60 ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1130) oraz pozwolenia

na budowę i rozbiórkę - zgodnie z art. 39 ustawy z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo Budowlane (t.j. Dz. U. z 2025 r. poz. 418).

Gminna ewidencja zabytków nieruchomości gminy Wyrzysk została wykonana w 2010 r.

Ogólne wytyczne konserwatorskie, które powinny być uwzględniane przy remontach budynków ujętych w gminnej ewidencji zabytków to:

- zachowanie bryły, gabarytów i proporcji,
- zachowanie historycznego wyglądu elewacji, w tym rozmieszczenia i kształtu otworów okiennych i drzwiowych oraz dekoracji architektonicznej,
- zachowanie w możliwie największym zakresie historycznych elementów zarówno konstrukcyjnych, jak i wykończeniowych, w tym oryginalnych stolarek okiennych i drzwiowych oraz elementów wystroju wnętrza (klatki schodowe, posadzki, polichromie, sztukaterie),
- stosowanie tradycyjnych materiałów budowlanych.

WYKAZ OBIEKTÓW UJĘTYCH W GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH GMINY WYRZYSK

* obiekty wpisane do rejestru zabytków zostały podkreślone

AUGUŚCIN

1. ZESPÓŁ DWORSKO – PARKOWY:
 - dwór, mur., ok. poł. XIX w.
 - park, k. XIX w.
2. KUŹNIA, mur./drewn., pocz. XX w.

AUGUŚCIN - MARYNKA

3. ZESPÓŁ FOLWARCZNY:
 - dwór, mur., ok. 1870 r.
 - stajnia, mur., k. XIX w.
 - kuźnia, mur., k. XIX w.
 - transformator, mur., k. XIX w.

BAGDAD

4. ZESPÓŁ DWORSKO – PARKOWO - FOLWARCZNY:
 - dwór, mur., 2 poł. XIX w.
 - park, 2 poł. XIX w.
 - stodoła, mur., 4 ćw. XIX w.
 - transformator, mur., 4 ćw. XIX w.
 - stajnia z sieczkarnią, mur., ok. 1900 r.

- obora, mur., ok. 1900 r.
- budynek gospodarczy, mur., 4 ćw. XIX w.
- dom nr 4, mur., pocz. XX w.
- dom nr 5, mur., pocz. XX w.

BĄKOWO

5. SZKOŁA, ob. Przedszkole, Bąkowo 9, mur., pocz. XX w.
6. DOM nr 3, mur., pocz. XX w.
7. DOM nr 21, mur./rygl., 2 poł. XIX w.
8. DOM nr 45, mur., pocz. XX w.
9. Dom nr 48, mur., pocz. XX w.
10. FIGURA PRZYDROŻNA - MB z Dzieciątkiem, 1 ćw. XX w.
11. KRZYŻ PRZYDROŻNY, drewn., 4 ćw. XIX w.
12. ZESPÓŁ STOPNIA WODNEGO „KROSTKOWO nr 11” NA RZECIE NOTEĆ, w skład którego wchodzi: śluza skarpowa i jaz koźłowo – iglicowy w miejscowościach Bąkowo gm. Wyrzysk i Lipia Góra gm. Szamocin, 1912 – 1914 r. (obręb Bąkowo: działki nr 226/1, 226/2, 555, 557, 558, 559, część działki 556; obręb Lipia Góra: 8/1, część działki 9)

BĄKOWO GÓRNE

13. CMENTARZ EWANGELICKI, nieczynny, poł. XIX w.

BIELAWY NOWE

14. ZESPÓŁ FOLWARCZNY:
 - dom rządcy z oficyną, ob. dom nr 3, mur., 2 poł. XIX w. - pocz. XX w.
 - paszarnia, mur., 2 poł. XIX w.
 - stodoła, mur., 1901 r.
 - dom robotników folwarcznych, ob. dom nr 5, mur., 2 poł. XIX w.

DĄBKI

15. ZESPÓŁ PAŁACOWO – PARKOWO - FOLWARCZNY:
 - pałac, mur., 1872 r.
 - park, k. XIX w.
 - obora z magazynem, mur., 4 ćw. XIX w.
 - stodoła z magazynem, mur., pocz. XX w.
 - dom nr 4, mur., 4 ćw. XIX w.
 - dom nr 5, mur., 4 ćw. XIX w.
 - dom nr 6, mur., 4 ćw. XIX w.
 - dom nr 7, mur., 4 ćw. XIX w.
 - dom nr 15, mur., 4 ćw. XIX w.
16. MIEJSCE PO CMENTARZU EWANGELICKIM, poł. XIX w.

DOBRZYNIOWO

17. ZESPÓŁ DWORSKO - FOLWARCZNY:

- dwór, mur., 2 poł. XIX w., rozbudowany XIX/XX w.
- dom administratora, ob. dom nr 22, mur., 1911 r.
- gorzelnia, mur., 1907 r.
- wozownia, mur., XIX/XX w.
- kuźnia ze stelmacharnią, mur., 1907 r.
- magazyn, mur., 1907 r.
- transformator, mur., 1 ćw. XX w.
- dom nr 2, mur., 1897 r.
- dom nr 5, mur., XIX/XX w.
- dom nr 9, mur., XIX/XX w.
- dom nr 17, mur., 1924 r.
- dom nr 21, mur., XIX/XX w.

18. ZAGRODA nr 10

- dom, mur., I. 20-te XX w.
- 2 budynki gospodarcze, mur., I. 20-te XX w.
- Stodoła, drewn., 1927 r.

19. FIGURA PRZYDROŻNA – św. Wawrzyniec, 2 poł. XIX w.

FALMIEROWO

20. ZESPÓŁ PAŁACOWO – PARKOWO - FOLWARCZNY:

- pałac, ob. Dom Pomocy Społecznej, mur., ok. 1927 r., rozbud.
- park, poł. XIX w.
- gorzelnia, mur., 1864 r.
- dom administratora, ob. dom nr 4, XIX/XX w., mur./rygl.
- transformator, mur., 1 ćw. XX w.
- dom nr 31, mur., pocz. XX w.
- dom nr 56, mur., pocz. XX w.
- dom nr 59, mur., pocz. XX w.
- dom nr 62-63-64, mur., pocz. XX w.

21. SZKOŁA, ob. dom nr 29, mur., pocz. XX w.

22. DOM nr 38, mur., pocz. XX w.

23. DOM nr 48, mur., 1934 r.

24. CMENTARZ EWANGELICKI, nieczynny, poł. XIX w.

25. FIGURA PRZYDROŻNA – św. Jan Nepomucen, XIX w.

GLEŚNO

26. ZESPÓŁ KOŚCIOŁA PARAFIALNEGO P.W. ŚW. JADWIGI:

- kościół parafialny p.w. św. Jadwigi, mur., 1925 r.
- kaplica grobowa Chłapowskich, mur., pocz. XX w.
- cmentarz przykościelny, nieczynny, XV w.
- dom nr 5, ob. plebania, mur., k. XIX w.

27. ZESPÓŁ DWORSKO – PARKOWO – FOLWARCZNY:

- dwór, mur., XVIII - XIX w.
- park, XVIII - XIX w.
- kuźnia, mur., ok. 1934 r.
- stodoła, mur., poł. XIX w.
- stodoła, mur., poł. XIX w.
- stajnia zarodowa, mur., l. 30 – te XX w.
- stajnia, mur., 1936 r.
- dom nr 10, mur., 2 poł. XIX w.
- dom nr 11, mur., 2 poł. XIX w.
- dom nr 12, mur., 1939 r.
- dom nr 14, mur., 2 poł. XIX w.
- transformator, mur., 2 poł. XIX w.

28. SZKOŁA nr 9 z budynkiem gospodarczym, mur., l. 30 – te XX w.

29. CMENTARZ KATOLICKI PARAFIALNY, czynny, poł. XIX w.

GROMADNO

30. ZESPÓŁ KOŚCIOŁA PARAFIALNEGO P.W. ŚW. JAKUBA WIĘKSZEGO:

- kościół parafialny p.w. św. Jakuba Większego, mur., 1873 r.
- brama – dzwonnica, mur., 1859 r.
- plebania, Gromadno 46, mur., k. XIX w.
- cmentarz przykościelny, nieczynny, 1873 r.

31. SZKOŁA, ob. dom nr 33, mur., pocz. XX w.

32. DOM nr 6, mur., 1927 r.

33. DOM nr 7, mur., l. 20, 30-te XX w.

34. DOM nr 14, mur., 1 ćw. XX w.

35. DOM nr 16, mur., 1 ćw. XX w.

36. DOM nr 36, mur., l. 20, 30-te XX w.

37. DOM nr 37, mur., 1927 r.

38. DOM nr 39, mur., 1906 r.

39. DOM nr 41, mur., 1937 r.

40. DOM nr 43, mur., l. 20, 30-te XX w.

41. DOM nr 60, mur., 1 ćw. XX w.

42. ZAGRODA nr 19, mur., l. 20, 30-te XX w.

43. ZAGRODA nr 24, mur., 1913 r.

44. ZAGRODA nr 44, mur., l. 30-te XX w.

45. CMENTARZ KATOLICKI PARAFIALNY, czynny, pocz. XX w.

KLAWEK

46. ZESPÓŁ MŁYŃSKI:

- młyn wodny, mur./drewn., pocz. XX w., ok. 1915 r.
- dom młynarza, mur., 1920 r.
- budynek gospodarczy, mur., k. XIX w.

47. DOM nr 8, mur., 1 ćw. XX w.

48. KAPLICZKA PRZYDROŻNA z figurą Chrystusa, rzeźba – 1920 r., kapliczka – 1999 r.

KONSTANTYNOWO

49. DOM nr 4, mur., 1 ćw. XX w.

50. DOM nr 7 z budynkiem gospodarczym, mur., l. 20, 30-te XX w.

51. DOM, ob. budynek gospodarczy w zagrodzie nr 14, mur., 1 ćw. XX w.

52. BUDYNEK GOSPODARCZY w zagrodzie nr 14, mur., 1914 r.

53. CMENTARZ EPIDEMICZNY, nieczynny, poł. XIX w.

KOMOROWO

54. DWÓR, ob. dom nr 2, mur., poł. XIX w.

55. DOM nr 5, mur., 1 ćw. XX w.

56. DOM DRÓŻNIKA nr 11, mur., 1 ćw. XX w.

KOSZTOWO

57. ZESPÓŁ KOŚCIOŁA PARAFIALNEGO P.W. ŚW. ANNY:

- kościół parafialny p.w. św. Anny, mur., 1888 r.
- brama, mur., 2 poł. XIX w.
- dzwonnica, mur., poł. XIX w.
- kaplica grobowa Sikorskich, mur., poł. XIX w.
- plebania, Kosztowo 23, mur., pocz. XX w.
- cmentarz przykościelny, nieczynny, XVII w. (?)

58. ZESPÓŁ DWORSKO – PARKOWO - FOLWARCZNY:

- dwór, ob. szkoła podstawowa, mur., 1 poł. XIX w., 1911 r.
- park, poł. XIX w.
- dom administratora, ob. dom nr 82, mur./drewn., pocz. XX w.
- budynek gospodarczy, mur., 2 poł. XIX w.
- magazyn/dom nr 80, mur., 2 poł. XIX w.
- owczarnia, ob. budynek nr 81, mur., 2 poł. XIX w.
- stodoła, mur., 2 poł. XIX w.
- stodoła, drewno, k. XIX w.
- transformator, mur., 2 poł. XIX w.
- dom nr 32, mur., 1905 r.
- dom nr 35-36-37, mur., 2 poł. XIX w.

- dom nr 40-41, mur. 2 poł. XIX w.
 - dom nr 42-43, mur., 2 poł. XIX w.
59. DOM nr 18, mur., k. XIX w.
60. DOM nr 22, mur., pocz. XX w.
61. SZKOŁA, ob. dom nr 12, mur., pocz. XX w.
62. CMENTARZ KATOLICKI PARAFIALNY, czynny, poł. XIX w.
63. CMENTARZ EWANGELICKI, nieczynny, pocz. XX w.

KOŚCIERZYN WIELKI

64. ZAGRODA MŁYŃSKA:
- dom młynarza ze śrutownikiem, ob. dom nr 16, mur., 2 poł. XIX w.
 - spichlerz, mur./rygl., 2 poł. XIX w.
 - budynek gospodarczy, mur., 2 poł. XIX w.
65. OGRÓD WIEJSKI PRZY ZAGRODZIE MŁYŃSKIEJ, k. XIX w.
66. SZKOŁA, ob. dom nr 43, mur. 1909 r.
67. DOM nr 8, mur./drewn., 1 ćw. XX w.
68. DOM nr 13, mur., 1 ćw. XX w.
69. DOM nr 14 – 14A, mur., 1922 r.
70. DOM nr 19 z budynkiem gospodarczym, mur., l. 20, 30-te XX w.
71. BUDYNEK GOSPODARCZY w zagrodzie nr 21, mur., 1 ćw. XX w.
72. DOM nr 34 z budynkiem gospodarczym, mur., l. 20, 30-te XX w.
73. DOM, ob. budynek gospodarczy w zagrodzie nr 39, mur., 1 ćw. XX w.
74. ZAGRODA nr 45, mur., pocz. XX w.
75. DOM nr 49, mur., 1900 r.
76. DOM nr 50, mur./drewn., XIX/XX w.
77. BUDYNEK GOSPODARCZY w zagrodzie nr 53, mur., 1928 r.
78. DOM nr 54 z budynkiem gospodarczym, mur., XIX/XX w., 1 ćw. XX w.
79. DOM nr 55, mur., 1 ćw. XX w.
80. DOM nr 56, mur., 1 ćw. XX w.
81. DOM nr 57 z budynkiem gospodarczym, mur., pocz. XX w.
82. CMENTARZ EWANGELICKI, nieczynny, poł. XIX w.

KOŚCIERZYN WIELKI - HERCOWO

83. ZESPÓŁ DWORSKO - PARKOWY:
- dwór, mur., po 1911 r.
 - park, 2 poł. XIX w.
 - kuźnia, mur./kam., pocz. XX w.

MŁOTKÓWKO

84. TRANSFORMATOR, mur., 1 poł. XX w.

85. CMENTARZ EWANGELICKI, nieczynny, ok.1880 r.

OSIEK NAD NOTECIĄ

86. KOŚCIÓŁ PARAFIALNY P.W. ŚW. JÓZEFA, ul. Główna, mur., 1936 - 1937 r.
87. SZKOŁA, ob. przedszkole z budynkiem gosp., ul. Bohaterów 28, mur., l. 20-te XX w.
88. SZKOŁA EWANGELICKA, ob. szkoła podstawowa, ul. Główna 58, mur., ok.1912 r.
89. KRZYŻ z figurą Chrystusa, k. XIX w.
90. ZESPÓŁ DWORCA KOLEJOWEGO:
- dworzec, ul. Dworcowa 2, mur., ok. 1851 r.
 - poczta, ul. Dworcowa 1, mur., ok. 1860 r.
 - kolejowa wieża ciśnień, ul. Dworcowa, mur., ok. 1912 r.
 - szalek z budynkiem gospodarczym, ul. Dworcowa, mur., ok. 1851 r.
 - pompownia, ul. Dworcowa, mur., pocz. XX w.
 - budynek kolejowy, ul. Dworcowa 3, mur., pocz. XX w.
 - nastawnia, ul. Dworcowa, mur., pocz. XX w.
 - dom, ul. Dworcowa 4, mur., 1 ćw. XX w.
 - dom, ul. Dworcowa 5, mur., 1 ćw. XX w.
 - dom z budynkiem gospodarczym, ul. Dworcowa 34, mur., 1 ćw. XX w.
 - dom dróżnika, ul. Leśna 27, mur., 1 ćw. XX w.
 - dom dróżnika, ul. Leśna, mur. 1 ćw. XX w.
 - dom dróżnika, Osiek – Pracz 9, mur., 1 ćw. XX w.
91. CMENTARZ KATOLICKI, ul. Dworcowa, 1920 r.
92. CMENTARZ EPIDEMICZNY, zlikwidowany, ul. XXX-lecia, poł. XIX w.
93. CMENTARZ EWANGELICKI, nieczynny, ul. Główna, poł. XIX w.
94. CMENTARZ EWANGELICKI, nieczynny, 1 poł. XIX w.

ul. Bohaterów

95. DOM nr 2, mur., pocz. XX w.
96. DOM nr 4, mur., 2 poł. XIX w.
97. DOM nr 23, mur., pocz. XX w.
98. DOM nr 26, mur., pocz. XX w.
99. DOM nr 36, mur., pocz. XX w.

ul. Dworcowa

100. DOM nr 26, mur., pocz. XX w.
101. DOM nr 27, mur., pocz. XX w.
102. DOM nr 28, mur., pocz. XX w.
103. DOM nr 29, mur., pocz. XX w.
104. DOM nr 38, mur., XIX/XX w.

ul. Główna

105. DOM nr 1, mur., pocz. XX w.

106. DOM nr 2, mur., 1 poł. XIX w.
107. KAMIENICA nr 4, mur., ok. 1900 r.
108. DOM nr 5, mur., 2 poł. XIX w.
109. DOM nr 6, mur., 1 poł. XIX w.
110. DOM nr 9, mur., XIX/XX w.
111. DOM nr 12, mur., XIX/XX w.
112. DOM nr 15, mur., 1 ćw. XX w.
113. KAMIENICA nr 16, mur., 1926 r.
114. DOM nr 19, mur., 1905 r.
115. DOM nr 20, mur., 1 ćw. XX w.
116. DOM nr 27, mur., l. 30 – te XX w.
117. DOM nr 46, mur., 2 poł. XIX w.
118. DOM nr 50 z budynkiem gospodarczym, mur., 1 ćw. XX w.
119. WILLA nr 53, mur., 1910 r.
120. DOM nr 54, mur., 1 poł. XIX w.
121. DOM nr 55, mur., ok. 1905-1908 r.
122. DOM nr 57, mur., 1 ćw. XX w.
123. DOM nr 59, mur., ok. 1929 r.
124. DOM nr 60, mur., 1 ćw. XX w.
125. DOM nr 65, mur., k. XIX w.
126. DOM nr 66, mur., ok. poł. XIX w.
127. KAMIENICA nr 67, mur., ok. 1900 r.
128. DOM nr 68, mur., 2 poł. XIX w.
129. BUDYNEK GOSPODARCZY, ul. Główna/Przemysłowa, mur., 1934 r.

ul. Leśna

130. DOM nr 4, mur., pocz. XX w.

ul. Lipowa

131. DOM nr 3, mur., ok. 1910 r.
132. DOM nr 7, mur., 1 ćw. XX w.
133. DOM nr 8, mur., 1 ćw. XX w.
134. DOM nr 12, mur., 1 ćw. XX w.
135. DOM nr 13, mur., pocz. XX w.
136. DOM nr 22, mur., pocz. XX w.
137. DOM nr 23, mur., 1 ćw. XX w.
138. DOM nr 24, mur., ok. 1939 r.
139. DOM nr 26, mur., k. XIX w.
140. DOM, ul. Lipowa - Główna, mur., pocz. XX w.

ul. Przeczna

141. DOM nr 1, mur., 1 ćw. XX w.

ul. Przemysłowa

142. DOM nr 2-3, mur., 2 poł. XIX w.

143. DOM nr 24, mur., 1 poł. XIX w.

ul. Sportowa

144. DOM nr 1, mur., 1 ćw. XX w.

ul. Wąska

145. DOM nr 2-3, mur., 2 poł. XIX w.

146. DOM nr 7 z budynkiem gospodarczym, mur., 1 ćw. XX w.

OSIEK - PRACZ

147. ZESPÓŁ FOLWARCZNY:

- dom administratora, ob. dom nr 7, mur., pocz. XX w.
- dom nr 1-2, mur., pocz. XX w.
- dom nr 3, mur., pocz. XX w.
- dom nr 6 z budynkiem gospodarczym, mur., pocz. XX w.
- dom nr 8, mur., pocz. XX w.
- dom nr 11, mur., pocz. XX w.
- magazyn, ob. dom nr 12, mur., pocz. XX w.
- stajnia z magazynem, ob. budynek gospodarczy, mur., pocz. XX w.
- stajnia z magazynem, ob. budynek gospodarczy, mur., pocz. XX w.
- stajnia, ob. budynek gospodarczy, mur., 1 ćw. XX w.
- stodoła, mur./rygl., pocz. XX w.
- chlewik, mur. pocz. XX w.
- chlewik, mur. pocz. XX w.

OSTRÓWEK

148. DOM nr 3, mur., 1 ćw. XX w.

POLANOWO

149. DOM nr 1, mur., 1 ćw. XX w.

150. DOM nr 4 – 4A, mur., 1 ćw. XX w.

151. DOM nr 14, mur., k. XIX w.

152. DOM nr 20, mur. 1904 r.

153. DOM nr 23, mur./rygl., poł. XIX w.

154. SZKOŁA, ob. dom nr 36, mur., 1 ćw. XX w.

155. DOM nr 37, mur., 1 ćw. XX w.

156. CMENTARZ EPIDEMICZNY, nieczynny, poł. XIX w.

157. MIEJSCE PO CMENTARZU EWANGELICKIM, poł. XIX w.

POLINOWO

- 158. DOM nr 3 (poniatówka), ok. 1936 r., przebud.
- 159. DOM nr 6 (poniatówka), drewn., ok. 1936 r.
- 160. DOM nr 9 (poniatówka), drewn., ok. 1936 r.
- 161. DOM nr 11 (poniatówka), drewn., ok. 1936 r.
- 162. KAPLICZKA PRZYDROŻNA z figurą NMP, rzeźba drewn., 1 poł. XX w.
- 163. MOST KOLEJOWY, 1901 r.

RUDA

- 164. SZKOŁA z budynkiem gospodarczym, Ruda 4, mur., 1 ćw. XX w.
- 165. MŁYN, mur., ok. 1934 r.
- 166. GORZELNIA, mur., ok. 1928 r.
- 167. DOM nr 18, mur, pocz. XX w.

RZĘSZKOWO

- 168. ZESPÓŁ PAŁACOWO - PARKOWY:
 - pałac, mur., poł. XIX w.
 - park, poł. XIX w.
- 169. CMENTARZ EPIDEMICZNY, nieczynny, 1912 r.
- 170. FIGURA PRZYDROŻNA – MB z Dzieciątkiem, XIX/XX w.

WYCIĄG

- 171. DOM nr 4, drewn., poł. XIX w.

WYRZYSK

- 172. ZESPÓŁ KOŚCIOŁA PARAFIALNEGO P.W. ŚW. MARCINA BISKUPA:
 - kościół parafialny p.w. św. Marcina Bpa, pl. Wojska Polskiego, mur. 1858 r., rozbud. po 1948 r.
 - cmentarz przykościelny, pl. Wojska Polskiego, XVII w. (?)
 - plebania z ogrodem, pl. Wojska Polskiego 9, mur., 1844 r.
- 173. BÓŻNICA, ul. Pocztowa 6, mur., ok. 1860 r.
- 174. POCZTA, ul. Pocztowa 7, mur., k. XIX w.
- 175. STAROSTWO POWIATOWE, ob. Urząd Miejski, ul. Bydgoska 29, mur., 4 ćw. XIX w.
- 176. WILLA STAROSTY, ob. Urząd Miejski, ul. Bydgoska 32, mur., l. 1928 – 1929.
- 177. URZĄD FINANSOWY, ob. kamienica, ul. Bydgoska 25, XIX/XX w.
- 178. PRUSKI INSPEKTORAT OŚWIATY, ob. dom, ul. Podgórna 4, mur./rygl., pocz. XX w.
- 179. ZESPÓŁ SĄDU:
 - sąd, ul. Bydgoska 24, mur., pocz. XX w.
 - areszt, ob. dom, ul. Bydgoska 24A, mur., pocz. XX w.

- dom pracowników sądowych, ob. dom, ul. Bydgoska 26, mur., pocz. XX w.
180. ZESPÓŁ BROWARU:
- browar, ul. Bydgoska 19A, mur., 1880 r.
 - dom właściciela browaru, ob. dom wielorodzinny, ul. Bydgoska 19, k. XIX w.
181. ZESPÓŁ CENTRALI ENERGETYCZNEJ:
- centrala energetyczna, ob. siedziba posterunku energetycznego i budynek mieszkalny, ul. Bydgoska 58A, mur., pocz. XX w.
 - willa dyrektora centrali energetycznej, ob. dom, ul. Bydgoska 58B, mur., pocz. XX w.
 - dom pracowników centrali, ob. dom, ul. Bydgoska 58, mur., pocz. XX w.
182. MŁYN, ul. Staszica 8, mur./rygl., 1827 r., przebud. 1 poł. XX w.
183. ZAŁOŻENIE DWORSKO - FOLWARCZNE:
- dwór, ob. Miejsko-Gminny Ośrodek Kultury, ul. Kościuszki 15, mur., 2 poł. XIX w.
 - dom oficjalistów z budynkiem gospodarczym, ul. Kościuszki 16, mur., XIX/XX w., budynek gospodarczy – l. 30-te XX w.
 - czworak, ul. Kościuszki 14, mur., pocz. XX w.
 - budynek gospodarczy, ul. Bydgoska, mur., l. 30-te XX w.
 - transformator, mur., 1 poł. XX w.
 - kuźnia, ob. budynek gospodarczy, ul. Bydgoska, mur./szach., XIX/XX w., przebud.
 - dom robotników folwarcznych, ul. Rieczna 1, mur., pocz. XX w.
 - dom robotników folwarcznych, ul. Rieczna 3, mur., pocz. XX w.
 - dom robotników folwarcznych, ul. Rieczna 5, mur., pocz. XX w.
 - dom robotników folwarcznych z budynkiem gosp., ul. Rieczna 10, mur., pocz. XX w.
184. PARK MIEJSKI, XIX w.
185. CMENTARZ KATOLICKI PARAFIALNY I, ul. Podgórna, czynny, poł. XIX w.
186. CMENTARZ KATOLICKI PARAFIALNY II, ul. Podgórna, czynny, 1922 r.
187. CMENTARZ EWANGELICKI, ul. Podgórna, nieczynny, poł. XIX w.
188. CMENTARZ WOJENNY, ul. Podgórna, zamknięty, 1946 r.
189. MIEJSCE PO CMENTARZU ŻYDOWSKIM, ul. Wiejska, k. XVIII w.
190. ZESPÓŁ DOMÓW WIELORODZINNYCH, ul. Bydgoska - Grunwaldzka – Kościuszki, mur., ok. 1943 r. i po 1945 r.:
- ul. Bydgoska**
- dom nr 31
 - dom nr 33
 - dom nr 35
 - dom nr 37
 - dom nr 39
- ul. Grunwaldzka:**
- dom nr 1
 - dom nr 2
 - dom nr 3
 - dom nr 4

- dom nr 5

ul. Kościuszki:

- dom nr 3
- dom nr 4
- dom nr 5
- dom nr 6
- dom nr 7
- dom nr 8
- dom nr 9
- dom nr 10
- dom nr 11
- dom nr 12
- dom nr 13

ul. Bydgoska

- 191. DOM nr 7, mur., pocz. XX w.
- 192. WILLA nr 11, ob. Referat Wydziału Komunikacji Starostwa Powiatowego w Pile, mur./rygl, ok. 1920 r.
- 193. WILLA nr 13, mur./drewn., ok. 1912 r.
- 194. DOM nr 16, mur., 1 ćw. XX w.
- 195. DOM nr 17, mur., pocz. XX w.
- 196. DOM nr 20, mur., 4 ćw. XIX w.
- 197. KAMIENICA nr 21, mur., pocz. XX w.
- 198. KAMIENICA nr 22, mur., pocz. XX w.
- 199. DOM nr 34, ob. siedziba PZU, mur., k. XIX w.
- 200. DOM nr 36 (dawna pastorówka), mur./ganek: drewn., 1 ćw. XX w.
- 201. DOM nr 45, mur., 2 ćw. XX w.
- 202. DOM nr 56, mur., pocz. XX w.

ul. Gołębia

- 203. DOM nr 2, mur. 4 ćw. XIX w.
- 204. DOM nr 4, mur., 4 ćw. XIX w.

ul. Łączna

- 205. DOM nr 3, mur., 1 poł. XX w.

ul. Parkowa

- 206. DOM nr 2, mur., pocz. XX w.
- 207. DOM nr 4, mur., pocz. XX w.
- 208. TRANSFORMATOR, mur., 1 poł. XX w., dz. nr 577/2

ul. Pocztowa

- 209. HOTEL, ob. kamienica nr 1, mur., XIX/XX w.

210. KAMIENICA nr 2, mur., ok. 1880 r.
211. KAMIENICA nr 3, mur., pocz. XX w.
212. KAMIENICA nr 5, mur., 1 ćw. XX w.
213. DOM nr 8, mur., 1 ćw. XX w.
214. BUDYNEK GOSPODARCZY przy domu nr 8, mur./rygl., pocz. XX w.,
215. DOM nr 10, mur., k. XIX w.
216. DOM nr 17, mur., pocz. XX w.

ul. Staszica

217. KAMIENICA nr 1, mur., 1 ćw. XX w.
218. KAMIENICA nr 2, mur., pocz. XX w.
219. DOM nr 3, ob. bank, mur., 1 ćw. XX w.
220. KAMIENICA nr 4, mur., 1913 r.
221. DOM nr 5, mur. 1930 r.
222. DOM nr 9, mur., poł. XIX w.
223. KAMIENICA nr 16, mur., pocz. XX w.
224. KAMIENICA nr 18, mur., pocz. XX w.
225. FIGURA PRZYDROŻNA – Chrystus, 1946 r.

ul. 22 Stycznia

226. KAMIENICA nr 5, mur., XIX/XX w.
227. KAMIENICA nr 8, mur., 4 ćw. XIX w.
228. KAMIENICA nr 9, mur., 1 ćw. XX w.
229. KAMIENICA nr 10, mur., 1 ćw. XX w.
230. KAMIENICA nr 11, mur., XIX/XX w.
231. DOM nr 12, mur., 4 ćw. XIX w.
232. DOM nr 13, mur., pocz. XX w.
233. DOM nr 17, mur., 4 ćw. XIX w.
234. DOM nr 24, mur., 4 ćw. XIX w.
235. DOM nr 26, mur., 4 ćw. XIX w.
236. DOM nr 28, mur., 2 poł. XIX w.
237. BUDYNEK GOSPODARCZY nr 32, ob. usługowy, mur., 1 ćw. XX w.
238. BUDYNEK GOSPODARCZY nr 46, mur., 1 ćw. XX w.
239. KAMIENICA nr 48, mur., 4 ćw. XIX w.
240. DOM nr 52, mur., 1 ćw. XX w.
241. DOM nr 58, mur., 1 ćw. XX w.

ul. Wojska Polskiego

242. HOTEL, ob. kamienica nr 2, mur. 4 ćw. XIX w.
243. KAMIENICA nr 3, mur., 1 ćw. XX w.
244. KAMIENICA nr 4, mur., pocz. XX w.
245. KAMIENICA nr 5, mur., pocz. XX w.
246. KAMIENICA nr 6, mur., 4 ćw. XIX w.

247. KAMIENICA nr 7, mur., 4 ćw. XIX w.
248. KAMIENICA nr 8, mur., 4 ćw. XIX w.
249. DOM nr 10, mur., 1-2 ćw. XX w.
250. DOM nr 11, mur., 1 ćw. XX w.
251. DOM nr 13, mur., 4 ćw. XX w.
252. DOM nr 14, mur., 1 ćw. XX w.
253. DOM nr 15, mur., 1 ćw. XX w.
254. DOM nr 21, mur., 1930 r.

ul. Zduny

255. DOM nr 2, mur., pocz. XX w.
256. DOM nr 5, mur., l. 30-te XX w.
257. DOM nr 9, mur., 1-2 ćw. XX w.

WYRZYSK SKARBOWY

258. DOM nr 14, mur., k. XIX w.
259. DOM nr 15, mur., k. XIX w.
260. DOM nr 32, mur./drewn., 1 ćw. XX w.

ŻELAZNO

261. KAPLICA PRZEDPOGRZEBOWA, ob. zakrystia kościoła parafialnego p.w. Przenajdroższej Krwi Pana Naszego Jezusa Chrystusa, mur., 1907 r.
262. ZESPÓŁ FOLWARCZNY:
 - stajnia, mur., 1869 r.
 - obora, mur., 1930 r.
 - dom nr 3, mur., XIX/XX w.
 - dom nr 4, mur., XIX/XX w.
 - dom nr 12, mur., XIX/XX w.
 - dom nr 13, mur., XIX/XX w.

ŻUŁAWKA

263. SZKOŁA, ob. dom nr 28 z budynkiem gospodarczym, mur., l. 30 – te XX w.
264. DOM nr 2, mur./rygl., poł. XIX w.
265. DOM nr 4, mur./rygl., ok. 1876 r.
266. DOM nr 5, mur./rygl., 2 poł. XIX w.
267. DOM nr 12, mur./rygl., ok. 1848 r.
268. DOM nr 14, mur./rygl., ok. 1850 r.
269. DOM nr 15 z budynkiem inwentarskim, mur./rygl., k. XIX w.
270. DOM nr 23, drewn., poł. XIX w.
271. DOM nr 32, drewn., 1 poł. XIX w.
272. DOM nr 34, drewn., 1 poł. XIX w.

- 273. DOM nr 37, mur./rygl., 4 ćw. XIX w.
- 274. DOM nr 38, drewn., 1 poł. XIX w.
- 275. DOM nr 42, mur./rygl., pocz. XX w.
- 276. DOM nr 43, drewn., 2 poł. XIX w.
- 277. CMENTARZ EWANGELICKI, nieczynny, poł. XIX w.
- 278. CMENTARZ EWANGELICKI, nieczynny, pocz. XIX w.

4.3. Zabytki ruchome

Zabytki ruchome znajdujące się na terenie gminy Wyrzysk stanowią w większości wystrój i wyposażenie kościołów. Są to obiekty powstałe na przestrzeni XVIII – XX w. utrzymane głównie w stylistyce barokowej oraz historyzującej, w tym neobarokowej i neogotyckiej oraz eklektycznej.

Wykaz zabytków ruchomych wpisanych do rejestru zabytków:

- 1) **Bagdad, elementy wyposażenia dworu** - wpisane do rejestru zabytków pod numer 595 - 597 decyzją z dnia 25.02.1981 r.

Do wyposażenia dworu należą obiekty z przełomu XIX i XX w. - żeliwne schody kręcone oraz dwa piece kaflowe.

- 2) **Glesno, zespół wyposażenia kościoła parafialnego p.w. św. Jadwigi** - wpisany do rejestru zabytków pod numerem 365/Wlkp/B z dnia 16.09.2014 r.

W skład ww. wyposażenia wchodzi obiekty przeniesione z poprzedniego kościoła oraz obiekty pochodzące z czasów budowy obecnego, a także wykonane ok. poł. XX w. przez lokalnych rzeźbiarzy Antoniego Gładycha i Jana Topora, m. in.: neobarokowy ołtarz główny ozdobiony XVIII - wiecznymi rzeźbami, dwa ołtarze boczne, powojenne – jeden utrzymany w stylistyce historyzującej, drugi reprezentujący sztukę współczesną, neobarokowa ambona, barokowo-klasycystyczna chrzcielnica w kształcie czary dźwiganej przez klęczącego anioła, konfesjonał oraz komplet ławek. Na szczególną uwagę zasługuje również datowany na XII w. granitowy kamień z rytą postacią ludzką umieszczony na terenie przykościelnym.

- 3) **Gromadno, zespół wyposażenia kościoła parafialnego p.w. św. Jakuba Większego** - wpisany do rejestru zabytków pod numerem 426/Wlkp/B decyzją z dnia 21.12.2015 r.

Ww. wyposażenie obejmuje obiekty przeniesione z poprzedniej świątyni oraz obiekty pochodzące z czasów budowy obecnej m. in.: neobarokowy ołtarz główny ozdobiony XVIII – wiecznymi rzeźbami, trzy barokowe ołtarze boczne i chrzcielnicę w kształcie czary podtrzymywanej przez anioła, neobarokową ambonę i prospekt organowy, dwa feretrony, a także duży zespół rzeźb barokowych. Do wyposażenia należy również granitowa kropielnica datowana na XIII – XV w. znajdująca się na terenie przykościelnym.

- 4) **Kosztowo, zespół wyposażenia kościoła parafialnego p.w. św. Anny** – wpisany do rejestru zabytków pod numerem 174/Wlkp/B decyzją z dnia 28.11.1979 r. oraz 08.02.2010 r.

W skład przedmiotowego wyposażenia wchodzi obiekty barokowe: ołtarz główny, ambona, chrzcielnica z półtorametrową figurą św. Jana Chrzciciela stanowiącą jej rzeźbiarską oprawę, obraz św. Izydora i dwa krucyfiksy, poza tym elementy powstałe w XIX i XX w. – organy wykonane w zakładzie Józefa Gryszkiewicza w Poznaniu, zespół płaskorzeźb przedstawiających Drogę Krzyżową oraz malowidła ściennie „Chrystus Król” i „Ukrzyżowanie” utrzymane w stylistyce neogotyckiej.

- 5) **Wyrzysk, zespół wyposażenia kościoła parafialnego p.w. św. Marcina Bpa** – wpisany do rejestru zabytków pod numerem 172/Wlkp/B decyzją z dnia 29.11.1979 r. oraz 01.02.2010 r.

Do wyposażenia należy barokowy ołtarz pochodzący z poprzedniego kościoła, dwa neobarokowe ołtarze boczne z obrazami, neogotycka chrzcielnica, zespół płaskorzeźb Drogi Krzyżowej oraz obiekty rzemiosła artystycznego. Na uwagę zasługują portrety XVIII-wiecznych właścicieli Wyrzyska: Mikołaja Rydzyńskiego i Zofii z Grudzińskich Rydzyńskiej.

Wykaz zabytków ruchomych ujętych w wojewódzkiej ewidencji zabytków:

- Falmierowo, pałac ob. Dom Pomocy Społecznej – witraż figuralny przedstawiający św. Huberta oraz dwa witraże z herbami, wykonane ok. 1927 r. w pracowni Ferdynanda Müllera w Quedlinburgu.
- Wyrzysk, Sąd – obiekty z początku XX w.: dwa piece kaflowe oraz ornamentalne oszklenie witrażowe w otworach okiennych sali rozpraw, klatki schodowej oraz w nadświetlu wejścia głównego.

4.4. Zabytki archeologiczne

Dziedzictwo archeologiczne jest częścią dziedzictwa kulturowego i stanowi bogate źródło wiedzy na temat przeszłości człowieka. To obszerny i zróżnicowany zbiór materialnych śladów działalności człowieka, zarejestrowanych na powierzchni ziemi w postaci ruchomych lub nieruchomych zabytków archeologicznych. Jest to przede wszystkim zasób nieodnawialny, którego zachowanie w stanie niezmiennym powinno leżeć w interesie społecznym.

W ustawie z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zawarta jest definicja zabytku, według której jest to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły będące świadectwem minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną przez nie wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Wśród zabytków nieruchomych oraz ruchomych wyżej cytowana ustawa

przewidziała podział na zabytki archeologiczne. Zgodnie z art. 3 ust. 4 ustawy zabytek archeologiczny został zdefiniowany natomiast jako *zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem*.

Wobec powyższego zabytkiem archeologicznym będzie każdy ślad działalności człowieka znajdujący się na powierzchni ziemi, pod ziemią, pod wodą oraz przedmiot ruchomy, którego zachowanie leżeć będzie w interesie społecznym, ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Rozwinięciem definicji zabytku z art. 3 ustawy jest art. 6, w którym nastąpił dodatkowy podział na zabytki archeologiczne, podlegające „w szczególności” ochronie prawnej. Są to *pozostałości terenowe pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyska, kurhany oraz relikty działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej*. Zastosowanie sformułowanie „w szczególności” oznacza, że ochronie prawnej podlegają nie tylko zabytki archeologiczne wskazane w tym przepisie. Ochronie konserwatorskiej podlegają zatem stanowiska archeologiczne tj. zwarte przestrzenie obszarów, w obrębie których występują zabytki nieruchome oraz ruchome wraz z otaczającym je kontekstem czyli warstwami ziemi, które powstały na stanowisku w trakcie jego funkcjonowania w przeszłości oraz ruchome zabytki archeologiczne określane jako przedmioty i ruchome relikty związane działalnością człowieka, które są częścią nieruchomego zabytku archeologicznego obecnie lub były nim w przeszłości.

Zabytki archeologiczne nie mogą ulegać kategoryzowaniu na te, które uważane są jako ważne, mniej ważne czy też bezwartościowe. Trzeba pamiętać, że wszystkie zabytki archeologiczne, bez względu na stan zachowania podlegają ochronie, a właściwe zarządzanie dziedzictwem archeologicznym sprzyja jego utrzymaniu we właściwym stanie.

Gmina Wyrzysk została przebadana metodą powierzchniową w ramach programu badawczo-konserwatorskiego Archeologiczne Zdjęcie Polski (AZP) w latach 80. i 90. XX w. Jednakże od tego czasu proces destrukcji stanowisk archeologicznych wynikający przeważnie z działalności gospodarczej człowieka znacznie się spotęgował, dlatego konieczne było zweryfikowanie dotychczasowej wiedzy o zabytkach archeologicznych z terenu gminy i przeprowadzenie badań weryfikacyjnych AZP w ramach badań osadniczych. Podstawowa baza danych o stanowiskach archeologicznych z tego obszaru składa się głównie ze stanowisk odkrytych podczas wspomnianych badań powierzchniowych, ale też badań wykopaliskowych, ratowniczych czy też ze znalezisk przypadkowych oraz stanowisk znanych z kwerendy archiwalnej. W ostatnim czasie do zasobu dziedzictwa archeologicznego dochodzą dane o stanowiskach archeologicznych odkrywanych podczas analizy zdjęć lotniczych oraz wyników badań geofizycznych, ale także analizy danych z lotniczego skanowania laserowego (LiDAR). Dzięki najnowszej technologii odkryto nowe stanowiska archeologiczne o własnej formie terenowej, głównie na terenach uprawianych rolniczo oraz na terenach leśnych, które uzupełniają wiedzę na temat osadnictwa w tym rejonie.

4.4.1. Wykaz stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków

Zgodnie z art. 7 pkt 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami podstawową formą ochrony jest wpis do rejestru zabytków. Na terenie gminy Wyrzysk występuje 6 stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków.

stanowisko	obszar AZP	obiekt	nr rejestru
Bąkowo, stan. 1	37-31/1	cmentarzysko kurhanowe z wczesnego średniowiecza	nr rejestru A-799 z dnia 31.03.1998 r. nr rej. woj. wielkopolskiego: 228/Wlkp/C
Glesno, stan. 1	36-31/62	grodzisko wczesnośredniowieczne	nr rejestru 83/C z dnia 19.06.1968 r. nr rej. woj. wielkopolskiego: 229/Wlkp/C
Gromadno, stan. 1	35-30/100	grodzisko wczesnośredniowieczne	nr rejestru 64/C z dnia 16.12.1967 r. nr rej. woj. wielkopolskiego: 230/Wlkp/C
Osiek nad Notecią, stan. 1	37-31/79	cmentarzysko kultury wschodniopomorskiej	Nr rejestru 139/C z dnia 15.03.1973 r. nr rej. woj. wielkopolskiego: 231/Wlkp/C
Wyrzysk, stan. 2	37-31/27	grodzisko wczesnośredniowieczne i późnośredniowieczne	nr rejestru 63/C z dnia 16.12.1997 r. nr rej. woj. wielkopolskiego: 232/Wlkp/C
Żuławka Mała, stan. 1	37-31/80	pozostałości drewnianych konstrukcji z ośmiu faz osadniczych od neolitu po epokę brązu	nr rejestru A-770 z dnia 30.11.1995 r. nr rej. woj. wielkopolskiego: 227/Wlkp/C

* źródło: dane pochodzą z archiwum Delegatury w Pile Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Poznaniu

W przypadku stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków istnieje zakaz prowadzenia wszelkich robót budowlanych oraz przemysłowych na ich terenie, a prace porządkowe prowadzone w ich obrębie wymagają uzgodnienia z Wielkopolskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

4.4.2. Wykaz stanowisk o własnej formie krajobrazowej

Na terenie gminy Wyrzysk zarejestrowano liczne stanowiska archeologiczne posiadające własną formę krajobrazową. Są to m.in.:

stanowisko	obszar AZP	obiekt
Bąkowo, stan. 1	37-31/1	cmentarzysko kurhanowe z wczesnego średniowiecza
Glesno, stan. 1	36-31/62	grodzisko wczesnośredniowieczne
Gromadno, stan. 1	35-30/100	grodzisko wczesnośredniowieczne
Osiek nad Notecią, stan. 1	37-31/79	cmentarzysko kultury wschodniopomorskiej
Wyrzysk, stan. 2	37-31/27	grodzisko wczesnośredniowieczne i późnośredniowieczne
Żuławka Mała, stan. 1	37-31/80	pozostałości drewnianych konstrukcji z ośmiu faz osadniczych od neolitu po epokę brązu

4.4.3. Wykaz stanowisk archeologicznych ujętych w gminnej ewidencji zabytków archeologicznych łącznie z ich funkcją oraz krótką analizą chronologiczną

Wiedzę o stanowiskach archeologicznych na obszarze gminy Wyrzysk pozyskujemy głównie dzięki wynikom badań powierzchniowych prowadzonych w ramach ogólnopolskiego programu badawczo-konserwatorskiego Archeologiczne Zdjęcie Polski (AZP). Na powierzchni pól uprawnych, na łąkach, odnowieniach leśnych rejestrowane są ruchome i nieruchome zabytki archeologiczne. Dla każdego stanowiska zakładana jest karta ewidencyjna – Karta Ewidencyjna Zabytku Archeologicznego Lądowego (zw. KEZAL) oraz Karta Ewidencyjna Podwodnego Stanowiska Archeologicznego. Dotychczasowy zbiór informacji zawarty w dokumentacji AZP, jak również z powtórnego przejścia AZP w ramach badań osadniczych jest ciągle uzupełniany w procesie archeologicznego rozpoznania terenu. Należy mieć jednak na uwadze, że prowadzone obecnie przez wojewódzkie urzędy ochrony zabytków dokumentacje archeologiczne są cennym źródłem najbardziej aktualnej wiedzy o stanowiskach archeologicznych.

Obszar gminy Wyrzysk był od zawsze atrakcyjny dla osadnictwa w pradziejach i we wczesnym średniowieczu. Osadnictwo skoncentrowane było głównie na stokach i krawędziach terenu w obrębie doliny zalewowej rzeki Łobżonki i jej dopływów oraz w rejonie mniejszych cieków w okolicy miejscowości Auguścin oraz w miejscowości Glesno. Stanowiska archeologiczne występują wzdłuż brzegów Jezior: Gleśnieńskiego, Młotkowieckiego i Falmierowskiego oraz ich dopływów. Wyraźne skupisko pozostałości po dawnym osadnictwie odnotowuje się również w okolicy Rzęszkowa, wokół występujących tam cieków wodnych i podmokłych łąk. Miejscem intensywnego osadnictwa we wczesnym średniowieczu był natomiast rejon Osieka nad Notecią i Wyrzyska. Nasilenie stanowisk odnotowuje się po obydwu brzegach rzeki Lubczy. Znaczny rozwój osadnictwa z tego okresu ma związek z powstaniem w VII - IX w. ośrodków grodowych w paśmie jezior i wódłach rzeki Łobżonki i Lubczy (grodziska w Wyrzysku tzw. „Czubatka”, Gleśnie czy też Gromadnie).

Najstarsze ślady pobytu człowieka na ziemi wyrzyskiej datujemy na schyłkowy okres paleolitu i mezolitu. Z okresem tym związane są takie stanowiska archeologiczne jak Żuławka, stan. 13, ob. AZP 38-31/31, Żuławka Mała, stan. 1, 3, ob. AZP 37-31/80, 82. Stanowiska te zostały przebadane podczas badań wykopaliskowych w latach 1996, 1998, 1999 prowadzonych przez Instytut Prahistorii UAM w Poznaniu pod kierunkiem mgra Piotra Dmochowskiego, które przyniosły bogaty materiał krzemienny. Prowadzone przez dra Jarosława Rolę z Muzeum Okręgowego w Pile w roku 1995 r. badania sondażowe na stanowisku Żuławka Mała, stan. 3, ob. AZP 37-31/82 pozwoliły natomiast odkryć pod powierzchnią ziemi warstwy kulturowe kultury ceramiki wstęgowej rytej, warstwy kulturowe zawierające materiały mezolityczne i schyłkowo-paleolityczne. Pozostałości osad i obozowisk od epoki mezolitu do końca epoki brązu udokumentowały również badania dra J. Roli na stanowisku Żuławka, stan. 1, ob. AZP 37-31/80.

Wraz z postępującą zmianą klimatu i szaty roślinnej, zaczęły napływać pierwsze grupy łowców reniferów prowadzących traperski tryb życia, gdzie głównym zajęciem ludności było polowanie na zwierzęta, uzupełnione zbieraniem roślin. Grupy myśliwych i zbieraczy zamieszkiwały wówczas obozowiska w pobliżu rewirów łowieckich, wykorzystując surowiec krzemienny do wykonywania narzędzi. Rozwój trwalszych form osadnictwa przypadł dopiero na okres neolitu i wczesną epokę brązu. Zasadniczy zwrot w zasiedleniu dorzecza dolnej Noteci nastąpił w IV i III tysiącleciu p.n.e. z chwilą upowszechnienia się w Europie ludności kultury pucharów lejkowatych, dostosowującej swoje techniki uprawy roli także do gleb lekkich. W dorzeczu Dolnej Noteci osadnictwo ludności kultury pucharów lejkowatych jest bogato udokumentowane i obejmuje zasadniczo cały jej obszar. Pradolina Noteci, stanowiąca jedną z najwyraźniejszych form geomorfologicznych, sprzyjała przemieszczaniu się ludności pradziejowej. Z epoki neolitu pochodzi kilkadziesiąt stanowisk archeologicznych rozpoznanych między innymi w Żuławce Małej, Osieku nad Notecią, Rzęszkowie, Wyrzysku, Falmierowie, Bąkowie, Klawku, Gleśnie, i Kościerzynie Wielkim. Pierwsi rolnicy zajmowali się uprawą gleb i hodowlą zwierząt. Należy podkreślić, że na stanowiskach w Żuławce, zauważa się ciągłość zasiedlenia od neolitu aż do wczesnej epoki brązu.

Intensywniejsze osadnictwo na omawianym obszarze związane było z ludnością kultury łużyckiej, której rozwój przypada na okres II tysiąclecie p.n.e., zaliczanej do kręgu kultur pól popielnicowych. Dotąd na omawianym terenie odkryto ponad 100 stanowisk z tego okresu. Wielkopolskę pokrywała w tym czasie gęsta sieć osadnicza tej kultury. Jej najbardziej charakterystyczną cechą był ciepłopalny obrządek pogrzebowy. Na przełomie epoki brązu i żelaza w pradolinie Noteci pojawia się nowa jednostka kulturowa - kultura pomorska przemieszczająca się z Pomorza do Wielkopolski. Biorąc pod uwagę fakt, że rzeka Noteć płynęła w szerokiej, zabagnionej dolinie i stanowiła naturalną granicę między Pomorzem i Wielkopolską, a mimo to docierała tu ludność z Kujaw i Wielkopolski, należy przyjąć, że grupy ludności musiały znać jakieś przeprawy. W świetle wyników badań w Żuławce, jedna z nich przebiegała na stanowisku 1 w Żuławce. Odkryte podczas badań konstrukcje drewniane to pozostałości grobli, która prowadziła przez zalane tereny Noteci do jej brzegów. Ślady pobytu ludności kultury pomorskiej odnajdujemy natomiast w Dębówku Nowym, Osieku-Praczu oraz Masłowie. Najstarszym i najbardziej znanym jest cmentarzysko w Osieku

nad Notecią (Osiek-Pracz), stan. 1, ob. AZP 37-31/79, które przebadane zostało przez W. Kuczkowskiego z Muzeum Okręgowego o Bydgoszczy. Z pobytem ludności kultury pomorskiej związane są również liczne stanowiska w Kościerzynie Wielkim, Masłowie, Falmierowie, Gromadnie, Młotkówku, Wyrzysku, Rudzie, Gleśnie i Osieku. Ludność kultury pomorskiej zamieszkiwała Krajnę długo, do czasu, gdy teren ten objęty został wpływami kulturowymi związanymi z okresem przedrzymskim i wpływów rzymskich (ok. 200 p.n.e. – 400 n.e.). Z tego czasu odnotowano na ziemi wyrzyskiej 72 stanowiska archeologiczne. Na Pomorzu wschodnim uformowała się wówczas tzw. kultura wielbarska, która w końcu I w. n.e. objęła tereny całego Pomorza i część Wielkopolski.

Znaczny rozwój osadnictwa na omawianym terenie dokonał się we wczesnym średniowieczu, co ma zapewne związek z powstaniem w VII - IX w. ośrodków grodowych w paśmie jezior i widłach rzeki Łobżonki i Lubczy. Grodzisko w Gromadnie położone jest na długim półwyspie jeziora Falmierowskiego. Podobnie na półwyspie jeziornym położony był gród w Gleśnie, umocniony fosą od strony lądu. W X w. założono gród w Wyrzysku. Rozwój osadnictwa grodowego wpłynął na przemiany osadnictwa otwartego. Był podstawą do kształtowania się wczesnopiastowskich struktur osadniczych.

W późnym średniowieczu na ziemi wyrzyskiej funkcjonowało z pewnością już dwanaście wsi. Największym znaczeniem cieszył się jednak Wyrzysk. W źródłach pisanych pojawia się po raz pierwszy w 1326 r. w tzw. Kodeksie wielkopolskim.

Nakreślony wyżej obraz zasiedlenia przedmiotowego obszaru nie uległ większym zmianom w początkach okresu nowożytnego. W XVI-XVII wieku funkcjonowały tutaj wsie, które powstały w średniowieczu wyznaczające w ten sposób ich najstarszą metrykę. Aż do schyłku XVII stulecia znaczna część omawianego terenu pozostawała niezasiedlona. Sytuacja zaczęła się zmieniać w XVIII w., na skutek kolonizacji ołęderskiej.

Obecny układ poszczególnych miejscowości na przestrzeni dziejów uległ zmianie. Miasta i wsie rozbudowały się zachowując jednak swoją zabytkową tkankę. Na podstawie zapisów miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego próbuje się chronić warstwy kulturowe poszczególnych układów ruralistycznych i urbanistycznych, w taki sposób aby przetrwały dla potomnych.

WYKAZ STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH UJĘTYCH W GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTKÓW ARCHEOLOGICZNYCH GMINY WYRZYSK

STANOWISKA ARCHEOLOGICZNE WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW:

1. BĄKOWO, stan. 1, ob. AZP 37-31/1
2. GLESNO, stan. 1, ob. AZP 36-31/62
3. GROMADNO, stan. 1, ob. AZP 35-30/100
4. OSIEK NAD NOTECIĄ, stan. 1, ob. AZP 37-31/79
5. ŻUŁAWKA MAŁA, stan. 1, ob. AZP 37-31/80
6. WYRZYSK, stan. 2, ob. AZP 37-31/27

ŚREDNIOWIECZNE I NOWOŻYTNE NAWARSTWIENIA KULTUROWE OBJĘTE OCHRONĄ NA PODSTAWIE ZAPISÓW W MIEJSCOWYCH PLANACH ZAGOSPODAROWANIA TERENU:

1. OSIEK NAD NOTECią, ob. AZP 37-31/ 123, 124, 125, 126
2. WYRZYSK, ob. AZP 36-31, 37-31/27

ZESPOŁY STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH:

Zespół stanowisk archeologicznych nr 1

KOŚCIERZYN WIELKI, ob. AZP 35-31/73, 74, 75, 76, 77

MASŁOWO, ob. AZP 35-31/70, 71, 72

Zespół stanowisk archeologicznych nr 2

KOŚCIERZYN WIELKI, ob. AZP 35-31/78, 79, 80, 81, 82, 83, 84

MASŁOWO, ob. AZP 35-31/67, 68, 69

Zespół stanowisk archeologicznych nr 3

MASŁOWO, ob. AZP 35-31/67, 68, 69

Zespół stanowisk archeologicznych nr 4

MASŁOWO, ob. AZP 35-31/65, 66

Zespół stanowisk archeologicznych nr 5

KOŚCIERZYN WIELKI, ob. AZP 35-30/93, 94, 95, 146, 152, 158

Zespół stanowisk archeologicznych nr 6

GROMADNO, ob. AZP 35-30/101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109

Zespół stanowisk archeologicznych nr 7

GROMADNO, ob. AZP 35-30/110, 111, 112, 113, 114, 115

Zespół stanowisk archeologicznych nr 8

GROMADNO, ob. AZP 35-30/116, 117, 118

Zespół stanowisk archeologicznych nr 9

FALMIEROWO, ob. AZP 35-30/96, 97, 98, 99, 162

FALMIEROWO, ob. AZP 36-30/52

Zespół stanowisk archeologicznych nr 10

FALMIEROWO, ob. AZP 36-30/53, 54, 165, 166 181

Zespół stanowisk archeologicznych nr 11

FALMIEROWO, ob. AZP 36-30/ 55, 197

FALMIEROWO, ob. AZP 36-31/1

Zespół stanowisk archeologicznych nr 12

FALMIEROWO, ob. AZP 36-30/ 198

Zespół stanowisk archeologicznych nr 13

FALMIEROWO, ob. AZP 36-30/ 56, 163, 164

Zespół stanowisk archeologicznych nr 14

FALMIEROWO, ob. AZP 36-30/48, 49, 176, 178

Zespół stanowisk archeologicznych nr 15

FALMIEROWO, ob. AZP 36-31/ 2, 148, 149, 150

Zespół stanowisk archeologicznych nr 16

FALMIEROWO, ob. AZP 36-30/57, 58

Zespół stanowisk archeologicznych nr 17

GROMADNO, ob. AZP 36-30/46

FALMIEROWO, ob. AZP 36-30/ 50, 51, 177

Zespół stanowisk archeologicznych nr 18

FALMIEROWO, ob. AZP 36-31/ 11, 12, 13, 14

KOŚCIERZYN WIELKI, ob. AZP 36-31/ 15, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 145, 146, 147

Zespół stanowisk archeologicznych nr 19

KOŚCIERZYN WIELKI, ob. AZP 36-31/ 31, 32, 33, 34, 35

Zespół stanowisk archeologicznych nr 20

GLESNO, ob. AZP 36-31/ 82

Zespół stanowisk archeologicznych nr 21

GLESNO, ob. AZP 36-31/ 90, 92, 93, 155

Zespół stanowisk archeologicznych nr 22

FALMIEROWO, ob. AZP 36-31/ 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10

KLAWEK, ob. AZP 36-31/ 114, 115, 116, 117

Zespół stanowisk archeologicznych nr 23

MŁOTKÓWKO, ob. AZP 36-30/ 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 182

Zespół stanowisk archeologicznych nr 24

MŁOTKÓWKO, ob. AZP 36-30/ 43, 47, 183

Zespół stanowisk archeologicznych nr 25

MŁOTKÓWKO, ob. AZP 36-30/ 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33

Zespół stanowisk archeologicznych nr 26

DOBRZYNIĘWO, ob. AZP 36-30/ 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 70, 71, 72, 167, 175, 176

Zespół stanowisk archeologicznych nr 27

DOBRZYNIĘWO, ob. AZP 36-30/ 67, 68, 202

Zespół stanowisk archeologicznych nr 28

DOBRZYNIĘWO, ob. AZP 36-30/ 179, 200

Zespół stanowisk archeologicznych nr 29

DOBRZYNIĘWO, ob. AZP 36-30/ 73, 204

Zespół stanowisk archeologicznych nr 30

WYRZYSK SKARBOWY, ob. AZP 36-31/118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131

Zespół stanowisk archeologicznych nr 31

WYRZYSK SKARBOWY, ob. AZP 36-31/99, 100, 144, 143

Zespół stanowisk archeologicznych nr 32

RUDA, ob. AZP 36-31/140, 141, 142

Zespół stanowisk archeologicznych nr 33

GLESNO, ob. AZP 36-31/94

WYRZYSK SKARBOWY, ob. AZP 36-31/101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 151, 152

Zespół stanowisk archeologicznych nr 34

KOŚCIERZYN WIELKI, ob. AZP 36-31/36

GLESNO, ob. AZP 36-31/ 78, 79, 80, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89

Zespół stanowisk archeologicznych nr 35

GLESNO, ob. AZP 36-31/ 91, 95, 153, 156

Zespół stanowisk archeologicznych nr 36

GLESNO, ob. AZP 36-31/ 66, 67, 68, 69, 164

Zespół stanowisk archeologicznych nr 37

GLESNO, ob. AZP 36-31/ 62, 63, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 134, 135, 157

Zespół stanowisk archeologicznych nr 38

GLESNO, ob. AZP 36-31/ 64, 65

Zespół stanowisk archeologicznych nr 39

BAGDAD, ob. AZP 36-31/ 161, 162

Zespół stanowisk archeologicznych nr 40

BAGDAD, ob. AZP 36-31/ 59, 60, 61, 63, 163

Zespół stanowisk archeologicznych nr 41

AUGUŚCIN, ob. AZP 36-31/ 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 137, 138, 139, 157, 158, 165, 166, 167

Zespół stanowisk archeologicznych nr 42

KOSZTOWO, ob. AZP 36-30/ 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 185

Zespół stanowisk archeologicznych nr 43

KOSZTOWO, ob. AZP 36-30/ 74, 75, 76, 83, 84, 85, 91, 92, 93, 203

Zespół stanowisk archeologicznych nr 44

KOSZTOWO, ob. AZP 36-30/ 86, 87, 88, 89, 90, 162, 163, 164, 169, 170

RZĘSZKOWO, ob., AZP 37-30/ 72, 73, 74, 75, 76, 83, 84, 85, 86, 87, 95, 159, 160, 161

Zespół stanowisk archeologicznych nr 45
KOSZTOWO, ob., AZP 36-30/ 77, 80, 180, 201

Zespół stanowisk archeologicznych nr 46
KOSZTOWO, ob., AZP 36-30/ 94, 205, 206

Zespół stanowisk archeologicznych nr 47
RZĘSZKOWO, ob., AZP 37-30/ 116, 120

Zespół stanowisk archeologicznych nr 48
KOSZTOWO, ob. AZP 36-30/81, 82, 184
POLANOWO, ob. AZP 36-30/ 78, 79
POLANOWO, ob. AZP 37-30/ 130, 131, 157
POLANOWO, ob. AZP 37-31/ 39, 40, 70, 71, 72
RZĘSZKOWO, ob. AZP 37-30/ 135, 136, 158

Zespół stanowisk archeologicznych nr 49
RZĘSZKOWO, ob., AZP 37-30/ 98, 99, 100

Zespół stanowisk archeologicznych nr 50
RZĘSZKOWO, ob., AZP 37-30/ 90, 101, 102

Zespół stanowisk archeologicznych nr 51
RZĘSZKOWO, ob., AZP 37-30/ 108, 109

Zespół stanowisk archeologicznych nr 52
RZĘSZKOWO, ob., AZP 37-30/ 115, 119

Zespół stanowisk archeologicznych nr 53
POLANOWO, ob. AZP 37-30/ 117

Zespół stanowisk archeologicznych nr 54
KOMOROWO ob. AZP 37-30/121, 128, 137, 171, 172

Zespół stanowisk archeologicznych nr 55
BAKOWO ob. AZP 37-30/132, 169, 170

Zespół stanowisk archeologicznych nr 56
POLANOWO, ob. AZP 37-31/32, 33, 34, 35, 37, 38, 105, 106

Zespół stanowisk archeologicznych nr 57
BAKOWO, ob. AZP 37-31/1, 2, 3, 130, 131, 135, 136, 137, 138

Zespół stanowisk archeologicznych nr 58
KAROLEWO, ob. AZP 37-31/11

Zespół stanowisk archeologicznych nr 59
KAROLEWO, ob., AZP 37-31/23, 28

Zespół stanowisk archeologicznych nr 60
OSIEK, ob. AZP 37-31/30, 31, 130

Zespół stanowisk archeologicznych nr 61

OSIEK, ob. AZP 37-31/22

Zespół stanowisk archeologicznych nr 62

OSIEK, ob. AZP 37-31/7, 8, 9, 10, 85, 87, 98, 103, 104, 127, 128, 129

Zespół stanowisk archeologicznych nr 63

BAKOWO, ob. AZP 37-31/5

OSIEK, ob. AZP 37-31/ 6, 12, 150

Zespół stanowisk archeologicznych nr 64

KAROLEWO, ob. AZP 37-31/ 12

OSIEK, ob. AZP 37-31/ 14, 15, 17, 18, 20, 21, 41, 79, 102, 110, 111, 112, 114, 117, 118, 119, 120, 132, 133

Zespół stanowisk archeologicznych nr 65

OSIEK, ob. AZP 37-31/ 75, 76, 77, 78, 88, 92, 93, 95, 96, 101, 113

Zespół stanowisk archeologicznych nr 66

OSIEK, ob. AZP 37-31/ 85, 91, 107, 108, 109

ŻUŁAWKA MAŁA, ob. AZP 37-31/ 80, 81, 82, 83, 90, 99, 100

Zespół stanowisk archeologicznych nr 67

DĄBKI, ob. AZP 37-31/ 47, 48, 49

KONSTANTYNOWO, ob. AZP 37-31/ 44, 45

Zespół stanowisk archeologicznych nr 68

DĄBKI, ob. AZP 37-31/51, 52, 145, 146, 147, 148

KONSTANTYNOWO, ob. AZP 37-31/ 42, 43

Zespół stanowisk archeologicznych nr 69

DĄBKI, ob. AZP 37-31/ 53, 62, 74, 149

OSIEK, ob. AZP 37-31/ 54, 55

Zespół stanowisk archeologicznych nr 70

OSIEK, ob. AZP 37-31/ 58, 59, 60, 61, 87, 94

Zespół stanowisk archeologicznych nr 71

DĄBKI, ob. AZP 37-31/ 50, 144

Zespół stanowisk archeologicznych nr 72

OSIEK, ob. AZP 37-31/ 86, 89

Zespół stanowisk archeologicznych nr 73

DĄBKI, ob. AZP 37-31/ 56, 57

Zespół stanowisk archeologicznych nr 74

ŻELAZNO, ob. AZP 37-32/ 4, 5, 6, 7

Zespół stanowisk archeologicznych nr 75

WYRZYSK, ob. AZP 36-31/ 108, 109, 110, 111, 112

Zespół stanowisk archeologicznych nr 76
WYRZYSK, ob. AZP 37-31/24, 25, 26, 29

4.5. ZABYTKI W ZBIORACH MUZEALNYCH

Na terenie gminy Wyrzysk zlokalizowane jest Muzeum Kultury Ludowej w Osieku nad Notecią, stanowiące oddział Muzeum Okręgowego im. Stanisława Staszica w Pile. Muzeum to obejmuje swoją działalnością północną część Wielkopolski, gromadzi muzealia i obiekty architektury wiejskiej z Krajny, Pałuk i Puszczy Noteckiej. W skansenie znajdują się budowle murowane oraz drewniane o konstrukcji ryglowej, zrębowej i sumikowo-łatkowej. Prezentowane są tu obiekty architektoniczne, chałupy i zabudowania gospodarcze powstałe od XVIII w. do lat 30. XX w. Chałupy pochodzą z Marylina, Głubczyna, Przysieczna, Dźwierszna Wielkiego, Czajcza, Dzierżążna Wielkiego, Lipki, Kaładka, Przytarni, Boruszyna, Kruszek, Kościerzyna Wielkiego i Świętej. Oprócz chałup w muzeum znajduje się remiza strażacka z Błękwiu z pocz. XX w., wiatraki z II poł. XIX w.: „koźlak” z Chojny, „paltrak” z Żelic i „holender” z Gromadna, a także tartak z lat 30. XX w. z okolic Wyrzyska oraz rekonstrukcja XVIII-wiecznego kościoła z Lasek Wałeckich i XVII-wiecznej kuźni z Kamiennika, a także tzw. mała architektura – piece chlebowe, piwnica ziemna, kapliczki przydrożne, studnie i ule figuralne oraz ekspozycja archeologiczna.

Pierwsze budynki drewniane stanowiące przykład budownictwa wiejskiego przeniesiono do skansenu pod koniec lat 70. XX w. Do najcenniejszych obiektów należą domy podcieniowe z przełomu XVIII i XIX w. z Dźwierszna Wielkiego i Głubczyna. Na przełomie 2024/2025 r. zakończyły się prace związane z translokacją chałupy ze Świętej, gm. Złotów.

W skansenie prezentowane są domostwa chłopskie, pomieszczenia gospodarskie, szkoła wiejska, sklep i karczma, a także warsztaty rzemieślnicze kowala i szewca. Większość sprzętów wypełniających wnętrza pochodzi z przełomu XIX i XX w., niewielką część zbiorów stanowią również eksponaty z XVIII w. W pomieszczeniach gospodarskich eksponowane są narzędzia do uprawy roli i hodowli, zaś w remizie – wozy, sprzęt, hełmy i umundurowanie strażackie. W zbiorach skansenu znajdują się również narzędzia stolarskie, bednarskie, kołodziejские, rybołówstwa i włókiennicze. Wyposażenie wnętrz stanowią naczynia klepkowe i ceramiczne, żeliwne i mosiężne fabrycznej produkcji, tkaniny, meble, sprzęty domowe, oleodruki i litografie o tematyce religijnej. Do najcenniejszych mebli należą datowane winowe skrzynie krajeńskie (1824 r., 1839 r.), malowane skrzynie z 2 poł. XIX w., okuwane kufry z przełomu XIX i XX w., kuchenne „miśniki” z XIX w., kołtyski i zdobione łóżka z pocz. XX w., a także łada i regały ze sklepu wiejskiego z l. 30 – tych XX w.

5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY ZASOBÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO**5.1. Stan zachowania i obszary największego zagrożenia zabytków****5.1.1. Stan zachowania zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków**

ADRES	OBIEKT	STAN ZACHOWANIA
Auguścin	park dworski	3
Bagdad	dwór w zespole dworskim	4
Bagdad	park w zespole dworskim	3
Bąkowo	stopień wodny „Krostkowo nr 11” na rzece Noteć	3
Dąbki	pałac w zespole pałacowym	4
Dąbki	park w zespole pałacowym	3/4
Falmierowo	park dworski	3/4
Glesno	kościół parafialny p.w. św. Jadwigi	3/4
Glesno	kaplica grobowa Chłapowskich w zespole kościoła parafialnego p.w. św. Jadwigi	3
Glesno	cmentarz przykościelny w zespole kościoła parafialnego p.w. św. Jadwigi	4
Glesno	dwór w zespole dworskim	3/4
Glesno	park w zespole dworskim	3/4
Gromadno	kościół parafialny p.w. św. Jakuba Większego	4
Gromadno	brama – dzwonnica w zespole kościoła parafialnego p.w. św. Jakuba Większego	3
Kosztowo	park dworski	3/4
Kościerzyn Wielki	dwór w zespole dworskim „Hercowo”	4
Kościerzyn Wielki	park w zespole dworskim „Hercowo”	3/4
Rzęszkowo	pałac w zespole pałacowym	4
Rzęszkowo	park w zespole pałacowym	3/4
Wyryżysk	kościół parafialny p.w. św. Marcina Bpa	4

Wyrzysk	cmentarz przykościelny w zespole kościoła parafialnego p.w. św. Marcina	4
Wyrzysk	plebania z ogrodem w zespole kościoła parafialnego p.w. św. Marcina	4
Wyrzysk	bóżnica	4
	szlak kolejowy Wyrzyskiej Kolei Powiatowej na odcinku od przystanku NIEŻYCHOWO Zakłady Przemysłowe, gm. Białosłowie, do mostu na rzece Łobżonka koło przystanku POLINOWO, gm. Wyrzysk, włącznie ze szlakiem przebiegającym przez most	3

Stan zachowania zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru

LEGENDA:

1. bardzo zły
2. zły
3. dostateczny
4. dobry
5. bardzo dobry

▪ **Park dworski w Auguście.**

Dobra w Auguście przejęte w 1832 r. przez adiutanta ministra wojny króla Fryderyka Wilhelma III – Joba Friedricha Wilhelma von Witzlebena, stanowiły własność tej rodziny do 1945 r. Park o charakterze krajobrazowym, założony przy dworze w 2 połowie XIX w., znajduje się na skraju wsi przy drodze z Glesna do Liszkowa. Zachowany jest bez większych zmian w układzie przestrzennym, jednakże starodrzew uległ znacznemu pomniejszeniu. Pierwotnie obsadzony był głównie jesionami, klonami i lipami. Park wymaga prac pielęgnacyjnych i rewitalizacyjnych.

▪ **Zespół dworsko – parkowy w Bagdadzie.**

Dwór, zbudowany w 2 połowie XIX w., stanowi własność prywatną i od wielu lat jest remontowany przez obecnych właścicieli. W obiekcie wykonano prace remontowo-konserwatorskie obejmujące m.in. wymianę pokrycia dachowego na nowe z dachówki karpiówki odpowiadającej pierwotnemu pokryciu, wymianę stolarki okiennej na nową drewnianą, odzwierciedlającą historyczny wygląd, konserwację żeliwnych schodów wewnętrznych oraz prace remontowo – konserwatorskie przy elewacjach przywracające dawny wygląd dworu. Obiekt znajduje się w dobrym stanie technicznym.

Park o charakterze krajobrazowym został założony w 2 połowie XIX w. po południowej stronie dworu, na terenie równinnym, lekko nachylonym w kierunku południowo – zachodnim. Pierwotnie był ogrodzony, drzewa rosły pojedynczo, w skupinach i wzdłuż

granic. Zachowały się historyczne granice parku, jego układ przestrzenny i starodrzew. Zatarciu uległy ciągi spacerowe. Park jest na bieżąco pielęgnowany.

- **Stopień wodny „Krostkowo nr 11” na rzece Noteć** (zlokalizowany w gminie Wyrzysk na kilku działkach w obrębie Bąkowo oraz w gminie Szamocin).

Użytkowany zgodnie z pierwotnym przeznaczeniem, utrzymał kształt i zasadę działania nadane mu w trakcie budowy. Budynki – mieszkalny i gospodarczy posiadają pokrycie dachowe z eternitu wymagające wymiany. Obecnie planowane są prace remontowe przy obiekcie.

- **Zespół pałacowo – parkowy w Dąbkach.**

Pałac został wybudowany w 1872 r. przez Ignacego hr. Bnińskiego. Obiekt jest poprawnie użytkowany i znajduje się w dobrym stanie technicznym.

Park założono w 4 ćwierci XIX w., następnie przekształcono w latach 1920 – 1930. Ma charakter krajobrazowy. Jego elementami kompozycyjnymi są rozległe polany z soliterami i niewielkimi grupami drzew, aleje oraz osie widokowe wychodzące od pałacu. Zachowany jest układ przestrzenny ukształtowany w 1 połowie XX w. z osiami i ciągami kompozycyjnymi. Park jest na bieżąco pielęgnowany.

- **Park dworski w Falmierowie.**

Park powstał około połowy XIX w., usytuowany jest wzdłuż drogi Wyrzysk – Łobżenica. Zachowały się pierwotne granice założenia oraz ogólny zarys układu kompozycyjnego z rozległą polaną widokową oraz zwartym drzewostanem poprzecinany siecią alejek. W parku znajduje się dwór zbudowany w 1927 r., obecnie siedziba Domu Pomocy Społecznej. Park jest na bieżąco pielęgnowany.

- **Zespół kościoła parafialnego p.w. św. Jadwigi w Gleśnie.**

W skład zespołu wchodzi: kościół, cmentarz przykościelny oraz XIX - wieczna kaplica grobowa Chłapowskich. Ww. obiekty znajdują się ogólnie w dobrym stanie. Przy kaplicy przeprowadzono prace remontowe: położono nowe pokrycie dachowe z blachy na rąbek stojący oraz otynkowano elewacje.

- **Zespół dworsko - parkowy w Gleśnie.**

Dwór zaadaptowany został na potrzeby mieszkaniowe dla pracowników spółki, która jest jego właścicielem. We wnętrzu nie zachowało się zabytkowe wyposażenie. Piwnice są częściowo zawilgocone. Ogólnie stan obiektu można określić jako użytkowany, dostateczny.

Park powstał być może już w XVIII w. lub na początku XIX w. Jest położony na zachodnim skraju wsi, ograniczony od zachodu zabudowaniami gospodarczymi, od północy Jeziorem Gleszczoneckim. Zachował się szpaler bukowy prowadzący od dworu do sadu. Poza tym układ kompozycyjny uległ zatarciu, a drzewostan zmniejszeniu - tworzą go w większości

lipy, graby, olsze, buki, brzozy, jesiony i klony. Występują też zabytkowe okazy platanów i dębów. Park jest na bieżąco pielęgnowany.

▪ **Zespół kościoła parafialnego p.w. św. Jakuba Większego w Gromadnie.**

W skład zespołu wchodzi kościół i brama – dzwonnica. W 2016 r. przeprowadzono prace konserwatorskie przy stropach świątyni polegające na wzmocnieniu konstrukcji, impregnacji zniszczonych elementów, uzupełnieniu ubytków oraz odtworzeniu pierwotnej kolorystyki. Dodatkowo w 2017 r. wykonano prace remontowo – konserwatorskie obejmujące malowanie wnętrza wraz z przywróceniem dekoracji ornamentalnej na podstawie wykonanych badań stratygraficznych. Zarówno kościół jak i brama - dzwonnica znajdują się w dobrym stanie technicznym.

▪ **Park dworski w Kosztowie.**

Park został założony około połowy XIX w. Od południa przylega do drogi Piła – Wyrzysk. Powstał przypuszczalnie w wyniku przekształcenia drzewostanu naturalnego i ma charakter krajobrazowy. Cała jego powierzchnia pokryta jest dość zwartym drzewostanem zróżnicowanym gatunkowo. Układ ciągów spacerowych uległ zatarciu. Na terenie parku usytuowany jest dwór z 1 poł. XIX w. rozbudowany i przebudowany w 1 ćw. XX w., w którym obecnie mieści się Szkoła Podstawowa. Park jest na bieżąco pielęgnowany.

▪ **Zespół dworsko – parkowy „Hercowo” w Kościerzynie Wielkim.**

Dwór użytkowany, zagospodarowany pod działalność agroturystyczną, znajduje się w dobrym stanie technicznym. Na przełomie XIX i XX w. na terenie ogrodu użytkowo – ozdobnego przy dworze założono mały park krajobrazowy. Z elementów dawnej kompozycji zachowała się polana widokowa przy budynku, drzewa rosnące pojedynczo przy drodze dojazdowej i w otoczeniu rezydencji oraz w skupinie i żywopłocie na koronie skarpy nadrzecznej. Są to głównie graby i kasztanowce, występują również lipy, topole i jesiony. Całkowicie zatarty został układ dawnych ścieżek spacerowych, a drzewostan uległ znacznemu zmniejszeniu. Park jest na bieżąco pielęgnowany.

▪ **Zespół pałacowo - parkowy w Rzęszkowie.**

Pałac, wzniesiony w połowie XIX w., obecnie jest wyremontowany i zaadaptowany na obiekt gastronomiczno – hotelowy. Znajduje się w dobrym stanie technicznym.

Park, założony w połowie XIX w., zajmuje południowo – zachodnią część założenia pałacowego. Jego pierwotnymi elementami kompozycyjnymi były rozległe polany, staw, sad oraz różnogatunkowe zadrzewienie tworzące kępy, grupy drzew i występujące pojedynczo. Zachowane są pierwotne granice parku i ogólny układ przestrzenny. Obecny drzewostan tworzą klony, graby, świerki, jesiony oraz lipy. Park jest na bieżąco pielęgnowany.

▪ **Zespół kościoła parafialnego p.w. św. Marcina w Wyrzysku.**

W skład zespołu wchodzi: kościół, cmentarz przykościelny oraz plebania z ogrodem.

Stan techniczny kościoła jest dobry. W latach 2022 – 2023 wykonano konserwację całego zespołu witraży wraz z montażem przeszklenia termoizolacyjnego oraz zewnętrznego przeszklenia estetycznego, dodatkowo wykonano termomodernizację stropu oraz zainstalowano system antywłamaniowy.

Plebania również znajduje się w dobrym stanie technicznym po wcześniej wykonanych pracach remontowych i pełni swą pierwotną funkcję.

Zarówno cmentarz przykościelny jak i ogród przy plebanii są na bieżąco pielęgnowane.

▪ **Bóżnica w Wyrzysku.**

Zabytkowa synagoga z 1860 r. po rozwiązaniu gminy żydowskiej została przejęta przez miasto. Po wojnie służyła jako magazyn, a po remoncie w 2013 r. zyskała nowe przeznaczenie i mieści rodzinny park zabaw. Obiekt znajduje się w dobrym stanie technicznym.

▪ **Szlak kolejowy Wyrzyskiej Kolei Powiatowej na odcinku Niezychowo - Polinowo.**

Na terenie gminy Wyrzysk zabytkowy szlak przebiega od miejscowości Młotkówko dalej przez Falmierowo i kończy się tuż za mostem kolejowym w Polinowie. Jego stan zachowania jest zróżnicowany. W większej części zachowała się infrastruktura kolejowa, w najgorszym stanie znajduje się ostatni odcinek szlaku ze zniwelowanymi nasypami i rozebranymi torami.

5.1.2. Stan zachowania zabytków ruchomych

Zabytki ruchome znajdują się w większości w stanie dobrym lub dostatecznym. Część z nich na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat poddana była pracom konserwatorskim i restauratorskim. Poniżej znajduje się wykaz przedmiotowych prac.

- dwór w Bagdadzie:
 - 1998 r. – konserwacja pieca kaflowego zielonego;
 - 2018 r. – konserwacja żeliwnych schodów;
 - 2019 r. – konserwacja pieca kaflowego brązowego.
- kościół w Gleśnie:
 - od 2021 r. prowadzone są prace przy ołtarzu głównym.
- kościół w Gromadnie:
 - 2017 - 2018 r. – konserwacja zespołu barokowych rzeźb;
 - 2019 – 2020 r. – konserwacja ołtarza bocznego p.w. św. Rocha;
 - 2021 r. – konserwacja ołtarza bocznego p.w. NMP Niepokalanie Poczętej;
 - 2022 – 2023 r. – konserwacja ołtarza bocznego p.w. Zaślubin NMP;
 - 2024 r. – konserwacja ambony i chrzcielnicy;
 - od 2024 r. prowadzone są prace konserwatorskie przy ołtarzu głównym.

- kościół w Kosztowie:
 - 2008 – 2010 r. - konserwacja ołtarza głównego, ambony i chrzcielnicy.
- kościół w Wyrzysku:
 - 2005 – 2007 r. – konserwacja ołtarza barokowego z kaplicy kościoła oraz dwóch ołtarzy bocznych: p.w. św. Marcina i p.w. MB Szkaplerznej.

Pozostałe zabytki ruchome w większości wymagają przeprowadzenia prac konserwatorsko – restauratorskich z powodu zniszczeń, którym uległy na przestrzeni lat: uszkodzeń technicznych, degradacji materiałów oraz przekształceń estetycznych (głównie przemalowań w kolorystyce innej niż oryginalna). Pracom konserwatorskim powinno być poddane przede wszystkim wyposażenie kościoła w Gleśnie.

5.1.3. Stan zachowania dziedzictwa archeologicznego

Zabytki archeologiczne są szczególnie narażone na zagrożenia głównie z powodu niewystarczającej wiedzy na temat zasad ochrony dziedzictwa archeologicznego lub samego rozumienia przedmiotu ochrony prawnej. Regulacje prawne i decyzje administracyjne często są niedoceniane i niechętnie odbierane przez dzisiejsze społeczeństwo, jednakże stanowią najczęściej jedyną drogę ochrony archeologicznego dziedzictwa kulturowego.

Ochrona dziedzictwa archeologicznego opiera się na zasadzie zrównoważanego rozwoju, według której obecny poziom cywilizacyjny umożliwia wykorzystanie potencjału kulturowego, ekonomicznego i społecznego dziedzictwa archeologicznego bez umniejszania szans przyszłych pokoleń na jego poznanie i obcowanie z autentycznymi, nienaruszonymi zabytkami przeszłości. Jest to zasada, która zwraca uwagę na ochronę zabytków archeologicznych *in situ*, czyli w miejscu ich pierwotnego występowania przez zachowanie ich dla przyszłych pokoleń w stanie możliwie nienaruszonym.

Stanowiska archeologiczne odkryte podczas badań AZP, badań osadniczych Pradoliny Noteci, przypadkowych odkryć czy też na podstawie danych pochodzących z lotniczego skanowania laserowego przy pomocy urządzenia LiDAR stanowią zasób informacji, na które składa się archeologiczne dziedzictwo kulturowe. Najlepiej zachowane są stanowiska archeologiczne położone na terenach leśnych, nieużytkach, łąkach czy też na obszarach niezabudowanych. Najbardziej zagrożone są te, które znajdują się na polach uprawnych bądź występują w bezpośredniej kolizji z inwestycjami budowlano – ziemnymi.

Wśród wszystkich zabytków kultury zabytki archeologiczne należą do kategorii zabytków najbardziej narażonych na bezpowrotne zniszczenie. Są to głównie zagrożenia związane z nieustanną eksploracją stanowisk archeologicznych, czyli takich miejsc, na obszarze których występują zabytki archeologiczne właściwe dla określonej formacji kulturowej oraz określonej chronologii. Dziedzictwo archeologiczne to bardzo obszerny i jednocześnie zróżnicowany zbiór materialnych śladów działalności człowieka, jednakże zabytki archeologiczne nie podlegają wartościowaniu, bowiem w myśl art. 6 pkt. 3 ustawy

z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wszystkie zabytki archeologiczne – bez względu na stan zachowania podlegają ochronie i opiece.

Aktualnie zagrożeniem dla stanowisk archeologicznych zewidencjonowanych w gminie są wszelkie inwestycje budowlane. Do szczególnych zagrożeń możemy również dopisać działalność tzw. „poszukiwaczy skarbów”, którzy przy użyciu detektora metalu niszczą bezpowrotnie stanowiska archeologiczne i ich kontekst. Wiele zagrożeń wynika również z przyspieszonego rozwoju budownictwa na obrzeżach miejscowości, budowy dróg i nowych ulic, rozwoju infrastruktury, itp.

Podstawowym zagrożeniem dla stanowisk archeologicznych oraz nawarstwień kulturowych są inwestycje związane z zabudowaniem i zagospodarowaniem terenu, które wymagają prowadzenia prac ziemno – budowlanych. Dlatego też wszelkie roboty ziemne prowadzone w strefach ochrony konserwatorskiej stanowisk archeologicznych, wyznaczonych na podstawie zapisów i załączników graficznych ujętych w uchwałach miejscowego planu zagospodarowania terenu oraz w decyzjach o warunkach zabudowy i inwestycji celu publicznego, wymagają prowadzenia badań archeologicznych, na które wojewódzki konserwator zabytków wydaje stosowne pozwolenia. Jest to szczególnie ważne podczas takich inwestycji jak m.in. budowa budynków mieszkalnych i usługowych oraz inwestycji liniowych np. budowa kanalizacji deszczowych, sanitarnych, gazowych czy telekomunikacyjnych. Natomiast realizacja inwestycji takich jak budowa obwodnic, dróg, zbiorników retencyjnych, eksploatacja piaszczyk i żwirowni, kopalni kruszywa, bezwzględnie wymaga prawidłowego rozpoznania terenu pod względem faktycznej ilości stanowisk archeologicznych oraz przeprowadzenia ratowniczych badań wykopaliskowych na wytypowanych stanowiskach. Szeroko-płaszczyznowy zakres prac ziemnych charakteryzujący tego typu przedsięwzięcia budowlane w bezpowrotny sposób niszczy substancję zabytkową i obiekty archeologiczne. Przebudowa układów historycznych, założeń pałacowo - parkowych prowadzi często do naruszenia średniowiecznych i nowożytnych nawarstwień kulturowych. W związku z tym wszystkie prace ziemne wymagają jednoczesnego prowadzenia badań archeologicznych. Wyniki badań często stanowią jedyną dokumentację następujących po sobie epizodów osadniczych na tym terenie. Pozwalają one skorygować, uszczegółowić i potwierdzić dane ze źródeł pisanych. Pozyskany w trakcie badań materiał ruchomy umożliwia uzupełnienie wiedzy o lokalnej kulturze materialnej. Należy pamiętać również o pracach ziemno - budowlanych związanych z przebudową budynków wpisanych do rejestru zabytków i przebudową lub rozbiórką budynków ujętych w wojewódzkiej ewidencji zabytków. Towarzyszące im badania archeologiczne są niezwykle istotne w procesie rekonstrukcji dawnej zabudowy.

W ostatnim czasie dzięki nowej technologii zastosowanej w archeologii – lotniczemu skanowaniu laserowemu przy pomocy urządzenia LiDAR - dochodzi do weryfikacji znanych, ale też do odkrycia nowych stanowisk archeologicznych o własnej formie terenowej. Po przeprowadzeniu przez Regionalną Dyрекcję Lasów Państwowych w Pile inwentaryzacji zasobu dziedzictwa kulturowego na terenach leśnych uwzględniono stanowiska archeologiczne posiadające własną formę terenową. Zostały one odpowiednio zinwentaryzowane i podlegają ochronie. Takiej ochrony niestety nie mają stanowiska

archeologiczne rejestrowane na polach uprawianych rolniczo. Bezpowrotnie niwelowane są cmentarzyska kurhanowe, grodziska, osady, a co za tym niszczony jest układ stratygraficzny i kontekst, w którym znajdowały się ruchome zabytki.

Szczególnie zagrożone są zabytki archeologiczne w miejscach, w których wyznaczono strefy ochrony konserwatorskiej, a następuje tam intensyfikacja zabudowy mieszkaniowej.

Rozwój przemysłu, turystyki, budownictwa mieszkaniowego, może stanowić również istotne zagrożenie dla zabytków archeologicznych, dlatego ważne jest wypełnianie przez inwestorów wymogów konserwatorskich określonych przez właściwego miejscowo konserwatora zabytków.

5.1.4. Obszary największego zagrożenia dla zabytków na terenie gminy

1) Zabytki nieruchome

Zagrożeniem dla układów ruralistycznych jest powstawanie zabudowy jednorodzinnej według bardzo zróżnicowanych projektów nienawiązujących do lokalnej tradycji budowlanej i charakterystycznych dla tych terenów wariantów typologicznych zagrody wiejskiej.

Dla zachowania historycznych układów ruralistycznych, parków i cmentarzy niewpisanych do rejestru zabytków konieczne jest ustalenie ochrony w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, decyzjach o warunkach zabudowy czy decyzjach o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, które stanowią prawną formę ochrony zabytków. Brak szczegółowych zapisów w tych dokumentach może spowodować nieodwracalne, daleko idące przekształcenia przestrzenne, kubaturowe, materiałowe oraz architektoniczne krajobrazu kulturowego gminy.

Stan zachowania parków na terenie gminy jest ogólnie dostateczny. W wyniku zaniechania prac pielęgnacyjnych i zaniedbań, które nastąpiły głównie w 2 połowie XX w., parki te mają w różnym stopniu zatarte lub zniekształcone układy przestrzenne i kompozycyjne, pozbawione są również części starodrzewia. W pierwszej kolejności należałoby sporządzić aktualne inwentaryzacje drzew oraz projekty rewaloryzacji obejmujące odtworzenie dawnego układu i drzewostanu, nasadzenia uzupełniające oraz wyeliminowanie obiektów dysharmonijnych. Po wykonaniu prac rewaloryzacyjnych powinno się systematycznie przeprowadzać zabiegi pielęgnacyjne w celu niedopuszczenia do ponownej degradacji.

Zabudowa dworsko – folwarczna na terenie gminy uległa znacznemu zniszczeniu. Problemy związane z jej utrzymaniem wynikają głównie z braku środków na remonty, a także z trudności ze znalezieniem właściwego nowego sposobu ich użytkowania. Układy przestrzenne folwarków i ich zabudowania są w większości przekształcone, wiele obiektów uległo rozbiórce, wiele zostało znacznie przebudowanych, przez co utraciły swój pierwotny wygląd i wartości zabytkowe, wprowadzane były również obiekty nowe, niezharmonizowane z elementami historycznymi.

Stan zachowania zabytkowej zabudowy mieszkalnej jest zróżnicowany, wiele budynków wymaga przeprowadzenia prac remontowych. W każdym przypadku należy zakres i przebieg prac uzgadniać ze służbami konserwatorskimi w celu uniknięcia stosowania niewłaściwych

technologii i materiałów (m. in. w zakresie termoizolacji, stolarek drzwiowych i okiennych, pokrycia dachów, kolorystyki elewacji) powodujących utratę pierwotnego charakteru budynków.

Dużym zagrożeniem są niefachowo prowadzone prace remontowe, adaptacyjne oraz modernizacyjne, w wyniku których budynki ulegają przekształceniu, co powoduje utratę ich wartości zabytkowych. Wymiana historycznej tkanki obiektów – drewnianych stolarek otworowych, pokryć dachowych, a także zmiany formy bryły, dachu, niekontrolowane rozbudowy, zmiany wyglądu elewacji w zakresie rozmieszczenia, kształtu, wielkości okien i drzwi, usuwanie detalu i dekoracji architektonicznej z elewacji oraz elementów wystroju wewnątrz (m. in. posadzek, schodów) wpływa negatywnie na autentyczność obiektów oraz wizerunek zabytkowej zabudowy.

Problemem jest również zaniechanie bieżących napraw i koniecznych remontów, powodujące postępującą destrukcję budynków, a w konsekwencji również trwałą utratę ich wartości historycznych.

Cmentarze również są narażone na utratę wartości zabytkowych. Stan zachowania czynnych nekropolii w większości nie budzi zastrzeżeń, problemem jest dokonywana ze względów bezpieczeństwa eliminacja starego zadrzewienia. Natomiast cmentarze ewangelickie znajdują się w dostatecznym lub złym stanie. Jako nieczynne i niezagospodarowane ulegają postępującej degradacji. są zaniedbane, zarośnięte dziką roślinnością, z zatartym lub całkowicie nieczytelnym układem przestrzennym alei i kwater, czasem z nieczytelnymi granicami, poza tym z nielicznie zachowanymi w całości i we fragmentach nagrobkami. W ostatnich latach wzrasta świadomość społeczna na temat cmentarzy jako ważnego elementu dziedzictwa kulturowego. Coraz częściej samorządy gminne, lokalne towarzystwa i organizacje porządkują i rewaloryzują zabytkowe nekropolie innych wyznań. Konieczne jest wspieranie i propagowanie tej działalności. Najważniejsze wskazania konserwatorskie dla nieczynnych cmentarzy to: oznakowanie - umieszczenie tablicy informacyjnej, oznaczenie granic, usuwanie samosiewów, prace pielęgnacyjne przy drzewostanie, w miarę możliwości - przywrócenie układu przestrzennego alei i kwater oraz renowacja ocalałych elementów architektury nagrobnej.

2) Zabytki ruchome

Bardzo dużym zagrożeniem dla obiektów i zabytków ruchomych stanowiących ich wystrój i wyposażenie jest zużyta, uszkodzona lub niewłaściwie założona instalacja elektryczna narażająca sam obiekt, jak i jego wyposażenie na pożar, a także brak odpowiedniego zabezpieczenia przeciwpożarowego i antywłamaniowego.

3) Zabytki archeologiczne

Największym zagrożeniem dla stanowisk archeologicznych oraz nawarstwień kulturowo-osadniczych na terenie gminy Wyrzysk są inwestycje związane z zabudowaniem i zagospodarowaniem terenu, wymagające prowadzenia prac ziemno-budowlanych, m. in. planowane na najbliższe lata niżej wymienione przedsięwzięcia:

- budowa drogi w Konstantynowie,
- uzupełnienie oświetlenia drogowego na terenie Gminy Wyrzysk,
- adaptacja, przebudowa i rozbudowa przedszkoli w Wyrzysku i Osieku nad Notecią,
- przebudowa ulicy Młyńskiej w Wyrzysku,
- modernizacja dróg w Wyrzysku (ulica Różana i Lipowa),
- przebudowa ulicy Parkowej w Osieku nad Notecią,
- budowa ulicy Za Skansenem wraz z przedłużeniem ulicy Podgórnej w Osieku nad Notecią;
- budowa oświetlenia w Bąkowie,
- budowa ścieżki turystyczno-historycznej w Wyrzysku,
- zagospodarowanie terenu przy świetlicy w Polanowie,
- zagospodarowanie terenu na cele kultury fizycznej i sportu w Rzęszkowie,
- zagospodarowanie terenu sportowo – rekreacyjnego w Kościerzynie Wielkim.

W celu ochrony stanowisk archeologicznych oraz pradziejowych, średniowiecznych i nowożytnych nawarstwień kulturowych niezbędne jest uzgadnianie oraz wypełnianie przez inwestorów wytycznych konserwatorskich zawartych w decyzjach i opiniach Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

5.2. Uwarunkowania wynikające z miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego

Gmina Wyrzysk nie posiada gminnego planu zagospodarowania przestrzennego. Obowiązuje 19 planów miejscowych (nie wliczając zmian tych planów), z czego 18 zawiera zapisy uwzględniające ochronę zabytków nieruchomych i archeologicznych. Należą do nich:

- 1) UCHWAŁA NR XLV/458/2022 RADY MIEJSKIEJ W WYRZYSKU z dnia 17 lutego 2022 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obszaru Dobrzyniewo – Falmierowo.
 - w planie oznaczono obiekty znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków;
 - w treści planu wymieniono obiekty znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków oraz wprowadzono zapisy:
 - obowiązek zachowania formy architektonicznej istniejącej, historycznej zabudowy ujętej w Gminnej Ewidencji Zabytków, ze szczególnym uwzględnieniem kształtu i kompozycji otworów okiennych i drzwiowych, oryginalnych podziałów stolarki otworowej, charakterystycznych cech użytych materiałów wykończenia elewacji, kształtu dachu i rodzaju dachówki z zachowaniem przepisów odrębnych zakresie ochrony konserwatorskiej;
 - dla ochrony dziedzictwa archeologicznego oznaczono na rysunku planu obszary ochrony oraz wprowadzono zapis:
 - na obszarze objętym planem ochrona zabytków obejmuje teren stanowiska archeologicznego nr 4 AZP 36-30/70, nr 12 AZP 36-30/167, nr 13 AZP 36-30/168, nr 17 AZP 36-30/202 we wsi Dobrzyniewo oraz nr 36 AZP 36-30/163, obręb

Falmierowo, zgodnie z oznaczeniem na rysunku planu. W celu ochrony archeologicznego dziedzictwa kulturowego, inwestycje wymagające prac ziemnych w obrębie stanowiska archeologicznego należy prowadzić zgodnie z przepisami odrębnymi dotyczącymi ochrony konserwatorskiej.

2) UCHWAŁA NR XLIV/448/2022 RADY MIEJSKIEJ W WYRZYSKU z dnia 27 stycznia 2022 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obszaru Kosztowo – Pótnoc.

- w planie oznaczono obiekty wpisane do rejestru zabytków oraz znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków;
- w treści planu wymieniono obiekty wpisane do rejestru zabytków i znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków oraz wprowadzono zapisy:
 - w planie wszystkie te obiekty obejmuje się ochroną konserwatorską poprzez konieczność ich zachowania;
 - przy ww. obiektach konserwatorskiej ochronie podlega bryła i wygląd zewnętrzny budynków w tym: ukształtowanie elewacji (podziały stolarek okiennych, drzwi), wystrój zewnętrzny elewacji (obiekty ceglane oraz posiadające detal architektoniczny - zakaz docieplania od zewnątrz), pokrycia dachowe (w przypadku pokryć historycznych konieczność ich zachowania lub wymiany na nowe z materiałów i kolorystyki jak pokrycie historyczne);
 - na rysunku planu wyznacza się strefę ochrony zespołu folwarcznego; zespół ten obejmuje się ochroną;
 - na obszarze planu zlokalizowany jest obiekt zabytkowej zieleni tj. park dworski wpisany do rejestru zabytków; obiekt ten obejmuje się ochroną konserwatorską poprzez konieczność jego zachowania:
 - a) ochronę istniejącego starodrzewia (utrzymywanie w należyтым stanie zdrowotnym oraz dążenie do jego zachowania), zapewnienie kontynuacji zadrzewień poprzez wprowadzanie nowych nasadzeń,
 - b) zachowanie historycznych układów zadrzewień (m.in. alei i szpalerów), dążenie do utrzymania ich w jak najlepszym stanie oraz uzupełnianie nowymi egzemplarzami,
 - c) w przypadku planowanych inwestycji należy uwzględnić lokalizację drzew oraz możliwość wystąpienia kolizji; wszelkie nowe elementy należy harmonijnie wkomponować w zabytkową przestrzeń,
 - d) wszelkie prace wykonywane na terenie parku wpisanego do rejestru zabytków wymagają uzyskania pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków;
- dla ochrony dziedzictwa archeologicznego oznaczono na rysunku planu obszary ochrony oraz wprowadzono zapis:
 - na obszarze planu obejmuje się ochroną konserwatorską stanowiska archeologiczne ujęte w wojewódzkiej oraz gminnej ewidencji zabytków: Młotkowo, stan. 21, ob. AZP 36-30/22, Kosztowo, stan. 16-38, ob. AZP 36-

30/95-117 w oparciu o art. 6 ust. 1 pkt 3 lit. a, art. 22 ust. 2, 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami;

- w celu zapewnienia ochrony ww. zabytków archeologicznych:
 - a) wyznacza się strefy ochrony konserwatorskiej stanowisk archeologicznych na załączniku graficznym do miejscowego planu,
 - b) na terenie wyznaczonych stref dopuszcza się działalność inwestycyjną i określa się wymóg prowadzenia badań archeologicznych w trakcie prac ziemnych na terenie objętym strefą ochrony konserwatorskiej.

3) UCHWAŁA NR XLII/418/2021 RADY MIEJSKIEJ W WYRZYSKU z dnia 26 listopada 2021 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obszaru Kosztowo – Południe.

- w planie oznaczono obiekty znajdujące się w wojewódzkiej i w gminnej ewidencji zabytków oraz wprowadzono zapisy:
 - na obszarze planu zlokalizowane są, wyznaczone na rysunku, obiekty zabytkowe znajdujące się w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków - w planie wszystkie te obiekty obejmuje się ochroną konserwatorską poprzez konieczność ich zachowania;
 - przy obiektach tych konserwatorskiej ochronie podlega bryła i wygląd zewnętrzny budynków w tym: ukształtowanie elewacji (podziały stolarek okiennych, drzwi), wystrój zewnętrzny elewacji (obiekty ceglane oraz posiadające detal architektoniczny - zakaz docieplania od zewnątrz), pokrycia dachowe (w przypadku pokryć historycznych konieczność ich zachowania lub wymiany na nowe z materiałów i kolorystyki jak pokrycie historyczne);
 - na obszarze planu zlokalizowany jest, obiekt zabytkowej zieleni tj. cmentarz znajdujący się w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków, obiekt ten obejmuje się ochroną konserwatorską poprzez konieczność jego zachowania oraz:
 - a) ochronę istniejącego starodrzewia (utrzymywanie w należyтым stanie zdrowotnym oraz dążenie do jego zachowania),
 - b) zachowanie historycznych układów zadrzewień (m.in. alei i szpalerów): dążenie do utrzymania ich w jak najlepszym stanie oraz uzupełnianie nowymi egzemplarzami,
- dla ochrony dziedzictwa archeologicznego oznaczono na rysunku planu obszary ochrony oraz wprowadzono zapis:
 - na obszarze planu objęto ochroną konserwatorską stanowiska archeologiczne ujęte w wojewódzkiej oraz gminnej ewidencji zabytków: Kosztowo, stan. 5-11, 39, 40, ob. AZP 36-30/84-90, 169, 170, 207 oraz Kosztowo, stan. 1, 2, ob. AZP 37-30/77, 83 w oparciu o art. 6 ust. 1 pkt. 3 lit. a, art. 22 ust. 2, 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami;
 - w celu zapewnienia ochrony ww. zabytków archeologicznych:

- a) wyznaczono strefy ochrony konserwatorskiej stanowisk archeologicznych na załączniku graficznym do miejscowego planu;
 - b) na terenie wyznaczonych stref dopuszcza się działalność inwestycyjną i określa się wymóg prowadzenia badań archeologicznych w trakcie prac ziemnych na terenie objętym strefą ochrony konserwatorskiej.
- 4) UCHWAŁA NR XLII/419/2021 RADY MIEJSKIEJ W WYRZYSKU z dnia 26 listopada 2021 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego wsi Rzęszkowo.
- w planie oznaczono obiekty wpisane do rejestru zabytków oraz znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków oraz wprowadzono zapisy:
 - na obszarze planu zlokalizowane są, wyznaczone na rysunku, obiekty zabytkowe wpisane do rejestru zabytków - pałac i park oraz znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków. Obiekty wpisane do rejestru zabytków podlegają bezwzględnemu zachowaniu i całkowitej ochronie konserwatorskiej, ponadto wszystkie obiekty znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków obejmuje się ochroną konserwatorską poprzez konieczność ich zachowania;
 - przy tych obiektach ochronie konserwatorskiej podlega bryła i wygląd zewnętrzny budynków w tym: ukształtowanie elewacji (podziały stolarek okiennych, drzwi), wystrój zewnętrzny elewacji (obiekty ceglane oraz posiadające detal architektoniczny - zakaz docieplania od zewnątrz), pokrycia dachowe (w przypadku pokryć historycznych konieczność ich zachowania lub wymiany na nowe z materiałów i kolorystyki jak pokrycie historyczne);
 - na obszarze planu zlokalizowany jest, wyznaczony na rysunku, obiekt zabytkowej zieleni tj. park dworski wpisany do rejestru zabytków; obiekt ten obejmuje się ochroną konserwatorską poprzez konieczność jego zachowania:
 - a) ochronę istniejącego starodrzewia (utrzymywanie w należyтым stanie zdrowotnym oraz dążenie do jego zachowania), oraz zapewnienie kontynuacji zadrzewień poprzez wprowadzanie nowych nasadzeń,
 - b) zachowanie historycznych układów zadrzewień (m.in. alei i szpalerów): dążenie do utrzymania ich w jak najlepszym stanie oraz uzupełnianie nowymi egzemplarzami,
 - c) w przypadku planowanych inwestycji należy uwzględnić lokalizację drzew oraz możliwość wystąpienia kolizji - wszelkie nowe elementy należy harmonijnie wkomponować w zabytkową przestrzeń,
 - d) wszelkie prace wykonywane na terenie parku wpisanego do rejestru zabytków wymagają uzyskania pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków;
 - dla ochrony dziedzictwa archeologicznego oznaczono na rysunku planu obszary ochrony oraz wprowadzono zapis:
 - na obszarze planu zlokalizowane są, wyznaczone na rysunku, stanowiska archeologiczne znajdujące się w wojewódzkiej oraz w gminnej ewidencji zabytków archeologicznych, które obejmuje się ochroną konserwatorską:

- Rzęszkowo, stan. 1-5, 8, 9, 10, 11, 18, 21, 22, ob. AZP 37-30/72-76, 86, 87, 39, 99, 115, 119, 120 w oparciu o art. 6 ust. 1 pkt. 3 lit. a, art. 22 ust. 2, 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami;
- w celu zapewnienia ochrony ww. zabytków archeologicznych:
 - a) wyznaczono strefy ochrony konserwatorskiej stanowisk archeologicznych na załączniku graficznym do miejscowego planu,
 - b) na terenie wyznaczonych stref dopuszcza się działalność inwestycyjną i określa się wymóg prowadzenia badań archeologicznych w trakcie prac ziemnych na terenie objętym strefą ochrony konserwatorskiej.
- 5) UCHWAŁA NR XLI/405/2021 RADY MIEJSKIEJ W WYRZYSKU z dnia 29 października 2021 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego wsi Młotkówko.
- w planie oznaczono obiekty znajdujące się w wojewódzkiej i w gminnej ewidencji zabytków oraz wprowadzono zapisy:
 - na obszarze planu zlokalizowany jest nieczynny cmentarz ewangelicki ujęty w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków - obiekt ten obejmuje się ochroną konserwatorską poprzez konieczność jego zachowania oraz:
 - a) ochronę istniejącego starodrzewia (utrzymywanie w należyтым stanie zdrowotnym oraz dążenie do jego zachowania),
 - b) w przypadku planowanych inwestycji należy uwzględnić lokalizację drzew oraz możliwość wystąpienia kolizji - wszelkie nowe elementy należy harmonijnie wkomponować w zabytkową przestrzeń,
 - na obszarze planu zlokalizowane są, wyznaczone na rysunku, obiekty zabytkowe znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków - obiekty te obejmuje się ochroną konserwatorską poprzez konieczność ich zachowania;
 - dla ochrony dziedzictwa archeologicznego oznaczono na rysunku planu obszary ochrony oraz wprowadzono zapis:
 - na obszarze planu obejmuje się ochroną konserwatorską stanowiska archeologiczne ujęte w wojewódzkiej oraz gminnej ewidencji zabytków: Młotkówko, stan. 1-7, 9-21 ob. AZP 36-30/24-30, 32-44 oraz Gromadno stan. 29, ob. AZP 36-30/183 w oparciu o art. 6 ust. 1 pkt. 3 lit. a, b, art. 22 ust. 2, 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami;
 - w celu zapewnienia ochrony ww. zabytków archeologicznych:
 - a) wyznaczono strefy ochrony konserwatorskiej stanowisk archeologicznych na załączniku graficznym do miejscowego planu,
 - b) na terenie wyznaczonych stref dopuszcza się działalność inwestycyjną i określa się wymóg prowadzenia badań archeologicznych w trakcie prac ziemnych na terenie objętym strefą ochrony konserwatorskiej.
- 6) UCHWAŁA NR XL/390/2021 RADY MIEJSKIEJ W WYRZYSKU z dnia 8 października 2021 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego części wsi Polanowo – etap I.

- dla ochrony dziedzictwa archeologicznego oznaczono na rysunku planu obszary ochrony oraz wprowadzono zapis:
 - na obszarze planu obejmuje się ochroną konserwatorską stanowiska archeologiczne ujęte w wojewódzkiej ewidencji zabytków: Polanowo, stan. 18, 21 obszar AZP 37-30/129, 133 w oparciu o art. 6 ust. 1 pkt. 3 lit. a, b, art. 22 ust. 2, 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami;
 - w celu zapewnienia ochrony ww. zabytków archeologicznych:
 - a) wyznaczono strefy ochrony konserwatorskiej stanowisk archeologicznych na załączniku graficznym do miejscowego planu,
 - b) na terenie wyznaczonych stref dopuszcza się działalność inwestycyjną i określa się wymóg prowadzenia badań archeologicznych w trakcie prac ziemnych związanych z zagospodarowaniem oraz zabudową terenu.

7) UCHWAŁA NR XXXIX/360/2021 RADY MIEJSKIEJ W WYRZYSKU z dnia 27 sierpnia 2021 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego wsi Kościerzyn Wielki.

- w planie oznaczono obiekty znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków;
- w treści planu wymieniono obiekty znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków oraz wprowadzono zapisy:
 - obiekty te obejmuje się ochroną konserwatorską poprzez konieczność ich zachowania;
 - przy obiektach tych konserwatorskiej ochronie podlega bryła i wygląd zewnętrzny budynków w tym: ukształtowanie elewacji (podziały stolarek okiennych, drzwi), wystrój zewnętrzny elewacji (obiekty ceglane oraz posiadające detal architektoniczny - zakaz docieplania od zewnątrz), pokrycia dachowe (w przypadku pokryć historycznych konieczność ich zachowania lub wymiany na nowe z materiałów i kolorystyki jak pokrycie historyczne);
 - na obszarze planu zlokalizowane jest, wyznaczone na rysunku, zabytkowe założenie zieleni: „ogród wiejski przy młynie” które ujęte jest w wojewódzkiej ewidencji zabytków; obiekt ten obejmuje się ochroną konserwatorską poprzez konieczność jego zachowania oraz:
 - a) ochronę istniejącego starodrzewia (utrzymywanie w należyтым stanie zdrowotnym oraz dążenie do jego zachowania),
 - b) w przypadku planowanych inwestycji należy uwzględnić lokalizację istniejących drzew oraz możliwość wystąpienia kolizji. Wszelkie nowe elementy należy harmonijnie wkomponować w zabytkową przestrzeń,
- dla ochrony dziedzictwa archeologicznego oznaczono na rysunku planu obszary ochrony oraz wprowadzono zapis:
 - na obszarze planu zlokalizowane są, wyznaczone na rysunku, strefy ochrony stanowisk archeologicznych znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków;

8) UCHWAŁA NR XXXIX/359/2021 RADY MIEJSKIEJ W WYRZYSKU z dnia 27 sierpnia 2021 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego wsi Falmierowo.

- w planie oznaczono obiekty wpisane do rejestru zabytków oraz znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków;
- w treści planu wymieniono obiekty wpisane do rejestru zabytków i znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków oraz wprowadzono zapisy:
 - obiekty te obejmuje się ochroną konserwatorską poprzez konieczność ich zachowania
 - przy obiektach tych konserwatorskiej ochronie podlega bryła i wygląd zewnętrzny budynków w tym: ukształtowanie elewacji (podziały stolarek okiennych, drzwi), wystrój zewnętrzny elewacji (obiekty ceglane oraz posiadające detal architektoniczny - zakaz docieplania od zewnątrz), pokrycia dachowe (w przypadku pokryć historycznych konieczność ich zachowania lub wymiany na nowe z materiałów i kolorystyki jak pokrycie historyczne);
 - na obszarze planu zlokalizowane są zabytkowe założenia zieleni; obiekty te obejmuje się ochroną konserwatorską poprzez konieczność jego zachowania:
 - a) ochronę istniejącego starodrzewia (utrzymywanie w należytych stanie zdrowotnym oraz dążenie do jego zachowania),
 - b) zapewnienie kontynuacji zadrzewień poprzez wprowadzanie nowych nasadzeń,
 - c) zachowanie historycznych układów zadrzewień (m.in. alei i szpalerów): dążenie do utrzymania ich w jak najlepszym stanie oraz uzupełnianie nowymi egzemplarzami,
 - d) w przypadku planowanych inwestycji należy uwzględnić lokalizację drzew oraz możliwość wystąpienia kolizji; wszelkie nowe elementy należy harmonijnie wkomponować w zabytkową przestrzeń,
 - e) wszelkie prace wykonywane na terenie parku wpisanego do rejestru zabytków wymagają uzyskania pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków,
- dla ochrony dziedzictwa archeologicznego oznaczono na rysunku planu obszary ochrony oraz wprowadzono zapis:
 - na obszarze planu obejmuje się ochroną konserwatorską stanowiska archeologiczne ujęte w wojewódzkiej oraz gminnej ewidencji zabytków: Falmierowo, stan. 16, 17, 18, 38, 34, 41, 42, ob. AZP 36-30/53, 54, 55, 165, 166, 181, 197 oraz Falmierowo, stan. 2, ob. AZP 36-31/2 w oparciu o art. 6 ust. 1 pkt. 3 lit. a, art. 22 ust. 2, 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami;
 - w celu zapewnienia ochrony ww. zabytków archeologicznych:
 - a) wyznaczono strefy ochrony konserwatorskiej stanowisk archeologicznych na załączniku graficznym do miejscowego planu,

- b) na terenie wyznaczonych stref dopuszcza się działalność inwestycyjną i określa się wymóg prowadzenia badań archeologicznych w trakcie prac ziemnych na terenie objętym strefą ochrony konserwatorskiej
- 9) UCHWAŁA NR XL/391/2021 RADY MIEJSKIEJ W WYRZYSKU z dnia 8 października 2021 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obszaru Anusin – Kosztowo – Stefanowo – Polanowo.
- dla ochrony dziedzictwa archeologicznego oznaczono na rysunku planu obszary ochrony oraz wprowadzono zapis:
 - na obszarze planu obejmuje się ochroną konserwatorską stanowiska archeologiczne ujęte w wojewódzkiej oraz gminnej ewidencji zabytków: Polanowo, stan. 22, 23, ob. AZP 36-30/78, 79, Kosztowo, stan. 1-5, 41 ob. AZP 36-30/80-84, 184 oraz Polanowo, stan. 19, 20, ob. AZP 37-30/130, 131 oraz Rzęszkowo, stan. 24, ob. AZP 37-30/135 w oparciu o art. 6 ust. 1 pkt. 3 lit. a, art. 22 ust. 2, 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami;
 - w celu zapewnienia ochrony ww. zabytków archeologicznych:
 - a) wyznaczono strefy ochrony konserwatorskiej stanowisk archeologicznych na załączniku graficznym do miejscowego planu,
 - b) na terenie wyznaczonych stref dopuszcza się działalność inwestycyjną i określa się wymóg prowadzenia badań archeologicznych w trakcie prac ziemnych na terenie objętym strefą ochrony konserwatorskiej;
 - na obszarze planu zlokalizowane są, wyznaczone na rysunku, obiekty znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków archeologicznych; obiekty te obejmuje się ochroną konserwatorską poprzez konieczność jego zachowania.
- 10) UCHWAŁA NR XII/115/2019 RADY MIEJSKIEJ W WYRZYSKU z dnia 28 czerwca 2019 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Wyrzyska.
- w planie oznaczono obiekty wpisane do rejestru zabytków oraz znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków;
 - w treści planu wymieniono obiekty wpisane do rejestru zabytków i znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków oraz wprowadzono zapisy:
 - dla obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz ujętych w ewidencji zabytków wymienionych w pkt 1 i 2:
 - a) dopuszczenie rozbudowy w głąb działki budowlanej lub z boku budynku, przy czym wysokość rozbudowy nie większą od istniejącego budynku historycznego o cechach zabytkowych, z uwzględnieniem lit. b,
 - b) w przypadku rozbudowy, o której mowa w lit. a zachowanie analogii do istniejącego budynku historycznego o cechach zabytkowych w zakresie: materiałów ścian, geometrii dachu, proporcji otworów okiennych, stolarki okiennej oraz rytmu i artykulacji elewacji, albo wyróżnienie w bryle realizowanej zabudowy obiektu historycznego,

-
- c) zakaz nadbudowy,
 - d) zachowanie lub odtworzenie historycznych: formy i geometrii dachu oraz rodzaju pokrycia dachowego,
 - e) w przypadku budynków mieszkalnych zachowanie historycznej stolarki okiennej i drzwiowej, zaś w przypadku konieczności jej wymiany nawiązanie: kompozycją, proporcją i podziałem do oryginalnej,
 - f) stosowanie jednolitej dla całej elewacji budynku kolorystyki stolarki okiennej, z wyłączeniem witryn lokali usługowych,
 - g) zakaz zmiany układu kompozycyjnego elewacji od strony dróg publicznych,
 - h) zakaz tynkowania i ocieplania zewnętrznego historycznych elewacji ceglanych,
 - i) zakaz lokalizacji kolektorów słonecznych na elewacjach i połaciach dachowych od strony frontu działki oraz na połaciach dachowych o spadku większym niż 20°,
 - j) dopuszczenie dodatkowego doświetlania poddaszy przez okna połaciowe, a w połaciach dachowych od strony podwórza także przez lukarny, przy czym łączna powierzchnia tych okien lub lukarn nie może przekroczyć 10% powierzchni połaci dachu, na której elementy te będą umieszczone,
 - k) zakaz rozbiórki;
 - w strefie ochrony konserwatorskiej układu urbanistycznego, oznaczonej na rysunku planu:
 - a) ochronę i zachowanie historycznego układu urbanistycznego, zgodnie z pozostałymi ustaleniami planu;
 - b) gabaryty, formę architektoniczną oraz usytuowanie nowych budynków, nawiązujące do cech architektury lokalnej oraz do sąsiednich obiektów objętych ochroną konserwatorską;
 - c) nakaz sytuowania głównych kalenic dachów budynków równoległe do linii rozgraniczających przyległe tereny komunikacji, z dopuszczeniem odstępstw: - w budynkach na narożnikach i łukach ulic, - w budynkach odsuniętych od linii rozgraniczających ww. dróg o nie mniej niż 5 m, - w budynkach użyteczności publicznej, - w budynkach pomocniczych.
 - d) dachy budynków mieszkalnych, mieszkalno-usługowych i usługowych – o kącie nachylenia połaci większym niż 30° - dwuspadowe, o ile z przepisów szczegółowych nie wynika inaczej,
 - e) wykończenie zewnętrzne budynków (elewacja, pokrycie dachu, stolarka okienna i drzwiowa) z zastosowaniem tradycyjnych technik i materiałów budowlanych,
 - f) zakaz lokalizacji reklam, szyldów lub tablic informacyjnych w sposób przesłaniający elementy i detale architektoniczne budynków;
 - dla ochrony dziedzictwa archeologicznego oznaczono na rysunku planu obszary ochrony oraz wprowadzono zapis:

- w granicach strefy ochrony stanowisk archeologicznych, strefy ochrony konserwatorskiej oraz na terenie zabytkowych parków i cmentarzy, w celu ochrony archeologicznego dziedzictwa kulturowego podczas prac ziemnych związanych z zabudowaniem bądź zagospodarowaniem terenu nakaz prowadzenia badań archeologicznych, na których prowadzenie inwestor winien uzyskać pozwolenie właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, zgodnie z przepisami o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami;

11) UCHWAŁA NR XXXVIII/302/2017 RADY MIEJSKIEJ W WYRZYSKU z dnia 28 września 2017 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego - Osiek nad Notecią.

- w planie oznaczono obiekty znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków
- w treści planu wymieniono obiekty znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków oraz wprowadzono zapisy:
 - dla obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków wymienionych ustala się:
 - a) zachowanie bryły budynku i kształtu dachu,
 - b) dopuszczenie rozbudowy w głąb działki budowlanej lub z boku budynku, przy czym wysokość rozbudowy nie większą od istniejącego budynku historycznego o cechach zabytkowych, z uwzględnieniem lit. c,
 - c) w przypadku rozbudowy, o której mowa w lit. a, zachowanie analogii do istniejącego budynku historycznego o cechach zabytkowych w zakresie: materiałów ścian, geometrii dachu, proporcji otworów okiennych, stolarki okiennej oraz rytmu i artykulacji elewacji, albo wyróżnienie w bryle realizowanej zabudowy obiektu historycznego,
 - d) zakaz nadbudowy,
 - e) zachowanie lub odtworzenie historycznych: formy i geometrii dachu oraz rodzaju pokrycia dachowego,
 - f) w przypadku budynków mieszkalnych zachowanie historycznej stolarki okiennej i drzwiowej, zaś w przypadku konieczności jej wymiany nawiązanie kompozycją, proporcją i podziałem do oryginalnej,
 - g) stosowanie jednolitej dla całej elewacji budynku kolorystyki stolarki okiennej, z wyłączeniem witryn lokali usługowych,
 - h) zakaz zmiany układu kompozycyjnego elewacji od strony dróg publicznych,
 - i) zakaz tynkowania i ocieplania zewnętrznego historycznych elewacji ceglanych,
 - i) zakaz lokalizacji kolektorów słonecznych na elewacjach i połaciach dachowych od strony frontu działki oraz na połaciach dachowych o spadku większym niż 20 stopni,
 - j) dopuszczenie dodatkowego doświetlania poddaszy przez okna połaciowe, a w połaciach dachowych od strony podwórza także przez lukarny, przy czym łączna powierzchnia tych okien lub lukarn nie może przekroczyć 10% powierzchni połaci dachu, na której elementy te będą umieszczone;

- w strefie ochrony konserwatorskiej układu ruralistycznego, oznaczonej na rysunku planu:
 - a) ochronę i zachowanie historycznego układu ruralistycznego, zgodnie z pozostałymi ustaleniami planu,
 - b) gabaryty, formę architektoniczną oraz usytuowanie nowych budynków, nawiązujące do cech architektury lokalnej oraz do sąsiednich obiektów objętych ochroną konserwatorską,
 - c) nakaz sytuowania głównych kalenic dachów budynków równoległe do linii rozgraniczających przyległe tereny komunikacji, z dopuszczeniem odstępstw: - w budynkach na narożnikach i łukach ulic, - w budynkach odsuniętych od linii rozgraniczających ww. dróg o nie mniej niż 5 m, - w budynkach użyteczności publicznej, - w budynkach pomocniczych,
 - d) dachy budynków mieszkalnych, mieszkalno-usługowych i usługowych – o kącie nachylenia połaci większym niż 30° - dwuspadowe, o ile z przepisów szczegółowych nie wynika inaczej,
 - e) wykończenie zewnętrzne budynków (elewacja, pokrycie dachu, stolarka okienna i drzwiowa) z zastosowaniem tradycyjnych technik i materiałów budowlanych,
 - f) zakaz niszczenia i przesłaniania elementów i detali architektoniczne budynków;
- dla ochrony dziedzictwa archeologicznego oznaczono na rysunku planu obszary ochrony oraz wprowadzono zapis:
 - strefy ochrony stanowisk archeologicznych, stanowiska archeologiczne objęte ochroną konserwatorską, obiekty oraz cmentarze ujęte w gminnej ewidencji zabytków - stanowią zabytki, toteż mają do nich zastosowanie odpowiednie przepisy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

12) UCHWAŁA NR XXXVII/344/2013 RADY MIEJSKIEJ W WYRZYSKU z dnia 30 grudnia 2013 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego w rejonie miejscowości Dobrzyniewo i Kosztowo.

- dla ochrony dziedzictwa archeologicznego oznaczono na rysunku planu obszary ochrony oraz wprowadzono zapis:
 - w granicach archeologicznej strefy ochrony konserwatorskiej, istnieje obowiązek prowadzenia badań archeologicznych podczas prac ziemnych związanych z budową elektrowni wiatrowych wraz z towarzyszącą im infrastrukturą, na które należy uzyskać pozwolenie Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków określające zakres badań archeologicznych;
 - pozwolenie Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na prowadzenie badań archeologicznych podczas inwestycji należy uzyskać przed otrzymaniem decyzji o pozwolenia na budowę.

13) UCHWAŁA NR XLVII/416/2014 RADY MIEJSKIEJ W WYRZYSKU z dnia 30 października 2014 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego w rejonie miejscowości Kosztowo i Rzęszkowo.

- dla ochrony dziedzictwa archeologicznego oznaczono na rysunku planu obszary ochrony oraz wprowadzono zapis:
 - w granicach archeologicznych stref ochrony konserwatorskiej, nakazuje się przeprowadzenie badań archeologicznych podczas prac ziemnych związanych z zabudową bądź zagospodarowaniem terenu
 - na prowadzenie badań opisanych w pkt 1 inwestor winien uzyskać pozwolenie Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu przed uzyskaniem decyzji o pozwoleniu na budowę.

14) UCHWAŁA NR XIII/109/2015 RADY MIEJSKIEJ W WYRZYSKU z dnia 27 listopada 2015 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla inwestycji pn. "budowa dwutorowej linii elektroenergetycznej 400 kV relacji GPZ Bydgoszcz Zachód - GPZ Piła Krzewina" na terenie Gminy Wyrzysk.

- dla ochrony dziedzictwa archeologicznego oznaczono na rysunku planu obszary ochrony oraz wprowadzono zapis:
 - wprowadza się formę ochrony zabytków dla występujących na terenie planu zabytków archeologicznych, w postaci niżej wymienionych ustaleń ochronnych, obowiązujących w granicach oznaczonych na rysunku planu stref ochrony stanowisk archeologicznych:
 - a) nakaz poprzedzenia rozpoczęcia robót budowlanych związanych z prowadzeniem robót ziemnych, jak również poprzedzenia wszelkich prac ziemnych oraz sadzenia drzew i krzewów – wystąpieniem do WKZ o wytyczne konserwatorskie oraz uzgodnieniem zakresu niezbędnych badań archeologicznych;
 - b) nakaz przeprowadzenia badań archeologicznych, których konieczność przeprowadzenia oraz zakres określi pozwolenie WKZ uzyskane przed wydaniem pozwolenia na budowę;
 - c) zakaz prowadzenia prac ziemnych oraz robót budowlanych z nimi związanymi, a także sadzenia drzew i krzewów, bez wyczerpania odpowiednich kroków wymienionych w pkt 1 oraz 2;
 - strefy ochrony stanowisk archeologicznych, o których mowa w ust. 1, obejmują obszary ujęte jako zabytki archeologiczne w gminnej ewidencji zabytków.

15) UCHWAŁA NR XIII/133/2019 RADY MIEJSKIEJ W WYRZYSKU z dnia 30 sierpnia 2019 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego w rejonie amfiteatru w Wyrzysku.

- wprowadzono formy ochrony zabytków w postaci odpowiednich ustaleń ochronnych, obowiązujących dla występujących na terenie planu zabytków:
 - oznaczonej w rysunku planu strefy ochrony układu urbanistycznego miasta oraz stanowisk archeologicznych, dla której ustala się:

- a) nakaz poprzedzenia rozpoczęcia robót budowlanych związanych z prowadzeniem robót ziemnych, jak również poprzedzenia wszelkich prac ziemnych i sadzenia drzew i krzewów – wystąpieniem do WKZ o wytyczne konserwatorskie oraz uzgodnieniem zakresu niezbędnych badań archeologicznych,
- b) nakaz przeprowadzenia badań archeologicznych, których konieczność przeprowadzenia oraz zakres określi pozwolenie WKZ uzyskane przed wydaniem pozwolenia na budowę,
- c) zakaz prowadzenia prac ziemnych oraz robót budowlanych z nimi związanych, a także prowadzenia działalności, która może prowadzić do zniszczenia zabytków archeologicznych, bez wyczerpania odpowiednich kroków wymienionych w pkt 1 oraz 2;
- oznaczonej w rysunku planu strefy ochrony zabytkowego parku, dla której ustala się:
 - a) zakaz niszczenia istniejącego drzewostanu, z wyłączeniem cięć sanitarnych oraz prac rewaloryzacyjnych, o których mowa w lit. c,
 - b) nakaz utrzymania terenu jako skupiska zieleni wysokiej,
 - c) możliwość rewaloryzacji, w tym w kierunku tworzenia parku z obiektami małej architektury oraz obiektami publicznymi, zgodnie z ustaleniami szczegółowymi w rozdziale 2, w zakresie uzgodnionym z WKZ;
- dla wyszczególnionych stref ustala się także
 - a) zakaz podejmowania działań zmierzających do zniszczenia zabytku, z zastrzeżeniem lit. c,
 - b) nakaz zachowania historycznego układu alejek spacerowych,
 - c) możliwość odstąpienia od zakazów i nakazów zawartych w lit. a oraz b w całości lub w części, o ile odstępstwo to wynikać będzie ze stanowiska WKZ w ramach dokonywanych przez ten organ uzgodnień.
- strefa ochrony układu urbanistycznego miasta oraz stanowisk archeologicznych oraz strefa ochrony zabytkowego parku, obejmują obszary ujęte jako zabytki w gminnej ewidencji zabytków. Wprowadza się obowiązek ochrony dobra kultury współczesnej, jakim jest amfiteatr z lat 40. XX w. Ochrona polega na zachowaniu: istniejącej niecki amfiteatru, jej charakterystycznego kształtu, układu przestrzennego obiektu oraz murów oporowych wokół widowni i sceny. Dopuszcza się wyłącznie działania rewaloryzacyjne oraz przebudowę i rozbudowę sceny, budowę zaplecza sceny i widowni oraz zadaszenia widowni i sceny w formie powłoki lub innej konstrukcji przestrzennej.

16) UCHWAŁA NR VI/82/2019 RADY MIEJSKIEJ W WYRZYSKU z dnia 22 lutego 2019 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenów na wschód od Kościerzyna Wielkiego.

- wprowadzono formy ochrony zabytków w postaci odpowiednich ustaleń ochronnych, obowiązujących dla występujących na terenie planu zabytków:
 - oznaczonego na rysunku planu zespołu stanowisk archeologicznych, dla którego ustala się:
 - a) nakaz poprzedzenia rozpoczęcia robót budowlanych związanych z prowadzeniem robót ziemnych, jak również poprzedzenia wszelkich prac ziemnych i sadzenia drzew i krzewów – wystąpieniem do WKZ o wytyczne konserwatorskie oraz uzgodnieniem zakresu niezbędnych badań archeologicznych,
 - b) nakaz przeprowadzenia badań archeologicznych, których konieczność przeprowadzenia oraz zakres określi pozwolenie WKZ uzyskane przed wydaniem pozwolenia na budowę,
 - c) zakaz prowadzenia prac ziemnych oraz robót budowlanych z nimi związanych, a także prowadzenia działalności, która może prowadzić do zniszczenia zabytków archeologicznych, bez wyczerpania odpowiednich kroków wymienionych w lit. a oraz b;
 - cmentarza ewangelicko-augsburskiego znajdującego się w całości na terenie ZP, dla którego ustala się:
 - a) zakaz niszczenia istniejącego drzewostanu, z wyłączeniem cięć sanitarnych oraz prac rewaloryzacyjnych, o których mowa w lit. c,
 - b) nakaz utrzymania terenu jako skupiska zieleni wysokiej,
 - c) możliwość rewaloryzacji, w tym w kierunku tworzenia parku lub zadrzewienia śródpolnego - remizy, z obiektami małej architektury upamiętniającymi dawne miejsce pochówku, zgodnie z ustaleniami szczegółowymi dla terenu ZP, w zakresie uzgodnionym z WKZ;
 - zespołu młyńskiego, obejmującego oznaczone na rysunku: spichlerz oraz budynek gospodarczy, dla których ustala się:
 - a) zakaz podejmowania działań zmierzających do zniszczenia zabytku, z zastrzeżeniem lit. c,
 - b) nakaz zachowania istniejących historycznych: gabarytów budynków, wystroju elewacji, w tym materiałów elewacyjnych i zdobień na elewacji, proporcji i rozmieszczenia otworów okiennych, podziałów i zdobień stolarki okiennej, geometrii i pokrycia dachu,
 - c) możliwość odstąpienia od zakazów i nakazów zawartych w lit. a oraz b w całości lub w części, o ile odstępstwo to wynikać będzie ze stanowiska WKZ w ramach dokonywanych przez ten organ uzgodnień;
 - oznaczonego na rysunku domu młynarza ze śrutownikiem, obecnie domu nr 16
 - położonego poza planem - przez odpowiednie stosowanie ustaleń pkt 3 lit. a
 - w odniesieniu do działań w otoczeniu tego budynku, w granicach niniejszego planu.

17) UCHWAŁA NR LXVI/611/2023 RADY MIEJSKIEJ W WYRZYSKU z dnia 16 czerwca 2023 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego części wsi Falmierowo i Kościerzyn Wielki.

- w planie oznaczono obiekt znajdujący się w gminnej ewidencji zabytków
- w treści planu wymieniono obiekt znajdujący się w gminnej ewidencji zabytków oraz wprowadzono zapisy:
 - objęcie obiektu ochroną konserwatorską poprzez konieczność jego zachowania; ochronę bryły, wyglądu zewnętrznego oraz zachowanych elementów architektonicznych we wnętrzu budynku
 - nakaz zachowania:
 - a) wyglądu i wystroju historycznych elewacji poprzez zachowanie autentycznych detali architektonicznych, wymiarów i wykrojów otworów okiennych i drzwiowych, w tym zakaz ocieplania elewacji,
 - b) istniejących wysokości, kształtu dachu i historycznego rodzaju pokrycia dachowego,
 - c) zabytkowych elementów we wnętrzu obiektu, takich jak: klatki schodowe, posadzki, stolarka okienna i drzwiowa, ozdobne piece kaflowe – możliwość wymiany po uzyskaniu uzgodnienia z wojewódzkim konserwatorem zabytków,
 - d) historycznej bryły i gabarytów obiektu;
 - ochronę wyznaczonej na rysunku planu, strefy gminnej ewidencji zabytków archeologicznych.

18) UCHWAŁA NR XIII/94/2025 RADY MIEJSKIEJ W WYRZYSKU z dnia 25 lutego 2025 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obszaru Osiek nad Notecią – Polanowo.

- dla ochrony dziedzictwa archeologicznego oznaczono na rysunku planu obszary ochrony oraz wprowadzono zapis:
 - ustala się ochronę stanowisk archeologicznych: AZP 37-31/32, AZP 37-31/63, AZP 37-31/64, AZP 37-31/68,
 - dla ochrony stanowisk archeologicznych ustala się nakaz prowadzenia badań archeologicznych podczas realizacji inwestycji związanych z zagospodarowaniem terenu zgodnie z przepisami odrębnymi.

5.3. Uwarunkowania wynikające z dokumentów wykonanych przez Gminę Wyrzysk

5.3.1. Strategia Rozwoju Gminy Wyrzysk na lata 2016 - 2025

Strategia Rozwoju Gminy Wyrzysk na lata 2016 – 2025 została przyjęta Uchwałą Nr XVII/135/2016 Rady Miejskiej w Wyrzysku z dnia 29 stycznia 2016 r. Jest to dokument, który określa strategiczne kierunki rozwoju gminy w perspektywie do 2025 r.

Określona w strategii wizja gminy jest następująca: *Gmina Wyrzysk wykorzystując endogeniczne walory dba o rozwój infrastruktury proekologicznej oraz dąży do wzrostu atrakcyjności turystycznej, gospodarczej i kulturalnej.*

Misja gminy to: *Gmina Wyrzysk miejscem przyjaznym i bezpiecznym, zapewnia warunki do stworzenia środowiska przyjaznego mieszkańcom i przedsiębiorcom, uwzględnia oczekiwania społeczne w celu poprawy jakości życia z poszanowaniem środowiska naturalnego i lokalnej tradycji.*

Niniejszy dokument formułuje cztery cele strategiczne, których realizacja powinna przyczynić się do osiągnięcia pożądanego stanu rozwoju gminy określonego w wizji:

1. Wzmocnienie potencjału gospodarczego:
 - zwiększenie konkurencyjności gospodarczej gminy Wyrzysk:
 - podnoszenie atrakcyjności inwestycyjnej gminy;
 - wspieranie rozwoju przedsiębiorczości;
 - rozwój nowoczesnego rolnictwa.
2. Intensyfikacja działań na rzecz rozwoju infrastruktury technicznej w gminie:
 - rewitalizacja i rozbudowa infrastruktury komunalnej:
 - poprawa systemu komunikacyjnego w gminie;
 - modernizacja i rozbudowa infrastruktury społecznej i sportowej;
 - rewitalizacja społeczna i infrastrukturalna gminy Wyrzysk.
 - zachowanie wysokiej jakości środowiska przyrodniczego:
 - rozwój i modernizacja instalacji służących poprawie stanu środowiska;
 - ograniczenie niskiej emisji na obszarze gminy i wykorzystanie odnawialnych źródeł energii;
 - ochrona walorów i zasobów środowiska przyrodniczego.
3. Rozwój turystyki w gminie Wyrzysk:
 - turystyczne zagospodarowanie przestrzeni w gminie Wyrzysk:
 - zagospodarowanie terenów zielonych na potrzeby turystyki i rekreacji;
 - kreowanie nowych atrakcji turystycznych w oparciu o istniejące zasoby przyrodnicze, historyczne i kulturowe, m. in:
 - ❖ odpowiednie zagospodarowanie i wyeksponowanie atrakcji turystycznych, w tym zabezpieczenie i wspieranie renowacji obiektów zabytkowych,
 - ❖ opracowanie nowych szlaków i ścieżek turystycznych, w tym przygotowanie programu ich utrzymania w odpowiednim stanie.
 - wzmocnienie potencjału turystycznego gminy:
 - aktywna promocja gminy i jej walorów (m. in. stworzenie Systemu Informacji Turystycznej);
 - wspieranie rozwoju infrastruktury obsługi ruchu turystycznego.
4. Wzrost spójności społecznej w gminie Wyrzysk:
 - rozwój infrastruktury spójności i bezpieczeństwa:
 - zwiększenie dostępności do nowoczesnych technologii informacyjno – komunikacyjnych;
 - wzrost poziomu bezpieczeństwa publicznego;

- wzmocnienie potencjału społecznego i ludzkiego:
 - podnoszenie poziomu wykształcenia mieszkańców;
 - podejmowanie działań na rzecz integracji społeczności lokalnej;
 - wspieranie rozwoju organizacji, stowarzyszeń i budowa społeczeństwa obywatelskiego.

W analizie SWOT jako mocną stronę wskazano Muzeum Kultury Ludowej w Osieku nad Notecią, które generuje wzrost zainteresowania turystyką. Z kolei jako słabą stronę podano niewykorzystanie lokalnego dziedzictwa historyczno – kulturowego. Strategia formułuje wnioski dotyczące wykorzystania zabytków jako jednego z ważnych elementów podnoszących atrakcyjność gminy i sprzyjających rozwojowi turystyki.

Obecnie trwają prace nad strategią rozwoju gminy Wyrzysk na lata 2026 – 2035.

5.3.2. Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych

Gminny plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych dla Gminy Wyrzysk został opracowany w 2010 r. Określa organizację i sposób ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych na poziomie gminy. Zawiera charakterystykę zasobu i rozmieszczenia zabytków oraz stopnia ich spodziewanego zagrożenia, ponadto wykaz zabytków nieruchomych i ruchomych, sposoby ich ochrony, opis zamierzonych działań zapobiegawczych, zabezpieczających i ratowniczych, a także wskazanie niezbędnych sił i środków do ich realizacji. Plan ten nie jest aktualizowany.

5.4. Uwarunkowania wynikające z ochrony przyrody. Chronione wartości przyrodnicze krajobrazu kulturowego

5.4.1. Program Ochrony Środowiska dla Gminy Wyrzysk na lata 2021 – 2024 z perspektywą na lata 2025 – 2028

Program Ochrony Środowiska dla Gminy Wyrzysk na lata 2021 – 2024 z perspektywą na lata 2025 - 2028, przyjęty Uchwałą Nr XXXIV/304/2021 Rady Miejskiej w Wyrzysku z dnia 19 marca 2021 r., określa politykę ochrony środowiska w gminie. Niniejszy dokument zawiera analizę stanu środowiska przyrodniczego na terenie gminy, na podstawie której określono kierunki i zadania wynikające z istniejących zagrożeń i problemów, mające na celu poprawę stanu środowiska z uwzględnieniem: ochrony klimatu i jakości powietrza, racjonalnego i zrównoważonego gospodarowania wodami, odpadami, zasobami geologicznymi, glebowymi, przyrodniczymi oraz edukacji ekologicznej.

5.4.2. Rezerwat przyrody

W wykazie poszczególnych form ochrony przyrody rezerwat przyrody obejmuje obszary zachowane w stanie naturalnym lub mało zmienionym, ekosystemy, ostoje i siedliska przyrodnicze, a także siedliska roślin, siedliska zwierząt i siedliska grzybów oraz twory

i składniki przyrody nieożywionej, wyróżniające się szczególnymi wartościami przyrodniczymi, naukowymi, kulturowymi lub walorami krajobrazowymi.

Na terenie gminy Wyrzysk znajduje się **rezerwat przyrody Zielona Góra**. Jest to rezerwat leśny o powierzchni 96,09 ha utworzony 1968 r. w celu zachowania, ze względów naukowych i dydaktycznych, kompleksu lasów liściastych o charakterze zbliżonym do naturalnego wraz z typową dla nich florą i fauną, unikalnym typem gleb oraz stanowiskami dóbr kultury. Rezerwat usytuowany jest na jednym z największych wzniesień Pojezierza Krajeńskiego – Dębowej Górze. Ochroną objęty został fragment lasu liściastego, w obrębie którego występują grądy i kwaśna dąbrowa. Głównymi gatunkami drzew są: dąb szypułkowy, sosna zwyczajna, lipa drobnolistna, grab zwyczajny, brzoza brodawkowata i olcha. Wiek dębów oblicza się na 200–250 lat.

5.4.3. Obszary chronionego krajobrazu

Obszary chronionego krajobrazu są to tereny objęte ochroną ze względu na walory przyrodnicze, krajobrazowe i kulturowe oraz zróżnicowane ekosystemy, odznaczające się niewielkim stopniem zniekształcenia środowiska przyrodniczego, wartościowe ze względu na możliwość zaspokajania potrzeb związanych z masową turystyką i wypoczynkiem lub istniejące albo odtwarzane korytarze ekologiczne. Od parków krajobrazowych różnią się większą dopuszczalnością działań gospodarczych, które ogranicza jedynie konieczność zachowania w równowadze istniejących walorów.

Wyznaczanie obszarów chronionego krajobrazu następuje uchwałą sejmiku wojewódzkiego. Obszary chronionego krajobrazu wraz z parkami narodowymi, rezerwatami przyrody oraz parkami krajobrazowymi stanowią elementy składowe tzw. krajowego systemu obszarów chronionych. Odgrywają one zatem ważną rolę w przestrzennym układzie form ochrony przyrody.

Na terenie gminy Wyrzysk znajdują się 3 obszary chronionego krajobrazu:

- **Dolina Noteci** – obszar chronionego krajobrazu o powierzchni 68,84 ha, utworzony w 1989 r. Zlokalizowany w granicach powiatu czarnkowsko – trzcianieckiego, pilskiego, wągrowieckiego i chodzieskiego. Stanowi ważną ostoję wielu gatunków ptaków oraz trasę ich migracji. Jest naturalnie wyrzeźbionym przez wody topniejącego lodowca obniżeniem terenu o szerokości 3 – 6 km, którego środkiem płynie rzeka Noteć. Charakteryzuje się krajobrazem łąkowo – polno – osadniczym. W samej pradolinie rzeki przeważa system łąkowy tzw. nadnoteckie łągi, które mają duże znaczenie dla gospodarki hodowlanej.
- **Dolina Łobżonki i Bory Kujańskie** – obszar chronionego krajobrazu o powierzchni 18 850 ha, utworzony w 1998 r. Obejmuje tereny chronione ze względu na wyróżniający się krajobraz o zróżnicowanych ekosystemach, wartościowe ze względu na możliwość zaspokajania potrzeb związanych z turystyką i wypoczynkiem, a także pełnioną funkcją korytarzy ekologicznych. Obszar ten leży na falistych wzniesieniach wzdłuż doliny rzeki Łobżonki i kilku jezior w mezoregionie Pojezierza Krajeńskiego. W całości jest to zlewnia

Noteci a krajobraz złożony jest z dwóch różnych typów. Wyróżniającym się elementem przyrodniczym są kompleksy lasów szpilkowych zwane Borami Kujańskimi od miejscowości Kujan leżącej w pobliżu rynnowego jeziora Borówno. Warto zwrócić uwagę na piękne okolice jeziora Borówno z okazałymi starodrzewiem, wśród którego górują pomnikowe drzewa sędziwych dębów i buków.

- **Nadnotecki Obszar Chronionego Krajobrazu** – obszar chronionego krajobrazu o powierzchni 2 853,6 ha, utworzony w 1991 r. Położony jest na terenie gmin: Wyrzysk, Nakło nad Notecią i Sadki, na granicy Pojezierza Krajeńskiego i Doliny Środkowej Noteci. Wyróżnia się walorami krajobrazowymi ukształtowanymi przez różnice wysokości względnych dochodzące do 140 m oraz różnorodnością biologiczną siedlisk.

5.4.4. Obszary NATURA 2000

Obszary NATURA 2000 to najmłodsza z form ochrony przyrody, wprowadzona w 2004 r. jako jeden z obowiązków związanych z przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej. Obszary te powstają we wszystkich państwach członkowskich tworząc Europejską Sieć Ekologiczną obszarów ochrony Natura 2000.

Celem funkcjonowania Europejskiej Sieci Ekologicznej Natura 2000 jest zachowanie określonych typów siedlisk przyrodniczych oraz gatunków, które uważa się za cenne i zagrożone w skali całej Europy. Drugim jej celem jest ochrona różnorodności biologicznej.

Podstawą funkcjonowania programu są dwie unijne dyrektywy tzw. dyrektywa ptasia i dyrektywa siedliskowa:

- Dyrektywa ptasia (dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2009/147/WE z dnia 30 listopada 2009 r. w sprawie ochrony dzikiego ptactwa - wcześniej dyrektywa Rady 79/409/EWG z dnia 2 kwietnia 1979 r. w sprawie ochrony dzikiego ptactwa) - określa kryteria do wyznaczania ostoi dla gatunków ptaków zagrożonych wyginięciem;
- Dyrektywa siedliskowa (dyrektywa Rady 92/43/EWG z dnia 21 maja 1992 r. w sprawie ochrony siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej fauny i flory) - ustala zasady ochrony pozostałych gatunków zwierząt, a także roślin i siedlisk przyrodniczych oraz procedury ochrony obszarów szczególnie ważnych przyrodniczo.

Zgodnie z tymi aktami prawnymi każdy kraj członkowski Unii Europejskiej ma obowiązek zapewnić siedliskom przyrodniczym i gatunkom, wymienionym w załącznikach Dyrektywy siedliskowej i ptasiej, warunki sprzyjające ochronie lub zadbać o odtworzenie ich dobrego stanu. Dotyczy to m.in. wyznaczenia i objęcia ochroną obszarów, na których te siedliska i gatunki występują.

Na terenie gminy Wyrzysk występują następujące obszary *Natura 2000*:

- obszary specjalnej ochrony siedlisk
 - **Dolina Noteci** PLH300004
 - **Dolina Łobżonki** PLH 300040

- **Dębowa Góra** PLH300055

➤ obszary specjalnej ochrony ptaków

- **Dolina Środkowej Noteci i Kanał Bydgoski** PLB 300001

5.4.5. Pomniki przyrody

Pomniki przyrody są to pojedyncze twory przyrody żywej i nieożywionej lub ich skupienia o szczególnej wartości naukowej, kulturowej, historyczno - pamiątkowej i krajobrazowej oraz odznaczające się indywidualnymi cechami wyróżniającymi je wśród innych tworów, w szczególności sędziwe i okazałych rozmiarów drzewa i krzewy gatunków rodzimych i obcych, źródła, wodospady, wywierzyska, skałki, jary, głazy narzutowe, jaskinie. Pomniki przyrody są ważnym elementem składowym krajobrazu, podnoszą jego piękno, zwiększają różnorodność, często związane są z wydarzeniami historycznymi, lokalnymi podaniami lub wybitną postacią historyczną. Status pomnika przyrody może nadać wojewoda (rozporządzenie) lub rada gminy (uchwała).

Na terenie gminy Wyrzysk znajduje się **16 pomników przyrody**.

Lp.	rodzaj tworu przyrody	typ pomnika	lokalizacja
1	grupa drzew – 3 dęby szypułkowe	wieloobiektowy	droga Komorowo – Krostkowo
2	aleja – 17 lip drobnolistnych	aleja	droga łącząca osadę leśnictwa Zielona Góra z szosą Osiek-Wyrzysk
3	drzewo – dąb szypułkowy	jednoobiektowy	stary cmentarz w Bąkowie
4	drzewo – lipa drobnolistna	jednoobiektowy	park w Falmierowie
5	grupa drzew – 2 platany klonolistne, dąb szypułkowy, 2 jesiony wyniosłe, lipa drobnolistna	wieloobiektowy	park w Gleśnie
6	drzewo – lipa drobnolistna	jednoobiektowy	park w Falmierowie
7	drzewo – lipa drobnolistna	jednoobiektowy	cmentarz w Wyrzysku przy ul. Podgórnej
8	grupa drzew – 6 topoli białych	wieloobiektowy	cmentarz przykościelny w Gromadnie
9	drzewo – wiąz szypułkowy	jednoobiektowy	cmentarz w Żuławce
10	drzewo - grusza	jednoobiektowy	cmentarz w Żuławce
11	drzewo – lipa drobnolistna	jednoobiektowy	park w Bagdadzie
12	aleja – 183 lipy drobnolistne, 85 dębów szypułkowych, 39 jesionów wyniosłych	aleja	droga Wyrzysk – Piła

			(odcinek: krzyżówka do Łobzenicy - krzyżówka do Niezychowa)
13	aleja – 72 dęby szypułkowe	aleja	droga Wyrzysk – Piła (na odcinku do krzyżówki Łobzenica)
14	grupa drzew – dąb szypułkowy	wieloobiektowy	Nadleśnictwo Kaczory Leśnictwo Zielona Góra
15	drzewo – dąb szypułkowy	jednoobiektowy	Nadleśnictwo Kaczory Leśnictwo Zielona Góra
16	grupa 8 drzew – jarząb brekinia	wieloobiektowy	Nadleśnictwo Kaczory Leśnictwo Zielona Góra

Wykaz pomników przyrody na terenie gminy Wyrzysk

5.5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony zabytków archeologicznych

- uwzględnianie zabytków archeologicznych ujętych w gminnej ewidencji zabytków na załącznikach graficznych przy sporządzaniu dokumentów planistycznych gminy;
- uwzględnianie przez inwestorów wytycznych dotyczących ochrony dziedzictwa archeologicznego określonych w decyzjach i opiniach wojewódzkiego konserwatora zabytków.

6. SPRAWOZDANIE Z REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY WYRZYSK NA LATA 2017 - 2020

Nie sporządzono sprawozdania z realizacji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Wyrzysk na lata 2017 - 2020.

Ww. program został przyjęty Uchwałą Nr XXXI/252/2017 Rady Miejskiej w Wyrzysku z dnia 24 lutego 2017 r. (Dz. Urz. Woj. Wlkp. poz. 1898 z dnia 07.03.2017 r.) i udostępniony na stronie Biuletynu Informacji Publicznej Urzędu Miejskiego w Wyrzysku.

W ramach aktualizacji gminnej ewidencji zabytków w 2021 r. opracowano dwie karty adresowe obiektów ujętych w wojewódzkiej ewidencji zabytków: ogrodu wiejskiego przy zagrodzie młyńskiej w Kościerzynie Wielkim i mostu w Polinowie.

Gmina Wyrzysk w ramach Rządowego Programu Odbudowy Zabytków udzieliła następujących dotacji na podstawie uchwały nr LXII/581/2023 Rady Miejskiej w Wyrzysku z dnia 15 lutego 2023 r. w sprawie zasad i trybu udzielania dotacji na realizację zadań inwestycyjnych obejmujących finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub gminnej ewidencji zabytków, ich rozliczania oraz kontroli w ramach Rządowego Programu Odbudowy Zabytków (Dz. Urz. Woj. Wielkopolskiego z 2023 r. poz. 1948 ze zm.):

- dotacja udzielona Parafii Rzymskokatolickiej p.w. św. Jakuba Większego w Gromadnie w wysokości 131.032,47 zł na prace konserwatorskie i restauratorskie przy ambonie i chrzcielnicy z kościoła parafialnego p.w. św. Jakuba Większego w Gromadnie;
- dotacja udzielona Parafii Rzymskokatolickiej p.w. św. Jakuba Większego w Gromadnie w wysokości 249.693,19 zł na prace konserwatorskie i restauratorskie przy ołtarzu głównym z kościoła parafialnego p.w. św. Jakuba Większego w Gromadnie – etap I architektura ołtarza;
- dotacja udzielona Parafii Rzymskokatolickiej p.w. św. Jadwigi w Gleśnie w wysokości 100.000,00 zł na kontynuację prac konserwatorskich i restauratorskich przy ołtarzu głównym z kościoła parafialnego p.w. św. Jadwigi w Gleśnie.
- dotacja udzielona Parafii Rzymskokatolickiej p.w. św. Marcina Biskupa w Wyrzysku w wysokości 125.000,00 zł na wykonanie systemu sygnalizacji pożaru, włamania oraz monitoringu w kościele i na plebanii Parafii p.w. św. Marcina w Wyrzysku.
- dotacja przyznana osobom fizycznym w wysokości 131.781,60 zł na prace remontowe przy dworku w Bagdadzie.

W latach wcześniejszych Gmina Wyrzysk przyznała następujące dotacje na zabytki na podstawie uchwały nr XXIV/195/2016 Rady Miejskiej w Wyrzysku z dnia 26 sierpnia 2016 r. w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na sfinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. Urz. Woj. Wielkopolskiego z 2016 r. poz. 5343):

- 2017 r. – dotacja w wysokości 10.000,00 zł na dofinansowanie prac malarskich przy ścianach i filarach we wnętrzu kościoła parafialnego p.w. św. Jakuba Większego w Gromadnie;
- 2017 r. – dotacja w wysokości 10.000,00 zł na dofinansowanie prac remontowych przy kaplicy grobowej Chłapowskich w Gleśnie;
- 2017 r. – dotacja w wysokości 10.000,00 zł na dofinansowanie prac remontowych przy części dachu budynku dworku w Bagdadzie;
- 2018 r. – dotacja w wysokości 20.000,00 zł na dofinansowanie prac konserwatorskich i restauratorskich przy pilastrach w prezbiterium, fryzie z nawy i wnękach okiennych kościoła parafialnego p.w. św. Jakuba Większego w Gromadnie;
- 2018 r. – dotacja w wysokości 10.000,00 zł na dofinansowanie prac polegających na renowacji żeliwnych schodów w dworku w Bagdadzie;
- 2019 r. – dotacja w wysokości 9.911,31 zł na dofinansowanie prac zduńskich i remoncie zabytkowego pieca kaflowego w dworku w Bagdadzie.

Poza tym zrealizowano następujące założenia określone w poprzednim programie:

- przeprowadzenie podstawowych prac porządkowych na terenie opuszczonych cmentarzy ewangelickich poprzez włączenie uczniów szkół podstawowych,
- remont elewacji zabytkowych kamienic w centrum Wyrzyska,
- podejmowanie działań inwestycyjnych związanych z rewitalizacją obiektów zabytkowych - rewitalizacja śródmieścia Wyrzyska,

- przygotowanie ofert prac sezonowych dla bezrobotnych mieszkańców gminy przy bieżących pracach pielęgnacyjnych miejskiego parku w Wyrzysku,
- przeciwdziałanie nielegalnym przebudowom i dobudowom budynków mieszkalnych o cechach zabytkowych, prowadzącym do zanikania cech tradycyjnych zabudowy,
- dostosowanie się do sposobu zagospodarowania terenów wyznaczonych w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego
- modernizacja świetlicy wiejskiej w Osieku nad Notecią.

7. KIERUNKI DZIAŁAŃ DLA REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

7.1. Gminna ewidencja zabytków

1) nieruchomości

- gminna ewidencja zabytków nieruchomości w formie zbioru kart adresowych została wykonana w 2010 r.
- aktualizacja i weryfikacja gminnej ewidencji zabytków:
 - systematyczne uzupełnianie kart adresowych o uzyskane dane i dokumentację fotograficzną;
 - rozpoznawanie i wprowadzanie do ewidencji zmian powstałych w wyniku rozbiórek, modernizacji i remontów obiektów;
 - wyłączanie obiektów z gminnej ewidencji zabytków i włączanie obiektów do gminnej ewidencji zabytków w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

2) archeologicznych

- gminna ewidencja zabytków archeologicznych w formie gminnych kart stanowisk archeologicznych została opracowana w 2010 r.
- ewidencja zabytków archeologicznych wymaga uzupełnienia i zweryfikowania poprzez włączanie informacji o wszystkich sukcesywnie odkrywanych reliktach przeszłości niezależnie od charakteru badań oraz uzyskiwanych wyników badań weryfikacyjnych Archeologicznego Zdjęcia Polski, na podstawie informacji otrzymanych od Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Gminna ewidencja zabytków powinna być prowadzona zgodnie ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1292) oraz rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 56).

7.2. Gminny plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych

- coroczna aktualizacja planu opracowanego w 2010 r. – na podstawie Rozporządzenia Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2004 r. poz. 2153).

7.3. Udostępnianie i promocja zabytków nieruchomych

- udostępnienie niniejszego *Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Wyrzysk na lata 2026 - 2029* na stronie Biuletynu Informacji Publicznej Urzędu Miejskiego w Wyrzysku;
- uwzględnianie obiektów zabytkowych przy wyznaczaniu tras turystycznych i ścieżek dydaktycznych;
- w celu zwiększenia atrakcyjności zabytków dla potrzeb turystycznych i edukacyjnych zlecenie wykonania tablic informacyjnych dla obiektów wpisanych do rejestru zabytków – w ramach posiadanych przez urząd środków finansowych;
- utworzenie na terenie miasta i gminy ścieżki dydaktycznej przedstawiającej historię i zabytki, także te nie wpisane do rejestru zabytków, kształtujące przestrzeń i będące świadectwem przeszłości;
- udostępnianie informacji na temat zasobów dziedzictwa kulturowego z terenu gminy;
- publikowanie materiałów reklamowych i turystycznych (przewodników, ulotek, folderów, map, itp.) dotyczących dziedzictwa kulturowego i znajdujących się na terenie gminy zabytków;
- współpraca z instytucjami wprowadzającymi dodatkowe oznakowania na drogach gminnych, powiatowych i wojewódzkich w celu ułatwienia dojazdu do obiektów wpisanych do rejestru zabytków;
- ustalanie z właścicielami obiektów zabytkowych możliwości i zasad ich udostępniania w celach edukacyjnych i turystycznych;
- współpraca z organizacjami pozarządowymi i instytucjami w zakresie popularyzacji ochrony dziedzictwa kulturowego;
- wspieranie stowarzyszeń w opracowaniu i publikacji materiałów dotyczących historii i zabytków gminy;
- współpraca z sąsiednimi samorządami w celu włączania lokalnych szlaków turystycznych w system ponadregionalny.

7.4. Edukacja w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego

- włączenie tematyki ochrony dóbr kultury, a także zasobu zabytków i krajobrazu kulturowego miasta, gminy, powiatu i województwa do zajęć szkolnych w szkołach podstawowych prowadzonych przez gminę;
- organizowanie w ramach zajęć szkolnych wycieczek krajoznawczych, rowerowych po najciekawszych i najważniejszych miejscach w mieście i gminie oraz przedstawianie obiektów zabytkowych;
- wspieranie imprez propagujących wydarzenia historyczne, kulturalne, etnograficzne związane z regionem;
- udział w szkoleniach i konferencjach poświęconych ochronie dziedzictwa kulturowego.

7.5. Działania zmierzające do poprawy stanu zachowania dziedzictwa kulturowego

- informowanie właścicieli obiektów zabytkowych o możliwościach pozyskania środków na ich remonty;
- merytoryczna pomoc właścicielom obiektów zabytkowych w tworzeniu wniosków aplikacyjnych o środki na odnowę zabytków;
- nawiązanie współpracy z właścicielami obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków przy udziale urzędu ochrony zabytków poprzez:
 - rozpowszechnianie wśród nich informacji na temat zasad opieki nad zabytkami, profilaktyki i etyki konserwatorskiej;
 - zbieranie od nich informacji na temat przeprowadzonych remontów i odnotowanie tych faktów w kartach adresowych obiektów.
- aktywne zachęcanie sektora prywatnego do zagospodarowania obiektów zabytkowych;
- określanie zasad i możliwości udzielania pomocy finansowej właścicielom remontującym obiekty zabytkowe z terenu gminy w ramach środków zabezpieczonych w budżecie gminy na dany rok (dotacje, ulgi podatkowe);
- interwencja władz gminy przy rażących naruszeniach prawa budowlanego, głównie dotyczących rozbudowy i przebudowy zmieniającej bryłę obiektu lub jego charakterystyczne elementy (zwłaszcza na obszarach objętych ochroną konserwatorską, przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków i figurujących w gminnej ewidencji zabytków).

- udzielanie na wniosek zainteresowanych podmiotów dotacji celowych na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach na podstawie **Uchwały Nr LXXXI/728/2024 Rady Miejskiej w Wyrzysku z dnia 25 kwietnia 2024 r.** w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na sfinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. Urz. Woj. Wlkp. Z 2024 r. poz. 4404).
- poprawa stanu zachowania zabytkowych cmentarzy
 - podjęcie próby rozwiązania problemu nieczynnych cmentarzy na terenie gminy; ustalenie w planach zagospodarowania przestrzennego docelowych funkcji cmentarzy poprzez wskazanie tych, które pozostaną cmentarzami i objęte będą programem rewitalizacji (najlepiej zachowane) na miarę możliwości finansowych gminy, a które stanowić będą tereny zieleni urządzonej bądź pozostałości po cmentarzach z zachowaniem starodrzewia; ponadto przeprowadzenie inwentaryzacji fotograficznej i opisowej zachowanych nagrobków i pozostałych elementów nekropolii we współpracy z Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków.
 - prowadzenie prac bieżących przy zabytkowych cmentarzach po uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków oraz właścicielami obiektów, polegających na odkrzaczaniu, usuwaniu śmieci, wycinaniu samosiejek i porządkowaniu nagrobków. W ramach możliwości finansowych gminy i poszczególnych sołectw montaż tablic informacyjnych.

7.6. Określenie zasad ochrony zabytków archeologicznych

W celu ochrony stanowisk archeologicznych i nawarstwień kulturowych podczas inwestycji związanych z zabudowaniem i zagospodarowaniem terenu ważne jest określenie zasad ochrony zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków oraz ujętych w gminnej ewidencji zabytków w planach zagospodarowania przestrzennego, warunkach zabudowy i inwestycjach celu publicznego oraz respektowanie przez inwestorów wymogów dotyczących ochrony zabytków archeologicznych określonych w opiniach i decyzjach Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

7.7. Realizacja zadań wynikających z obowiązku opieki nad zabytkami sprawowanej przez właściciela

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami definiuje opiekę nad zabytkiem jako działania realizowane przez jego właściciela lub posiadacza, polegające m.in. na prowadzeniu prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych, zabezpieczeniu i utrzymaniu

zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie oraz korzystaniu z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości.

7.7.1. Obiekty wpisane do rejestru zabytków stanowiące własność Gminy Wyrzysk

Gmina Wyrzysk jest właścicielem dwóch obiektów wpisanych do rejestru zabytków:

- **Park dworski w Kosztowie.** Założony około poł. XIX w. Od południa przylega do drogi Piła – Wyrzysk. Powstał przypuszczalnie w wyniku przekształcenia drzewostanu naturalnego i ma charakter krajobrazowy. Cała jego powierzchnia pokryta jest dość zwartym drzewostanem zróżnicowanym gatunkowo. Układ ciągów spacerowych uległ zatarciu. Na jego terenie usytuowany jest dwór z 1 poł. XIX w. rozbudowany i przebudowany w 1 ćw. XX w. W obiekcie obecnie mieści się Szkoła Podstawowa. Park stanowi otoczenie szkoły, jest na bieżąco pielęgnowany, a wszystkie prace w jego obrębie są uzgadniane z wojewódzkim konserwatorem zabytków i są prowadzona na podstawie pozwoleń wydawanych zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.
- **Grodzisko wczesnośredniowieczne i późnośredniowieczne w Wyrzysku, nazwa miejscowa „Czubatka”.** Grodzisko wyżynne, cyplowate, datowane na okres wczesnośredniowieczny i średniowieczny, położone jest na działce o nr ewid. 708 na południowo-wschodnim skraju miasta Wyrzysk, na stromym cyplu morenowym w zakolu rzeki Łobżonki i jej dopływu Orli. Majdan wydłużony na osi północny - wschód i południowy - zachód. Wysokość wału od podstawy – 23 m, wysokość stożka od powierzchni majdanu – 5 m, szerokość majdanu – 24 m. Na terenie wczesnośredniowiecznego grodziska w północno-wschodniej części znajduje się grodzisko stożkowate z okresu późnego średniowiecza. Ww. stanowisko badane było amatorsko jeszcze przed drugą wojną światową. Na tym terenie prowadzono również badania powierzchniowe, podczas których natrafiono na liczny materiał zabytkowy w postaci fragmentów naczyń ceramicznych, polepy, zabytków metalowych typu noże żelazne, przęśliki czy okucia wiader. W latach 50-tych XX w. na powierzchni stanowiska odkryto również liczne fragmenty naczyń ceramicznych. W 1991 r. prowadzono weryfikacyjne badania sondażowe z ramienia PKZ Szczecin pod kierunkiem E. Wilgockiego. Potwierdzono wówczas, że obiekty te są pochodzenia antropogenicznego. Obecnie teren jest bardzo zarośnięty. Wymaga zabiegów pielęgnacyjnych.

7.7.2. Obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków stanowiące własność Gminy Wyrzysk

Gmina Wyrzysk jest właścicielem/współwłaścicielem 46 obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków, w tym 37 budynków, 7 cmentarzy, parku miejskiego i figury przydrożnej.

Są to niżej wymienione obiekty:

- Bąkowo 9 - budynek dawnej szkoły
- Bąkowo - cmentarz ewangelicki
- Konstantynowo - cmentarz epidemiczny
- Kosztowo – dawny dwór, ob. szkoła
- Kosztowo 79 – budynek gospodarczy
- Kosztowo 80 – magazyn/budynek mieszkalny
- Kosztowo 80 – stodoła
- Kosztowo 32 – budynek mieszkalny
- Kosztowo 12 – budynek dawnej szkoły
- Młotkówko – transformator
- Osiek nad Notecią, ul. Bohaterów 28 – pastorówka, ob. przedszkole
- Osiek nad Notecią, ul. Bohaterów 28 – budynek gospodarczy
- Osiek nad Notecią, ul. Główna 58 – szkoła
- Osiek nad Notecią, ul. XXX-lecia – cmentarz epidemiczny
- Osiek nad Notecią, ul. Główna – cmentarz ewangelicki
- Osiek nad Notecią, ul. Dębowa – cmentarz ewangelicki
- Osiek nad Notecią, ul. Główna 20 – budynek mieszkalny
- Osiek nad Notecią, ul. Lipowa 1 – budynek mieszkalny
- Polanowo 36 – budynek dawnej szkoły
- Ruda 4 – budynek dawnej szkoły
- Ruda 4 – budynek gospodarczy
- Wyrzysk, ul. Bydgoska 29 – dawne Starostwo Powiatowe, ob. budynek urzędu miejskiego
- Wyrzysk, ul. Bydgoska 32 – dawna willa starosty, ob. budynek urzędu miejskiego
- Wyrzysk, ul. Bydgoska 25 – dawny Urząd Finansowy, ob. kamienica
- Wyrzysk, ul. Bydgoska 24 – budynek sądu
- Wyrzysk, ul. Bydgoska 18 – dawny dom właściciela browaru
- Wyrzysk, ul. Kościuszki 15 – dawny dwór, ob. miejsko-gminny ośrodek kultury
- Wyrzysk, ul. Rzeczna 1 – budynek mieszkalny
- Wyrzysk, ul. Rzeczna 10 – budynek mieszkalny
- Wyrzysk – park miejski
- Wyrzysk, ul. Podgórna – cmentarz wojenny
- Wyrzysk, ul. Bydgoska 13 – budynek mieszkalny
- Wyrzysk, ul. Bydgoska 21 – budynek mieszkalny
- Wyrzysk, ul. Bydgoska 36 – dawna pastorówka, ob. budynek mieszkalny
- Wyrzysk, ul. Łączna 3 – budynek mieszkalny
- Wyrzysk, ul. Parkowa – transformator
- Wyrzysk, ul. Pocztowa 3 – budynek mieszkalny
- Wyrzysk, ul. Pocztowa 5 – budynek mieszkalny
- Wyrzysk, ul. Staszica – figura przydrożna Chrystusa

- Wyrzysk, ul. 22 Stycznia 24 – budynek mieszkalny
- Wyrzysk, pl. Wojska Polskiego 3 – budynek mieszkalny
- Wyrzysk, pl. Wojska Polskiego 6 – budynek mieszkalny
- Wyrzysk, pl. Wojska Polskiego 7 – budynek mieszkalny
- Wyrzysk, pl. Wojska Polskiego 11 – budynek mieszkalny
- Wyrzysk, ul. Zduny 2 – budynek mieszkalny
- Żuławka – cmentarz ewangelicki

W 2020 r. zakończyły się prace remontowo – konserwatorskie przy budynku Urzędu Miejskiego w Wyrzysku, które obejmowały: oczyszczenie ceglanych elewacji, płycin z motywami dekoracyjnymi, elementów metalowych i krat z wtórnych przemalowań oraz szkodliwych zabrudzeń i wykwitów, skucie obłuzowanych tynków, uzupełnienie zniszczonych spoin, cegieł i tynków oraz odtworzenie ubytków przy elementach zdobniczych. Kolejnym etapem była impregnacja ścian i ich scalenie kolorystyczne na całym budynku. Obecnie trwają prace remontowe we wnętrzu obiektu prowadzone na podstawie wytycznych konserwatorskich wydanych przez wojewódzkiego konserwatora zabytków.

7.7.3. Obiekty wpisane do rejestru zabytków niebędące własnością Gminy Wyrzysk

Gmina Wyrzysk nie ma możliwości bezpośredniego sprawowania opieki nad zabytkami, które nie są jej własnością, a co za tym idzie - nie ma wpływu na sposób ich użytkowania.

Natomiast działania pośrednie wynikające z ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, jak również polityki gminy polegają na:

- prowadzeniu edukacji na poziomie szkół podstawowych w zakresie informacji o zasobie zabytków i krajobrazu kulturowego regionu oraz możliwościach ich ochrony,
- promowaniu wśród mieszkańców gminy i przybywających tu gości najcenniejszych zabytków,
- wspieraniu przy współudziale urzędu ochrony zabytków poczynań związanych z właściwym utrzymaniem i zagospodarowaniem zabytków i ich otoczenia,
- określaniu przy sporządzaniu dokumentów planistycznych warunków i sposobów ochrony zabytków wpisanych do rejestru zabytków, jak również figurujących w gminnej ewidencji zabytków,
- wykonywaniu dokumentacji fotograficznej i opisowej związanej z problematyką zabytków nieruchomych i archeologicznych na terenie gminy Wyrzysk (ewidencja gminna),
- udzielanie dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy obiektach zabytkowych zgodnie z obowiązującą uchwałą.

8. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Podmiotem formułującym gminny program opieki nad zabytkami jest samorząd gminy. Realizacja programu odbywać się będzie poprzez zespół działań władz Gminy Wyrzysk na rzecz osiągnięcia celów w nim przyjętych. Samorząd ma oddziaływać na różne podmioty związane z obiektami zabytkowymi, w tym także na mieszkańców, w celu wywołania w nich pożądaných zachowań prowadzących do realizacji zamierzonych celów. Zakłada się, że w realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami dla Gminy Wyrzysk wykorzystane zostaną następujące grupy instrumentów: instrumenty prawne, finansowe, koordynacji, społeczne oraz instrumenty kontrolne.

▪ Instrumenty prawne

- dokumenty wydawane przez Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków wynikające z przepisów ustawowych
- programy określające politykę państwa i województwa w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego
- uchwalanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego z uwzględnieniem zagadnień ochrony zabytków

▪ Instrumenty finansowe

- środki własne zatwierdzone uchwałą Rady Miejskiej
- dotacje
- subwencje
- dofinansowania
- programy uwzględniające finansowanie z funduszy Unii Europejskiej

▪ Instrumenty koordynacji

- strategie rozwoju gminy
- plany rozwoju lokalnego
- programy prac konserwatorskich
- studia i analizy, koncepcje
- plany rewitalizacji

▪ Instrumenty społeczne

- edukacja i tworzenie świadomości potrzeby ochrony dziedzictwa kulturowego w lokalnej społeczności
- informacja
- współpraca z organizacjami społecznymi

▪ Instrumenty kontrolne

- utworzenie w ramach struktur organizacyjnych Urzędu Miejskiego w Wyrzysku zespołu koordynującego pracami realizującymi poszczególne zadania wynikające z ustaleń programu
- okresowe sprawozdania z realizacji niniejszego programu

- aktualizacja gminnej ewidencji zabytków
- monitoring stanu środowiska kulturowego

9. MONITORING DZIAŁANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Zgodnie z art. 87 ust. 5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami Burmistrz Wyrzyska zobowiązany jest do sporządzania co 2 lata sprawozdania z gminnego programu opieki nad zabytkami. Sprawozdanie to przedstawiane jest Radzie Miejskiej. Po 4 latach program powinien zostać zaktualizowany i ponownie przyjęty przez gminę.

Do wykonania powyższego zadania utworzony zostanie zespół koordynujący, monitorujący niniejszy program poprzez analizę i ocenę stopnia jego realizacji.

10. WEWNĘTRZNE ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Zgodnie z art. 81 i art. 77 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami organ stanowiący gminy może udzielić dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach, jednakże wymagane jest ustalenie procedury postępowania w tej sprawie. Zasady udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków z budżetu Gminy Wyrzysk określa:

- Uchwała Nr LXXXI/728/2024 Rady Miejskiej w Wyrzysku z dnia 25 kwietnia 2024 r. w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na sfinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków.

11. NIEKTÓRE ZEWNĘTRZNE ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Obowiązek dbania o stan zabytku, co wiąże się m.in. z prowadzeniem i finansowaniem przy nim prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, nakłada na właścicieli i posiadaczy zabytków ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. W przypadku jednostki samorządu terytorialnego, prowadzenie i finansowanie ww. prac jest jej zadaniem własnym.

Podmioty posiadające tytuł prawny do zabytku mogą ubiegać się o wsparcie finansowe z budżetu państwa na poziomie krajowym i wojewódzkim, z budżetów samorządów oraz ze środków europejskich. Źródła finansowania opieki nad zabytkami pochodzić mogą również

od osób fizycznych (np. składki i zbiórki publiczne na określony cel dla danej wspólnoty społecznej), prawnych, organizacji pozarządowych, fundacji, ambasad oraz różnego rodzaju funduszy.

- **Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego** - w ramach programów:
 - *Ochrona Zabytków* - celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne.
 - *Ochrona zabytków archeologicznych* - celem programu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych.
 - *Groby i cmentarze wojenne w kraju* - celem programu jest wspieranie opieki nad grobami i cmentarzami wojennymi na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, stanowiącymi materialne świadectwo kluczowych wydarzeń z historii Polski związanych z walką i męczeństwem, a także wspieranie prowadzenia działań naukowych upowszechniających wiedzę na temat tych wydarzeń.
 - *Miejsca pamięci i trwałe upamiętnienia w kraju* - celem programu jest wspieranie samorządów w zapewnianiu stabilnej opieki nad najważniejszymi miejscami pamięci, stanowiącymi materialne świadectwo wydarzeń kluczowych dla narodowej tożsamości.
- **Wielkopolski Wojewódzki Konserwator Zabytków** – dotacje przyznawane są na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków.
- **Fundusz Kościelny - Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, Departament Wyznań Religijnych oraz Mniejszości Narodowych i Etnicznych** - dotacje udzielane kościelnym osobom prawnym na remonty i prace konserwatorskie zabytkowych obiektów sakralnych (w szczególności: remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie i odgrzybianie, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, wodnej, kanalizacyjnej, odgromowej); w szczególnie uzasadnionych przypadkach może nastąpić finansowanie z Funduszu Kościelnego remontu ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych (takich jak np.: instrumenty muzyczne, dzwony) oraz stałych elementów wystroju wnętrz (takich jak np.: ołtarze, polichromie, freski, posadzki).
- **Samorząd Województwa Wielkopolskiego - Urząd Marszałkowski Województwa Wielkopolskiego** – dotacje udzielane są na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, położonym lub znajdującym się na obszarze województwa wielkopolskiego, dostępnym publicznie, posiadającym istotne znaczenie historyczne, artystyczne lub kulturowe.
- ponadto istnieją możliwości zdobywania środków finansowych ze źródeł zewnętrznych na zadania inwestycyjne i społeczne do współfinansowania z **funduszy** krajowych i zagranicznych **Unii Europejskiej**.

12. BIBLIOGRAFIA

Dokumentacja w zbiorach Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Poznaniu - Delegatury w Pile:

- karty ewidencyjne zabytków architektury i budownictwa
- karty ewidencyjne cmentarzy
- dokumentacje ewidencyjne parków

Literatura:

- Chwaliszewski R., Dzieje powiatu wyrzyskiego w zarysie, Wyrzysk 2019
- Dernoga M., Raport o stanie zabytków archeologicznych w Wielkopolsce, Biuletyn Konserwatorski, 2006, t. 3 cz.1
- Dzieje Wyrzyska, red. S. Sierpowski, Poznań 1999
- Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, t. XI, zesz. 20: Wyrzysk, Nakło i okolice, Warszawa 1980
- Kondracki J., Geografia regionalna Polski, Warszawa 1998
- Rola J., Rola Z., Tajemnice Żuławki, Poznań 2003
- Rola J., Późnoneolityczny węzeł komunikacyjny w strefie środkowej Noteci (Żuławka Mała, gmina Wyrzysk), Poznań 2009
- Soroka G., Studium osadnictwa pradziejowego i wczesnośredniowiecznego gminy Wyrzysk. Archeologia, Poznań 2014
- Starzyński A., Dernoga M., Badania osadnicze na terenie Wielkopolski, Biuletyn Konserwatorski, 2006, t. 3 cz. 1

Strony internetowe:

- muzeum.naklo.pl
- pl.wikipedia.org
- skansen-osiek.pl
- wyrzysk.pl
- wyrzysk.biuletyn.net
- zabytek.pl

